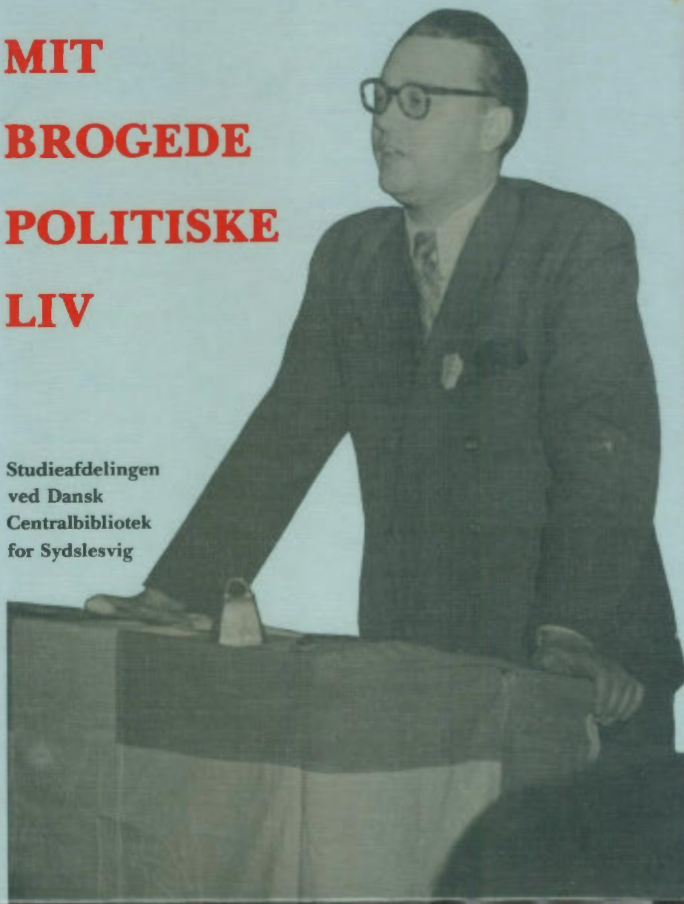

W. L. CHRISTIANSEN

**MIT
BROGEDE
POLITISKE
LIV**

Studieafdelingen
ved Dansk
Centralbibliotek
for Sydslesvig

MIT
BROGEDE
POLITISKE
LIV

W. L. CHRISTIANSEN

MIT
BROGEDE
POLITISKE
LIV

W. L. Christiansen

16 / 11. 90

Udgivet af
Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek
for Sydslesvig

Flensborg 1990

Forfatteren takker Lauritz og Augusta Dahls Mindelegat for støtte under udarbejdelsen af bogens manuskript.

*Lohatzenstein
99,4
Christiansen W.L.
1990*

W. L. Christiansen:
Mit brogede politiske liv

Udgivet af Studieafdelingen
ved Dansk Centralbibliotek
for Sydslesvig 1990

Sats og tryk: Winds Bogtrykkeri ApS, Haderslev

Bogbinderarbejde: J. P. Møller Bogbinderi, Haderslev

© Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek
for Sydslesvig, Flensborg 1990

I kommission hos Padborg Boghandel
DK 6330 Padborg

ISBN 87-89178-08-4

Redaktion Johann Runge

111

Indhold

Forord	7
Tidstavle	9
Ungdomsår i Flensborg	19
Overgreb og ensretning	28
Ekskluderet af Hitler-Jugend	36
Fronttjeneste og krigsfangenskab	41
I amerikanske fangeleje	50
Politisk læretid og højskoleophold	55
Grænsepolitik og byrådsarbejde	60
Rødt-hvidt og blå-gult	67
Glimt fra arbejdet i Kiel og den urimelige spærregrænse	73
»Forståelsens vej« med forhindringer	77
Journalist ved Heimat-Zeitung	83
Verdens mindste socialdemokratiske parti	86
Sønderjysk Arbejderforening	98
Fra Flensborg til Før	99
Tilbage til fastlandet	103
I Sydtønder kreds dag	105
Igen i Flensborg	110
Intriger og brudte løfter	114
Afsked med det kommunalpolitiske arbejde	117
Efterskrift	119
Personregister	121

Forord

W. L. Christiansens erindringer »Mit brogede politiske liv« afspejler et typisk sydslesvigsk levnedsløb i mellemkrigsårene og i tiden under og efter Den anden Verdenskrig. En dansk familie fra Nordslesvig flyttede sydpå, til Flensborg. Mens den ældste generation holdt fast ved sin danskhed, var den næste generation villig til at gå langt i sin loyalitet over for det fremherskende tyske miljø, den tyske arbejdsgiver og den tyske stat. Nationale spændinger i familien blev følgen – indtil nazisternes magtovertagelse og dennes konsekvenser for familien afslørede, at loyaliteten kunne betales for dyrt. Det eneherkende nationalsocialistiske statsparti krævede underkastelse. I denne tid, præget af åndelig og politisk ensretning, trak familien sig tilbage til privatsfæren. W. L. Christiansen, der repræsenterer den yngste generation, besøgte den tyske skole, blev, som alle jævnaldrende, medlem af Hitler-Jugend og i januar 1940 indkaldt til værnemagten. Han var med i krigen på vest- og østfronten og oplevede krigens afslutning som krigsfange i USA. Hans erfaringer fra nazidiktaturet prægede ham for livet.

Efter befrielsen blev han et politisk aktivt menneske. Den unge »WL« kom fra et småkårshjem og blev socialdemokrat – og han bekendte sig nu til familiens oprindelige danskhed. Det tyske socialdemokratis udpræget tysknationale holdning i de første år efter 1945 medførte, at WL sluttede sig til den gruppe flensborgske socialdemokrater, der gik ind for et nært samarbejde med Sydslesvigsk Forening. Han anså endda dette nære forhold mellem socialdemokrater og Sydslesvigs danskhed som sit centrale anliggende. Da flertallet af de flensborgske socialdemokrater i begyndelsen af 1950-årene efterhånden fandt vejen tilbage til Det tyske Socialdemokrati, valgte WL at holde fast ved sit danske ståsted.

WLs erindringer beretter om glæde ved det parti- og kommunalpolitiske arbejde, men også om skuffelser, fremskridt og tilbageslag. I disse erindringer er søgt fastholdt et stykke grænselandshistorie, således som en af de mest aktive deltagere oplevede den. Skildringen er naturligvis i høj grad præget af forfatterens egne oplevelser og synspunkter. Med dette i tankerne bør hans brogede politiske liv læses.

Under udarbejdelsen har WL kunnet støtte sig til et stort skriftligt kildemateriale, således sit meget betydelige privatarkiv, akter fra Kontaktudvalget 1950-58, fra SSW's landssekretariat og meget mere. Hovedparten af disse kilder befinder sig i dag i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Johann Runge

Tidstavle

1920

14. marts **Folkeafstemningen i Flensborg og dele af Mellemslesvig:** 51.724 stemmer for Tyskland og 12.800 for Danmark.
I Flensborg står der 8.944 danske stemmer over for 27.081 tyske.
26. juni På et møde i Borgerforeningen oprettes **Den slesvigske Forening**, Flensborg afdeling. Navnet tager man fra den første dansk-slesvigske forening fra 1849.
Den slesvigske Forening er en tværpolitisk, national forening, der varetager danskhedens tarv i politisk henseende ved valg til byråd, landdag og rigsdag. Men den overtager også folkelige og kulturelle opgaver, idet den arrangerer foredragsmøder og danskkurser.
1. okt. I »Hjemmet« (Mariegade 20, Flensborg) åbnes en privat **dansk realskole.**
16. okt. **Den danske kommuneskole** i Skolegyde i Flensborg starter.
28. nov. W. L. Christiansen fødes i Flensborg.

1921-1923 Inflationen. Timelønnen på værftet stiger fra 2,70 mark i slutningen af 1919 til 2.600 (værdiløse) papirmark i juni 1923.

1922

31. marts Grundstenen til den ny skolebygning på Slotsvolden i Flensborg nedlægges. Skolen får navnet **Duborg Skolen, Folkelig dansk Realskole.**

1923

15. nov. Indførelsen af »rentemarken« standser inflationen. 1 rentemark svarer til 1 billion papirmark.
25. nov. »Stauning-Wels-aftalen«. De danske og de tyske socialdemokrater indgår i Flensborg en overenskomst vedrørende de

ationale spørgsmål i Syd- og Nordslesvig. Begge socialdemokratiske partier bekræfter, »at den efter fredsslutningen 1920 efter stedfundne folkeafstemninger fastsatte grænse mellem Danmark og Tyskland anerkendes som lovligt gældende grænse. Det tyske såvel som det danske socialdemokrati afviser enhver irredentisk bevægelse«.

1924

- 1. april Dansk Generalsekretariat oprettes i Flensborg.
- 29. juni Duborg Skolen indvies.

1929

- dec. Flensborg, en by med ca. 67.000 indbyggere, har 2.934 arbejdsløse.

1932

- 23. april A. Hitler taler på »Stadion« i Flensborg, ca. 45.000 mennesker er kommet for at høre ham.
- 30. juli Do X, et af verdens største vandfly, besøger Flensborg.
- 30. nov. 12.939 arbejdsløse i Flensborg. I de tyske folkeskoler regner man med, at 41,2 % af børnenes forældre er arbejdsløse, i den danske kommuneskole tælles der 78,7 % arbejdsløse forældre.

1933

- 27. jan. Rigsdagsbygningen i Berlin brænder ned efter påsat brand. Kommunerne bliver gjort til de ansvarlige.
- 30. jan. **Adolf Hitler** bliver rigskansler.
Den nye regerings officielle holdning over for mindretallet er imødekommende. Men der foregår en skjult national forfølgelse fra de slesvig-holstenske nazisters side. Man udøver tryk på den ubemidlede del af Den slesvigske Forenings medlemmer især efter 1936.
- 6. febr. Otto Braun, preussisk ministerpræsident, bliver af rigspræsidenten v. Hindenburg sat fra sit embede.

1935

- 13. jan. Der afholdes en folkeafstemning i Saar, som siden fredsslutningen efter 1. verdenskrig var blevet administreret af Frankrig på Folkeforbundets vegne. Valget giver en overvældende tilslutning for tilbagevenden til Tyskland.

- 16. marts Den almindelige værnepligt genindføres i Tyskland, den gælder også for det danske mindretals medlemmer.
- 26. juni Den hidtil frivillige arbejdstjeneste (RAD) forvandles ved lov til en pligtjeneste (6 måneder for begge køn). Arbejdstjenestens opgave er at opdrage den tyske ungdom til folkefællesskab i nazistisk ånd. I loven om RAD findes der ikke nogen undtagelsesbestemmelser for mindretalsmedlemmer – og mindretallets unge er nødt til at underkaste sig kravene om RAD- og militærtjeneste for at bevise, at de er loyale statsborgere.

1936

- 7. marts Tyske tropper besætter Rhinlandet, som ifølge traktaterne fra Versailles og Locarno (1925) skulle være en afmilitariseret zone.
- 1. dec. Ved lov fastslås, at **Hitler-Jugend** (HJ) er den eneste af staten tolererede ungdomsbevægelse, samt at alle drenge og piger mellem 10 og 18 år med tysk statsborgerskab har pligt til at være medlem.
Den 8. marts 37 udsendes en pressemeddelelse til den danske presse, hvori der meddeles, at HJ-loven af ideologiske grunde ikke skal anvendes på de nationale mindretal. – Først den 25. marts 1939 bliver det danske mindretals ungdom officielt fritaget for tjeneste i HJ.

1938

- 12. marts Tyske tropper marcherer ind i Østrig uden at møde modstand.
- 15. marts Hitler hyldes i Wien og indlemmer Østrig i Tyskland.
- 12. sept. Hitler kræver, at det tyske mindretal i Tjekkoslaviet, Sudetertyskerne, får selvbestemmelsesret.
- 29. sept. Hitler, Mussolini, Chamberlain og Daladier mødes i München.
- 30. sept. Chamberlain forkynder i London: Fred i vor tid!
- 1. okt. Tyske tropper marcherer ind i Sudeterlandet, som indlemmes i Tyskland.

1939

- 15. marts Tyske tropper marcherer ind i Böhmen und Mähren, som indlemmes som rigsprotektorater i det stortyske Rige.
- 1. sept. Nazityskland overfalder Polen. Den anden Verdenskrig begynder.

1940

- 9. april Danmark og Norge besættes af tyske tropper.
- 10. maj Tyskland starter vestoffensiven og begynder krigen mod Holland, Belgien og Frankrig samt Luxemburg.
- 14. juni De tyske tropper rykker ind i Paris.

1941

- 22. juni Den tyske værnemagt starter angrebet på Sovjet Unionen.

1942

- 28. juni De tyske tropper begynder den store sommeroffensiv på østfrontens sydlige del. Målet er Kaukasus og Stalingrad.
- 4. juli Hele Krim er i tyskernes hænder.
- 21. aug. Tyskerne indleder angrebet imod Stalingrad.
- efteråret Der indtræder et vendepunkt i verdenskrigen. Voksende modstand i de besatte lande mødes af skærpet tysk terror med bl.a. massebord på Europas jøder. Allierede bombeangreb mod mål i Tyskland tiltager. Svære tyske tab på østfronten.
- november Sovjethære omringer tyskerne ved Stalingrad.

1943

- 2. febr. De tyske styrker ved Stalingrad kapitulerer.

1944

- 6. juni De allierede tropper indleder invasionen i Normandiet.
- 16. aug. I Bretagne erobrer amerikanerne St. Malo.
- 25. aug. Paris befries.
- september Næsten hele Frankrig, Belgien og det sydlige Holland er befriet.
- 25. sept. Hitler giver ordre til, at alle våbenduelige mænd mellem 16 og 60 år, som endnu ikke er indkaldt, skal indruller i den tyske »Volkssturm«.
- 16. dec. De tyske tropper starter i Ardennerne en offensiv, som standses den 24. december af de allierede flystyrker.

1945

- januar Sovjetunionens hære overskrider den tyske østgrænse.
- marts De vestallierede styrker overskrider Rhinen.
- 19. april Den 2. britiske armé når frem til Elben ved Lauenburg.
- 30. april Hitler begår selvmord i Berlin.

2. maj Berlin kapitulerer.
3. maj Skibet »Cap Arcona« bombes af et britisk fly. Over 8.000 KZ-fanger mister deres liv.
- 4.-5. maj I feltmarskal Montgomerys hovedkvarter på Lüneburg hede underskriver admiral v. Friedeburg kapitulationen for de tyske tropper i Holland, Nordvesttyskland og Danmark. Overgivelsen træder i kraft den 5. maj om morgenen.
9. maj Statsminister Wilhelm Buhl fastslår i **befrielsesregeringens programmerklæring**: »Regeringen, som står på den nationale selvbestemmelsesrets grund, er af den opfattelse, at Danmarks grænse ligger fast.«
23. maj Medlemmerne af storadmiral Dönitz' regering arresteres af de allierede i Flensborg/Mørvig.
5. juni De allierede militære chefer underskriver en deklARATION, som gør ende på den tyske regerings magt og overdrager myndigheden i Tyskland til de allierede militærguvernører.
19. juni En 14-mands gruppe, hvis medlemmer bor spredt over hele Sydslesvig og udgøres af borgerlige, socialdemokrater og kommunister, sender en petition »til den danske regering og det danske folk«, hvori de »beder om at skabe en forbindelse mellem det samlede landområde indtil Slesvigs historiske grænse og det danske statsamfund. ... Vi håber, at den danske regering snarest vil foranledige, at vi inden for dette område bliver udskilt af det tyske rige og hurtigt stillet under dansk-allieret overhøjhed ...«.
- efter 21. juni En loyalitetsadresse fra Sydslesvig rettet til den danske regering og det danske folk cirkulerer i Flensborg, hvor man henvender sig til ca. 13.000 mennesker, inden de britiske besættelsesmyndigheder i juli standser aktionen. Adressen har da samlet omtr. 10.000 underskrifter.
8. juli 36 tillidsmænd for det socialdemokratiske parti og de frie fagforeninger i Flensborg fra tiden før 1933 samles på Flensborghus og underskriver en erklæring, hvorefter de er rede til at støtte alle bestræbelser, der tager sigte på at flytte den i 1920 fastlagte grænse sydpå for at »tilslutte byen Flensborg og et landområde til Danmark og dermed til Skandinavien«. To af deltagerne trækker senere deres underskrifter tilbage.
- juli Det slesvig-holstenske SPDs (Det tyske Socialdemokratis) provisoriske ledelse i Kiel vender sig imod den flensborgske grænserevisionisme.

15. sept. Militærregeringen i den britiske besættelseszone meddeler, at det vil blive tilladt at oprette politiske partier. Det er dog en betingelse, at der kun etableres organisationer på kreds-niveau (amtsplan).

1946

1. jan. De slesvigske Foreninger har tilsammen 11.801 medlemmer.
4. jan. Militærregeringen godkender »SPD-Ortsverein Flensburg Stadt«. Denne socialdemokratiske lokalforenings ledelse går samlet ind for en grænserevision.
26. febr. I Kiel åbnes en provinsiallanddag. Dens medlemmer er ud-nævnt af militærregeringen.
16. maj Det danskorienterede socialdemokrati i Flensburg vedtager, at det vil forhandle med den Slesvigske Forening om samarbejde ved de forestående valg.
19. juni SPD afholder et møde i Flensburg. Partiledelsen afviser i en resolution enhver form for separatisme i Slesvig og udtaler sig meget stærkt imod »uægte tilhængere af det danske mindretal« og for et udelt Slesvig-Holsten, et »Enheds-Tyskland« samt for et forenet Europa. – Repræsentanterne fra Flensburg by og amt samt Slesvig by og amt stemmer imod resolutionen.
4. juli Det socialdemokratiske partis Slesvig-gruppe afviser erklæringen af 19. juni. Slesvig-gruppen anerkender, at enhver, der er født i Sydslesvig, har ret til at bekende sig til tysk eller dansk kultur.
5. juli Socialdemokratiet i Flensburg protesterer mod resolutionen af 19. juni 46. Den socialdemokratiske kredsorganisation i Flensburg vil overlade det til hver enkelt partimedlem frit at træffe sit nationalpolitiske valg.
7. juli Formanden for SPD, Dr. Kurt Schumacher, taler i Husum. Han erklærer, at han respekterer enhver dansker, men at han absolut ikke har respekt for »flæskedanskere« af tysk afstamning. »Dette Sydslesvig er et stykke tysk land, det ved vi alle ...«. Fordi de flensborgske socialdemokrater lader spørgsmålet om samhørighed med Tyskland åbent – og dermed bekender sig til den anden side, »opløser« han det flensborgske socialdemokrati.

13. juli Ledelsen for den socialdemokratiske forening i Flensborg udsender en erklæring, i hvilken den gør opmærksom på, at Dr. Schumacher kan ekskludere, men ikke opløse foreningen. Derfor er der intet formelt at indvende imod kredsforeningens fortsatte beståen.
SPD-lokalforeningen tager konsekvensen af eksklusionen og ændrer sit navn til »Sozialdemokratische Partei Flensburg« (SPF).
23. aug. Landet Slesvig-Holsten oprettes. I henhold til militærregeringens lov nr. 46, der anordner de preussiske provinders opløsning, omdannes provinsen Slesvig-Holsten den 11. sept. til »Landet Slesvig-Holsten«, som får overdraget den lovgivende og udøvende magt i landet.
5. sept. Den slesvigske Forening bliver omdannet til Sydslesvigsk Forening og indføres
25. sept. i det tyske foreningsregister. SSF er nu det store centralorgan for al organiseret danskhed i Sydslesvig, men dens handlefrihed er begrænset: SSF har ikke fået politisk kompetence.
1. okt. SSF har 56.318 medlemmer.
15. sept. Kommunal- og kredsvalg. Ved kredsvalgene får SPD 41 %, CDU 37,3 %, FDP 6,1 % og KPD 5,1 % af stemmerne i Slesvig-Holsten. SSF og SPF opstiller uafhængige kandidater, fordi begge partier ikke har fået tilkendt politiske rettigheder. De dansksindede kandidater opnår omtr. 80.000 stemmer, som udgør 34,1 % af stemmerne i Sydslesvig.
13. okt.
8. nov. Efter valgene i september og oktober opløses den provisoriske landdag i Kiel, og der udpeges en ny landdag på 60 medlemmer, som sættes sammen efter det stemmetal, partierne har opnået ved valgene. SPD får 25 mandater, CDU 23, FDP 4, KPD 3, et konservativt parti 1 og SSF 4.
12. nov. SSF udpeger Samuel Münchow, grev Victor v. Reventlow-Criminil, Hermann Clausen og Johs. Oldsen til at repræsentere foreningen i den kommende landdag.
23. nov. Danskorienterede socialdemokrater i Slesvig amt, der sammen med partifæller fra andre amter påtænker oprettelsen af et dansksindet socialdemokratisk parti for Sydslesvig, ansøger den britiske militærregering om anerkendelse som parti.

1947

23. jan. Militærregeringen i Kiel forbyder oprettelsen af dansksindede socialdemokratiske partier i Husum, Ejdersted og Flensborg amter.
7. marts SSF får lov til at optræde som politisk parti i april 1947 »for den tid landdagsvalget varer og til dette formål«.
20. april Landdagsvalg. SSF opstiller kandidater i alle sydslesvigske valgkredse. SSF opnår 98.962 stemmer (der svarer til 33,0 % af alle afgivne st.) i Sydslesvig. dertil kommer 421 stemmer syd for Ejderen (99.383 stem. i alt). Af foreningens kandidater vælges H. Olson og S. Münchow, begge Flensborg, direkte. Grev Reventlow-Criminil, Hermann Clausen, Chr. Mahler og Berthold Bahnsen kommer i landdagen via »Landesliste« (tillægsmandater). Af disse 6 landdagsmænd har Olson særlig tilknytning til SPF og Bahnsen til Foreningen af nationale Frisere. Omtrent 57 % af den hjemmehørende befolkning i Sydslesvig har stemt dansk. Ved landdags- og kommunalvalgene vælges der efter et blandet flertals- og forholdstalsvalgssystem. Ca. 60 % af kandidaterne vælges direkte (flertalsvalg), de resterende ca. 40 % vælges indirekte (forholdstalsvalg). Hver vælger har i reglen to stemmer: en til at stemme på kandidaten og en til at stemme på en partiliste.
8. maj Hermann Lüdemann danner en rent socialdemokratisk regering. Det fremgår af hans regeringserklæring, at den hidtidige kurs mod den dansk-sydslesvigske bevægelse skal fortsættes. Regeringen anser grænsen fra 1920 som retfærdig og endelig.
10. maj SSF anmoder militærregeringen om tilladelse til at udsende en på tysk skrevet dansk avis. (Afslag 11. juni 47).
11. juni SSF fornyer sin ansøgning af 27. nov. 46 til Kontrolkommissionen om anerkendelse som politisk parti. (Afslag 8. juli 47).
3. okt. SPF afviser SPDs forsøg på at rejse stemning for en tilbagevenden til det tyske parti. På et medlemsmøde vedtages enstemmigt følgende resolution: »Det socialdemokratiske parti Flensborg fastholder uforandret sine krav til resolutionen af 5. juli 1946. Det drejer sig om: 1. anerkendelsen af selvbestemmelsesretten for Sydslesvigs befolkning; 2. krav om en folkeafstemning; hvorvidt den sker straks eller efter en bestemt tids forløb er uden betydning«.

5. dec. En britisk note åbner mulighed for, at SSF kan ligestilles med de tyske partier. Men såfremt SSF anerkendes som politisk parti, må den påtage sig samme ansvar, forpligtelser og begrænsninger, som påhviler andre tyske partier. Foreningen kunne f.eks. ikke opretholde sin nuværende nære forbindelse med personer og organisationer uden for Tysklands grænser, ligesom den ikke kunne fortsætte med at modtage særlig hjælp fra udenlandske kilder.

1948

7. maj Kontrolkommissionen bekræfter, at man fra britisk side kan tiltræde tanken om at opdele SSF i to selvstændige organisationer: en til varetagelse af de kulturelle opgaver og forbindelsen med Danmark og en anden til varetagelse af de politiske interesser.
20. juni De vestallierede magter gennemfører **pengereformen** i deres zoner: alle »vesttyskere« kan bytte 40 reichsmark mod 40 **Deutsche Mark**, alle andre opsparede reichsmark nedskrives til 10 % af deres oprindelige værdi.
25. juni **Sydslesvigsk Vælgerforening** oprettes. SSV er ikke tilsluttet SSF, men står som sydslesvigernes politiske organisation ved siden af den kulturelle.
SSVs bestyrelse: rektor Svend Johannsen, Hermann Clausen, Samuel Münchow, Berthold Bahnsen, Hermann Olson, Johs. Oldsen og Carsten Boysen.
SSV anerkendes den 6. aug. 48.
9. juli Ansøgningen om en tyskskrevet dansk avis afleveres til militærregeringen i Kiel.
8. sept. Tilladelsen til at udgive et dansksindet tyskskrevet dagblad indtræffer i Flensborg.
25. sept. Første nummer af **Südschleswigsche Heimatzeitung** udkommer. Avisen trykkes i Husum, dens chefredaktør er Dr. H. P. Jacobsen.
9. okt. Rektor Svend Johannsen overtager posten som chefredaktør ved »Südschleswigsche Heimatzeitung«.

1949

30. apr. SSV holder sit første landsmøde i Slesvig. Samuel Münchow vælges til vælgerforeningens formand.
SSV har 27.834 medlemmer.

20. maj Landdagen i Kiel vedtager »Bonn-forfatningen«.
23. maj **Den vesttyske grundlov træder i kraft.**
14. aug. Forbundsvalg. Valget til den tyske forbundsdag bringer SSV en større tilbagegang end ventet. De 75.387 stemmer er imidlertid nok til at sikre et tillægsmandat. 5 % af samtlige stemmer i Slesvig-Holsten er forudsætning for at komme i betragtning, og resultatet bliver 5,3 %.
29. aug. Ministeriet Lüdemann træder tilbage og Bruno Diekmann (SPD) bliver ny ministerpræsident i Kiel.
1. sept. »Südschleswische Heimatzeitung« er flyttet til Flensborg og udkommer dagligt. Redaktionen udvides. Tage Jessen er chefredaktør.
26. sept. **Kiel-erklæringen** bliver vedtaget af landdagen i Kiel. Erklæringen fastslår, at »bekendelsen til det danske mindretal og dansk kultur står enhver frit. Den må hverken bestrides eller efterprøves af myndighederne«. De i »erklæringen« opstillede principper gælder »ifølge sagens natur også for den frisiske befolkning i Slesvig-Holsten«.
7. dec. Kontaktudvalget (Verständigungsausschuß für den Landesteil Schleswig) holder sit første møde.

1950

12. apr. Kontaktudvalget får sin forretningsorden.

1954

25. juni På et SPF-møde, hvor de dansksindede partimedlemmer ikke er til stede, vedtages genforeningen med SPD.

1955

29. marts Bonn- og København-erklæringerne underskrives af Konrad Adenauer og H. C. Hansen. Det drejer sig om to ensidige, parallelle, men næsten identiske erklæringer. Bonn-erklæringen anerkender, at alle personer, der tilhører det danske mindretal i Sydslesvig, nyder ligesom alle andre tyske statsborgere de rettigheder, som er garanteret ved forbundsrepublikken Tysklands grundlov af 23. maj 1949. Desuden anerkendes det danske mindretals særlige interesse at pleje sine religiøse, kulturelle og faglige forbindelser med Danmark.

Ungdomsår i Flensborg

I 1967 skrev jeg til Flensborg amts julehæfte en artikel med overskriften »Hvad er vi i grunden?« Jeg forsøgte at belyse spørgsmålet om, hvordan tyske og rigsdanske egentlig ser på os danske sydslesvigere.

To bestemte ting var baggrunden for denne artikel. Jeg kunne dengang ikke blive formand for et kommunalt havneforbund på vestkysten, fordi CDU og FDP i de gamle Sydtønder og Husum amter ikke mente, at man kunne have en formand, der tilørte det danske mindretal. På samme tid fastslog en dansk tinglysningsafgørelse, at en dansk lov fra 1959 afskærer mig fra at indgå langvarigt lejemål af en sommerhusgrund i Danmark, fordi jeg er tysk statsborger. Denne afgørelse stadfæstede Vestre Landsret i Viborg, der ikke kunne gøre andet, som loven nu engang var affattet. En af de medvirkende dommere var forresten den tidligere generalsekretær for Sydslesvigsk Forening Frants Thygesen, som straks foreslog mig at ansøge det danske justitsministerium om dispensation fra loven som dansk sydslesviger. Jeg gjorde det imidlertid ikke.

Da jeg i 1976 blev opfordret til at skrive et bidrag til bogen »Barn og ung i Sydslesvig«, spekulerede jeg meget over, om det var helt passende af mig at være med i denne kreds af erindringskribenter.* For som barn og ung hørte jeg ikke – i hvert fald ikke bevidst eller organisationsmæssigt – til det danske mindretal, men jeg oplevede i høj grad brydningerne mellem dansk og tysk i min barndom.

Jeg blev født den 28. november 1920 i et hus i gaden Plankemai i Flensborg. Huset eksisterer ikke mere, det har måttet give plads for nogle grimme bygninger, der rummer håndværkernes organisationer. Det er ikke til at forstå, at netop denne kreds af borgere har kunnet få sig selv til at opføre noget så misforstået modernistisk ved siden af byens ældste kirke i byens ældste bydel.

Af mine otte oldeforældre kom én fra Holsten, de syv andre fra området mellem Rens-Jyndevad og Vamdrup i Nordslesvig.

Min far, Friedrich A.L. Christiansen, blev født i Åbenrå i 1893 som søn

* Barn og ung i Sydslesvig, bd 1. Udgivet af Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1986: W.L. Christiansen, Ung mellem dansk og tysk.

Wilhelm Christiansen 1854-1931.

af skrædder Wilhelm Christiansen, født 1854 i Øster Vamdrup, og lærerinde Laura Chr., født Schellgaard i 1855 i Åbenrå. Farfar var født som rigsdanser. Hvordan han blev præjsisk statsborger er et karakteristisk stykke grænselandshistorie, men herom senere.

Min mor, Catharine, født Stöcker, kom til verden i Kobbermølle lige syd for den nuværende grænse i 1898 som datter af J. Ludwig Stöcker, født 1869 i Rens, og Hansine, født Jensen 1870 i Lille Jyndevad. Min mors farfar, Joachim H.G. Stöcker, var holsteneren i familien. Han var født i 1834 i Segeberg i Holsten, som dengang hørte til den dansk-tyske helstat.

Med denne familiebaggrund ville det være naturligt at hævde i dag, at jeg altid har været dansk – ikke mindst i sammenligning med de af vore landsmænd, der ikke så gerne driver slægtsforskning eller taler om deres fortid og familieforhold. Men vil man stå på fast grund, må man vedkende sig sin fortid og oprindelse.

Som barn troede jeg selv, at jeg var tysk, men jeg må have været blakket. I dag håber jeg, at jeg er nogenlunde dansk. Når jeg af folk sydfra bliver spurgt, hvordan det forholder sig med det danske mindretal »deroppe« og med mig som tilhørende den danske folkedel ved den dansk-tyske grænse, plejer jeg at præsentere mig som »Europæer med tysk pas, dansk nationalitet og social-liberalt sindelag«.

Næsten alt, hvad jeg oplevede som barn, har først senere fået betydning for mig. Begivenheder i barndommen og erindringen om dem har sat så stærke spor, at de har medvirket til den udvikling, jeg har gennemgået.

Mine bedsteforældre deltog i arrangementerne i Den slesvigske Forening og derfor kom jeg allerede inden min skoletid i berøring med det

danske, særlig ved sommer- og julefesterne i »Hjemmet«, Flensborghus og Borgerforeningen.

Mors forældre boede i Slotsgade og var tillidsfolk i distriktsarbejdet omkring Nørregade, mens farfar, der boede i Dorotheagade, var formand for dette distrikt. Han var desuden medlem af Den slesvigske Forenings udvidede bestyrelse og deltog aktivt i foredragsforeningens arbejde. Flensborg Avis skrev i 1931 i nekrologen om ham bl.a.: »Han vil blive savnet af os, og vi medlemmer af Den slesvigske Forening vil bevare mindet om en dansk mand, der trofast og dygtigt røgtede sine tillidshverv, og som ikke var bange for at være sit sindelag bekendt.«

Disse familieforhold og oplevelser i mine barneår har naturligvis præget mig i mit senere liv. Dertil kom at jeg allerede inden skoletiden talte både tysk, sønderjysk og plattysk.

I 1927 blev jeg indmeldt i den tyske folkeskole i Slotsgade hos rektor Voigt, der i sin tid havde været min mors lærer. Jeg troede ikke, at der dengang havde været diskussion i familien om tysk eller dansk skolegang, men den kom fire år senere, da jeg skulle skifte fra grundskole til realskole. Baggrunden var bl.a. følgende forhold:

I 1890 lod farfar, indtil da rigsdansker, sig naturalisere og blev prøjsisk statsborger. Jeg har både det danske »løsladelses-papir«, håndskrevet med segl af 3. juni 1890, og regeringspræsidentens meddelelse om, at han »fra og med afleveringen af dokumentet af 3. juli 1890 er prøjsisk statsborger«.

Han foretrak altså at blive »prøjsjer« i stedet for at skulle tilbage til det gamle land. Det lyder måske lidt mærkeligt – og er ikke let at forstå, når jeg skriver: han blev »prøjsjer«, fordi han var dansksindet.

Min far ville gerne i 1920 have søgt stillingen som elektriker ved vandværket i Gråsten, men farfar fik ham overtalt til ikke at søge, fordi »der jo gerne skulle

W. L. Christiansen 1927.

være så mange som muligt til at holde Dannebrog højt efter afstemningen syd for den nye grænse».

I 1913 var far begyndt som elektriker ved de kommunale værker i Flensborg. Kort før krigsudbruddet blev han indkaldt til marinen med tjeneste i Kiel. På grund af sin uddannelse som elektriker blev han telegrafist, og i 1916 gjorde han tjeneste på en flådekommando, der skulle bringe vigtigt materiel til det daværende Tysk Østafrika. Skibet betegnedes som »Blokadebryder B«, og det blev camoufleret som handelsfartøj. Alle medlemmer af besætningen skulle beherske et af de skandinaviske sprog. I januar 1916 lagde skibet ud med kurs mod Island. Herfra gik det ned gennem Atlanterhavet og syd om Kap det gode Haab til Østafrika.

Da fragten var blevet losset, blev skibet voldsomt beskudt og stærkt beskadiget, således at det ikke kunne sejle hjem igen. Efter en reparation var det dog muligt at sejle over til Java, hvor mandskabet blev interneret. Besætningsmedlemmerne havde det fredeligt og godt, indtil de umiddelbart før julen 1919 kom hjem til Flensborg. På Java kunne alle bevæge sig frit, og far fik stilling som elektriker hos en flensborgsk fabrikant, Ploogsteert. På Java var far hele tiden sammen med Mathias Stöcker, der senere skulle blive hans svoger. Efter hjemkomsten genoptog far sit arbejde ved de kommunale værker.

Efter krigen mødte min far under et besøg i Kollund daværende bankdirektør Anker Nissen, Gråsten, og i samtalens løb fandt de ud af, at de havde været på samme togt under krigen. Anker Nissen havde været på blokadebryder A under kaptajn Carl Christiansen fra Vyk på Før. I 1962 udgav han en lille bog »Sønderjylland Afrika tur retur«, hvori han skildrer sine oplevelser på skibet »Kronborg«.

Flensborg hørte under provinsen Slesvig-Holsten og dermed til landet Prøjsen. Ved afstemningen i 1920 stemte far som hele familien for Danmark. Men Flensborg kom altså ikke med til Danmark. Man fik dog en republik i stedet for et kejserrige.

Kommunalt ansat i en by i Prøjsen og så med et barn i dansk skole. Det kunne far ikke få til at passe sammen. Han mente, at han af loyalitetsgrunde ikke kunne sende sin søn i dansk skole.

Senest i november 1933 fortrød han dette, men først efter 1945 fik vi ved at finde frem til fars personpapirer i Flensborg bys arkiv vished for, at hans opsigelse i 1933 også skyldtes hans danske indstilling.

I 1931 var der således stor diskussion mellem far og farfar om min skolegang. Farfar ønskede, at jeg skulle til Duborg skolen, mens far altså af loyalitetshensyn overfor sin arbejdsgiver ville melde mig ind i den tyske mellemskole på Kanonenberg i Flensborg.

Den Indenrigsministeriets derom nedlagte attinunderdanigste
Foreskilling har det under 28^e i. M. behagret
Kans Højsted Kongen attinvaadiget at resolve, at
Wilhelm Christensen af Saberna i
Kontingdømmet Næsvej,
som er født Gøst, Vaadings, Vaadings, Logu under Pilestræde
i April 1854, man vare lost for det undervaadige
Forshold til Dødsstraf.

Indenrigsministeriet, Kjøbenhavn, d. 3^e April 1870.

F. M. V.

Ministry.

Larsen

Egentlig skulle jeg have været flyttet til Oberrealschule I i Rebslagerbanen, men pengene slog ikke til. Mellemskolen var dyr nok, 22 rigsmærk pr. kvartal.

Mine forbindelser til Danmark og det danske skyldtes ikke blot deltagelsen i fester og andre arrangementer, men også mine forældres og bedsteforældres bekendtskab med en del mennesker, der tilhørte Den slesvigske Forening. Jeg husker således tydeligt, at vi besøgte sekretær Jørgen P. Nielsen på Flensborghus, og at jeg sammen med en af bedsteforældrene var på Flensborghus bogsamling.

Derudover var der besøgene i Danmark. Mor havde søskende i Ålborg og Odense, far familie i Åbenrå, og på Dybbøl Banke boede gode venner, som vi ofte besøgte. Bortset fra en tur med sportsforeningen til Kiel og en cykletur til Laboe ved Kielfjorden gik alle rejser nordpå.

Særlig interessante og spændende var mine ferieophold i den gamle, hvide villa ved siden af Dybbøl Mølle. For en lille knægt var det jo herligt at løbe rundt i de gamle skanser fra 1864. Ofte faldt vore ophold sammen med de store Dybbøl-stævner med optog, musik og taler.

I det hele taget var jeg meget sammen med mine bedsteforældre. Mors forældre boede som vi selv i Slotsgade, og morfar, der var arbejdsmand, tog mig tit med til sin arbejdsplads f. eks. på lageret i den gamle hyggelige Dampskibspavillon. Det var en stor træbygning, der blev revet ned i mellemkrigsårene. Om sommeren gik vi af og til sammen over til Skomagerhuset på den anden side af grænsen, hvor han skulle slå græs på brødfabrikant Christiansens grund.

Farfar var skrædder, og jeg ser ham endnu for mig siddende på sit bord under vinduet i den øverste etage i Dorothøagade nr. 7. I en lang periode sørgede mor for mad til ham, og jeg fungerede som bud. En dag var jeg på vej med grønlangkålssuppe, men blev stående ved kaserneindgangen i Duborggade for at se på vagtskiftet. En vogn med to heste for svingede ind gennem porten, og pludselig lå både suppen og jeg under hestene. Jeg kom på skadestuen, og derfra bar en soldat mig hjem. Noget alvorligt var der ikke sket med mig.

Farfar elskede at synge, og han var også med til at spille komedie i en teatergruppe, der holdt til i »Hjemmet«.

Hvert år i pinsen holdt vi vor familiedag. Om morgenen klokken seks stillede vi ude i Aabenraagade hos tante Midde og onkel Peter, mors søster og svoger. Og så gik turen til restaurant »Forsteck« i Sosti/Wassersleben. Som regel var vi en flok på omkring 15 voksne og lige så mange børn.

Min farmor husker jeg ikke meget om, hun døde i 1926. Farfar døde i 1931 kort efter mormor, og morfar døde i 1937.

Selv som barn blev man konfronteret med det politiske liv. Der var ofte valg – og valg eller ej: folk marcherede og demonstrerede. Der var politik på gaderne. Kommunisterne havde deres »Rød-Front« og socialdemokraterne deres »Jern-Front«. Nazisterne havde stormtropper, SA og senere SS, og de tysk-nationale »Stålhjelm«-organisationen o.s.v.

Ingen af dem gik stille med dørene, og det kom til slagsmål. Engang endte det med et politisk mord i Flensborg. En SA-mand myrdede en kommunist. Gerningsmanden forsvandt til Italien, hed det sig.

Omkring 1930, da jeg altså var en halv snes år gammel, stod far og jeg og kikkede på et nazi-optog, og jeg spurgte: »Far, hvad er det for nogle mennesker, og hvad vil de ?«. Far så på mig og sagde: »Det er svært at forklare dig, men det er sikkert som Amen i kirken, hvis disse folk kommer til magten i Tyskland, så får vi krig.« Hvor skulle han dog få ret ...

Det var småt med penge dengang, og for at skaffe mig lidt lomme penge tog jeg plads som bydreng hos firmaet Hansen, chokolade-grossisten i Duborggade. Tolv år gammel arbejdede jeg da tre timer hver dag fra mandag til lørdag og tjente to mark og halvtreds penning. Det var en timeløn på knap fjorten penning. Det var et ganske tungt arbejde at transportere varerne på cykel ud til forretningerne i hele byen. Pakkerne var store og cyklen ikke helt almindelig. Den havde et normalt baghjul, men et meget lille forhjul, og ovenpå dette var der placeret en metalbaga-gebærer. Der opstod ofte overvægt fortil, og særlig om vinteren med is og sne skete det ofte, at både cyklen og jeg stod på hovedet. I forvejen er Flensborg just ikke nogen cykel-venlig by med de mange bakker og stejle gader, og vanskeligere blev kørslen med den mærkværdige cykels tunge last.

Det blev et økonomisk fremskridt, da jeg skiftede firma og blev bud hos »Feinkost-Schumacher« på Holmen. Også her var der tre timers arbejde om dagen, men lønnen var 3,30 mark om ugen, så nu var timelønnen over seksten penning. En gang imellem vankede der også lidt drikkepenge.

Nogle kunder misbrugte mulighederne for at få varerne bragt. Som en vittighed blev der fortalt om damen, der ringede og bad om at få bragt 125 gram pålæg op i Moltkesgade, men af en slagfærdig ekspeditrice blev affærdiget med, at bilen desværre netop var kørt til Nibøl med en stang vanilje.

At pengene var små dengang, kunne også ses deraf, at hos møbelhandler Löwenthal i Nørregade lige overfor Flensborghus kunne man købe møbler på afbetaling med ugentlige rater på mellem en halv og to rigsmark. Denne Löwenthal var en af de få jøder, jeg kendte i Flensborg. Han havde mistet en søn i første verdenskrig og var dekoreret med »De

efterlevendes krigskors«. Han måtte opgive sin forretning i trediverne, flyttede til Toosbüygade, men senere til Berlin i tro på, at familien der ville være i sikkerhed. Men nazisterne sendte både ham og hans kone, begge over firs år gamle, til en koncentrationslejr, hvor de blev myrdet.

Det var altså forbi med fritid efter skoledagen. Til leg og sport var der kun de første aftentimer om sommeren og søndagene. Lørdag var en ganske normal skole- og arbejdsdag.

Flensborg havde dengang i tyverne og trediverne ikke mange huse med store lejligheder. De fleste boliger var kun på to værelser. Gaderne med de store og flotte boliger kunne hurtigt tælles. Det var embedsmandskvartererne Friserbjerg og Jørgensby samt Wrangelsgade og Moltkesgade, hvor de større flensborgske forretningsfolk boede. Den såkaldte middelstand var talmæssigt ikke stor. Størstedelen af befolkningen havde det småt, men en vis gruppe mente, at det hørte sig til at have en »pæn stue«, og så sparede de hellere på maden. Selv om den fine stue kun sjældent blev brugt – højst ved festlige lejligheder og besøg om søndagen. Badeværelse kendte de fleste overhovedet ikke, og toilettet var normalt en halv trappe ned, og det var der flere familier om at dele. Toilettepapir var hos os som hos de fleste en luksus, der ikke var råd til. Aviserne blev skåret i passende stykker i stedet.

Penge havde vi ikke ret ofte, med mindre vi selv tjente dem. Det var en sjælden undtagelse, at vi fik to eller fem penning i lommepege, så vi kunne gå til bager David på hjørnet af Slotsgade og Borggade for at købe kagesmuld, is eller bolcher. Midt i trediverne åbnede mælkemand Callsen en isbutik i Mariegade, og så var det ham, vi gik ind til på vej hjem fra skolen, når vi havde penge.

Til sportsarrangementer f.eks. sneg vi os ind ad kendte smutveje – undtagen på Skyttegårdens sportsplads ved den gamle – nu for længst nedrevne – restaurationsbygning. Her kunne vi regne med, at Dr. Schneider, en kendt flensborglæge, når kampen var begyndt, kom ned til indgangen og sagde til kontrolløren: »Lad børnene komme ind. Det ordner jeg«.

Om sommeren var der spændende ved »æbleskibene« i havnen. De kom fra Lyksborg, Langballeå og andre steder ved Flensborg fjord og solgte frugt på kajen. Når der ikke var mere at hente her, gik vi videre til Kanalskuret, hvor skibe lossede tørrede kokosnødder til margarineproduktionen. Sækkene blev læsset på hestevogne, og vi undså os ikke for at skære en sæk op og sikre os en del af indholdet, når der var lejlighed til det.

Kanalskuret lå ved siden af det gamle banegårdsområde og i nærheden af byens gamle rådhus, der havde indgang fra både Holmen og Sønder-

Do X i Flensborg 30. juli 1932.

gårdender. Ud for indgangen fra Søndergårdender flød Møllestrømmen forbi. Her havde også brandværnet til huse – med biler med massive gummidæk, og ved siden af lå »tyrestalden«, tidens detention, hvor de berusede blev indsat, når de var samlet op af »Grüne Minna« (Salatfadet), et grønmalet hestekøretøj.

Køleskabe fandtes ikke, og restaurationer og forretninger måtte køle deres varer med store isblokke på en meters længde, som blev leveret fra bryggerierne med særlige hestevogne. Om sommeren var det herligt at snuppe nogle stykker is, når der blev leveret til fagforeningens restauration i Slotsgade. Vi boede lige overfor på den anden side af gaden. Og hestevognene var populære, fordi folk samlede hestepærer på gaderne til brug i deres haver.

I sommermånederne cyklede eller gik vi til Østersøbadet eller endog til Mørvig for at bade, senere også til Solitüde. Om vinteren kunne vi kælke i Byparken ved det gamle gymnasium, dér lå de bedste kælkebakker, eller vi kunne løbe på skøjter på søerne i Frueskoven. Bedst var det dog de vintre, når havnen var frosset til, då kunne vi løbe på skøjter ud til Mørvig, ja et enkelt år endog helt over til den danske side af Flensborg fjord.

Klart i erindringen fra mine drengeår står den begivenhed, det var, da den verdenskendte Dr. Hugo Eckener kom flyvende med sit luftskib over byen. Eckener var flensborger, opvokset i huset »Alt Flensburger Haus« i Nørregade. Det var også en oplevelse, da datidens vistnok største vandfly landede på Flensborg fjord ud for Solitüde med kaptajn F. Christiansen fra Før som pilot.

Som ungt menneske – det var i den tid, da jeg var lærling på maskinfabrikken Anthon & Söhnes kontor – var det en yndet fornøjelse at gå strøgtur på Holmen, der uvist hvorfor havde en såkaldt fem-penning-side og en ti-penning-side.

Overgreb og ensretning

I 1933 blev livet til alvor på en helt ny måde for alle i Tyskland. Hitler kom til magten. Den 30. januar var der fakkeltog overalt i landet, også i Flensborg. Der var allerede den aften en hel del mennesker, som først stod og så på optoget, men senere sluttede sig til de marcherende. Nogle dage senere arrangerede fagforeningerne og venstrepartierne en moddemonstration, og her var far med. Det blev den sidste mulighed for at demonstrere imod nazismen i de næste tolv års »tusindårsrige«.

Begivenhederne både omkring os og i vor egen familie har utvivlsomt været medvirkende til, at jeg allerede tidligt begyndte at interessere mig for politik. I en periode var jeg medlem af en ungdomsgruppe, der hørte til en kristelig kreds og havde til huse i Riddergade 11, bag barber Friedr. Krauels salon. Barberens søn Friedrich, en af mine skolekammerater, var ligeledes med. Da jeg kom i mellemskolen blev jeg medlem af Flensburger Turnerschaft, der efter sammenslutning med en anden sportsforening kom til at hedde Flensburger Turnerbund. Allerede før jeg kom i skole havde jeg forresten en kort tid været medlem af Arbeiter-Turn-Verein, hvor Alwin Kutzer fra Toosbüygade var gymnastiklærer.

Vi havde et godt kammeratskab i Flensburger Turnerbund (FTB), og der var næsten ingen af medlemmerne, der før 1933 havde sluttet sig til nazisternes ungdomsorganisation. Senere blev det anderledes. Inden for FTB dannede vi vor egen ungdomsgruppe, men den holdt ikke længe. Foreningen blev ensrettet og opslugt af Hitler-Jugend. De fleste holdt ved, men ikke jeg. Også i min skoleklasse blev jeg en »ener«. Af 34 elever var jeg den eneste, der ikke blev medlem af Hitler-Jugend.

Min far havde altid været medlem af metalarbejdernes fagforening,

men aldrig af et politisk parti. Han var medlem af Den slesvigske Forening, men denne var jo ikke et egentligt politisk parti. Ved valgene stemte han dansk eller socialdemokratisk.

Fra 1924 til 1928 boede vi i Slotsgade 41, men måtte så flytte til Borggade 30, fordi Slotsgadeejendommen skulle omdannes til aldersrenteboliger. For far, der var uddannet elektriker, blev det noget af et chok at flytte til et hus, hvor der kun var indlagt gas til både komfur og lys, og husværten fik ikke fred, før der blev lagt elektricitet ind i huset.

Borggade var et interessant hus. Både husværten og hans svoger, der også boede i huset, var såkaldt gamle stridsmænd (alte Kämpfer) indenfor partiet, den ene Sturmführer og fanebærer for det flensborgske SA, den anden SA-Sturmbannführer. Svarende til de militære grader var det henholdsvis Hauptmann (kaptajn) og Major.

Det gik senere op for os, at i hvert fald husværten Hans Biermeier, der stammede fra Bayern, måtte have holdt hånden over far, der ellers næppe kunne være kommet igennem denne tid uden konfrontation med Gestapo.

Også i skolen fik den nazistiske magtovertagelse konsekvenser. En eller to dage efter 30. januar 1933 blev hagekorsflaget rejst over skolen. Gymnastiklæreren, der var medlem af SS, sørgede for dette, mens hele skolen var beordret til opstilling i skolegården. Rektor Peter Schmidt var næppe nazist, men hvad kunne han gøre ?

Vi havde en jødisk lærerinde på skolen, frk. Wolff, der forsvandt kort efter. Hun boede hos sin bror Alexander Wolff på gården »Jägerslust« ved Skæferhuset ved den gamle Oksevej.

Familien blev senere jaget fra hus og hjem. Frk. Wolff havde søgt tilflugt i Berlin, hendes mor og svigerinde flyttede til hende i håb om at kunne leve ubemærket i storbyen. Men nazisterne fandt dem, og de døde i en koncentrationslejr. Alexander Wolff lykkedes det at flygte over grænsen til Danmark.

Foruden rektor var der også en del af lærerne, som ikke var nazister, men de bøjede sig, indrettede sig efter de nye tider. Nu er det jo nemt her bagefter at fælde dom over mennesker, og ikke alle er helte. Men efter alt, hvad jeg har oplevet, er det min opfattelse, at hvis der i 1933 havde været flere af min fars slags, ja så var meget måske blevet anderledes.

Forandringerne i Tyskland berørte ikke kun det politiske liv. De nåede helt ned i familierne, og det farlige var, at vi børn på gaden naturligvis diskutererede det, vi hørte hjemme. Det kunne blive dyrt for forældrene, fordi det ikke sjældent gav anledning til forfølgelse. Mange troede trods alt, at det med Hitler kun var en overgang. »Han skal nok forsvinde, når det har vist sig, at han ikke duer, ligesom alle de andre ..«.

Men det gik helt anderledes.

Den 27. februar 1933 brændte rigsdagsbygningen i Berlin, og det gav anledning for de nye magthavere til at arrestere alle de kommunister, socialdemokrater, fagforeningsfolk og andre »statsfjender«, som de kunne få fat i. Herefter fulgte et valg, hvor nazisterne fik flertal sammen med Hugenbergs tysk-nationale »Harzburger Front«, der dog blev opløst et par måneder senere. Formelt set var nazisterne kommet legalt til magten.

I skolegården legede vi »Rigsdagsbrand-proces«. Jeg spillede rollen som Dimitroff, bulgareren, der var medanklaget og afgav forklaringer, som ikke helt passede nazisterne. Senere blev han udvist.

Selv blev jeg snart blandet i stridigheder og oplevede for første gang at få klø, fordi jeg havde en anden mening end flertallet. I en diskussion i skolegården forsvarede jeg den netop afløste prøjsiske ministerpræsident Otto Braun, om hvem der pludselig var blevet oplyst de mærkeligste ting både med hensyn til tjenestlige og private forhold. Kilden var »Tante Mass« (Flensburger Nachrichten), der i det hele taget spillede en betydelig rolle i forbindelsen med de politiske omvæltninger omkring og efter 1933. Hjemme holdt vi »Flensburger Generalanzeiger«, hvis sidste nummer udkom 30. november 1935, selv om bladet da havde underkastet sig det nye styre. Mine bedsteforældre holdt »Flensborg Avis«.

I mit forsvar for Braun benyttede jeg selvfølgelig de argumenter, som jeg havde hørt hjemme og fra mors og fars venner med samme opfattelse. Jeg talte om »alle de løgnagtige påstande« fra »Flensburger Nachrichten«, men også modsætningsforholdet mellem Hitler-Jugend og vor ungdomsgruppe i sportsforeningen kom ind i diskussionen. Pludselig kom en dreng fra en højere klasse til og spurgte: »Hvor er den knægt, der har noget imod vor Führer?«. Der blev peget på mig, og så fik jeg en omgang klø.

Ved en anden lejlighed, da jeg også fik bank i forbindelse med en politisk diskussion, blev jeg taget i forsvar af netop den lærer og SS-mand, der højeste hagekorsflaget på skolen efter 30. januar 1933. Han forsøgte at forklare de andre elever, at man skulle overbevise folk med en anden mening ved hjælp af argumenter - og ikke ved vold.

Snart kom jeg til på en mere alvorlig måde at forstå, hvad politik også er, og hvilke konsekvenser politik kan have. En dag i slutningen af november 1933 - lige før jeg fyldte 13 år - kom jeg hjem fra skole og så fars sko stå under komfuret i køkkenet. Jeg spurgte, hvorfor far ikke var på arbejde, og mor svarede med tårer i øjnene: »Far er sat på gaden - af politiske grunde.« I denne forbindelse er tre breve betydningsfulde.

Det ene af dem fik jeg først efter krigen fra byens arkiv. Det første var fra »Flensborgs sporveje« og lød:

Straßenbahn

der Stadt Flensburg.
Fernsprechnummer 206.

Flensburg, den 24. November 1933.
Alpenrader Straße Nr. 22.
St./Pe.

Antwort auf das Schreiben

vom

betr.

Herrn Konteur
Friedrich Christiansen
Flensburg
Bürgstr. 30

Der Aufsichtsrat hat in seiner Sitzung am 25.11.33 beschlossen, Sie mit der gesetzlichen Kündigungsfrist zu entlassen und sofort zu beurlauben.
Sie erhalten bis zum 25.12.33 Ihre Lohnbezüge im voraus.
Die Kündigung erfolgt, weil Sie den Anforderungen, die heute an einen städtischen Arbeiter gestellt werden müssen, nicht entsprechen d.h. wegen politischer Unzuverlässigkeit.

Straßenbahn
der Stadt Flensburg

»Tilsynsrådet har på mødet den 23. 11. 33 besluttet at opsig Dem med den lovbestemte opsigelsesfrist og give Dem orlov med det samme. De får udbetalt Deres løn omgående til og med 25. 12. 33.

Opsigelsen sker, fordi De ikke opfylder de krav, som man i dag må stille til en kommunalt ansat arbejder - det vil sige på grund af politisk upålidelighed.«

Far protesterede naturligvis, og der skete åbenbart en del bag kulisserne, som han dog ikke fik noget at vide om. Men han havde sine anelser, og de blev bekræftet af den skrivelse, som jeg modtog kopi af efter krigen. Det næste brev stammede fra »Nationalsozialistische Betriebszellen-Organisation« (NSBO) - en forløber for »Deutsche Arbeitsfront« (DAF), nazisternes »Fagforening« - og var stilet til sporvejsforvaltningen. Brevet refererer en såkaldt efterprøvelse af afskedigelsessagen:

»Christiansen var i afstemningstiden dansk. Under krammarkedet i efteråret 1932 har han til partifællen Max Wandtke sen. udtalt: »SPD'ere er vi forlængst ikke mere. Nu er vi kommunister.« Om Adolf Hitler har han sagt: »Den slovak bør man jage ud af Tyskland med en hundepisk.«

7

Nationalsozialistische Betriebszellen-Organisation

Kreisleitung Flensburg-Stadt

Postanschrift: N. S. B. O., Flensburg
Haus der Arbeit, Schloßstr. 44/46
Fernsprecher 479

Flensburg, den 5. Januar 1934

*Frangmann
5/134B*

An
die Strassenbahnverwaltung
zu Händen von Pg Gabel,
hier

Betr. Entlassung Christiansen Burgstrasse 30

Die Nachprüfung des Falles Christiansen hat Folgendes ergeben:

Christiansen war während der Abstimmungszeit Däne. Gelegentlich des Krammarktes im Herbst 1932 hat er zu Pg. Max Wandtke sen. gesagt: S. P. D. sind wir schon lange nicht mehr, wir sind jetzt Kommune.

In Bezug auf den Führer Adolf Hitler hat er gesagt: Den Slowacken muss man mit der Hundepitze aus Deutschland hinausjagen.

Heil Hitler !

Th. Frangmann

Kreisbetriebszellen-Obmann.

Der Oberbürgermeister.
Geschäftsz.P.

Flensburg, den 7. Februar 1934.

An

Herrn Friedrich Christiansen,

H i e r.

Auf das Schreiben vom 22. Dezember 1933 teile ich mit, dass es mir nach Kenntnisnahme der mir jetzt zugeleiteten Unterlagen nicht möglich ist, die Entscheidung des Aufsichtsrats des Kraftwerks rückgängig zu machen.

Far var helt klar over, at han engang i 1932 på arbejdspladsen havde sagt nogle mindre venlige ord om Hitler til denne Wandtke, der boede i Aabenraagade 2. Dog mener han selv at have sagt: »Et parti, der går ind for at få en østrigsk sigøjner som rigskansler, kan vi ikke have noget at gøre med.« At betegne et menneske som kommunist var naturligvis endnu mere effektivt i forhold til partiinstanser og den kommunale administration.

Efter krigen spurgte jeg far, om han ville foretage sig et eller andet imod denne Wandtke, der takket være sit stikkeri havde fået en stilling i kommunen. Far svarede: »Nej, bestemt ikke, det må være slut med disse angiverier.« Hr. Wandtke, der havde det meget lave NSDAP-medlemsnummer 584.648, kunne nyde sin pension i fred og ro indtil sin død.

Afskedigelsessagen sluttede med et brev af 7. januar 1934 fra overborgmester Dr. Sievers, hvori det hed: »... På grundlag af det for mig tilgængelige materiale er det ikke muligt at ændre tilsynsrådets beslutning om afskedigelse.«

Efter afskedigelsen sagde far engang til mig: »Det er altså takken for at have vist loyalitet over for den stat, vi lever i. Bare jeg dog havde hørt på min far i sin tid. Jeg fortryder, at vi ikke sendte dig på Duborg skolen i 1931.«

Foruden at protestere til overborgmester Sievers gjorde far også indsigelser mod afskedigelsen overfor Dr. Ernst Kracht, der blev Flensborgs overborgmester i maj 1936, og overfor regeringspræsidenten i Slesvig samt overfor »Arbeitsgericht«, men intet hjalp.

Dr. Sievers gjorde efter krigen karriere indenfor CDU. Han blev bypræsident i Kiel og udmærket med »Freiherr-vom-Stein-Gedenkmedaillen«, der uddeles som hædersbevisning til bl.a. kommunalpolitikere. Dr. Ernst Kracht blev efter krigen ledende embedsmand ved CDU-regeringen i Kiel, nemlig departementschef hos ministerpræsidenten.

Selv har jeg to gange afslået at modtage »Freiherr-vom-Stein-Medaille« netop fordi en nazist, der havde bragt så stor ulykke over mange familier i Flensborg, havde fået denne udmærkelse. At jeg i tredje omgang alligevel modtog denne medalje, havde en særlig grund, som jeg senere skal vende tilbage til.

Mens far kæmpede for at få sin ret i afskedigelsessagen, fik han en henvendelse fra en bekendt, der tilbød at ordne det hele i en håndevending, hvis far blot meldte sig ind i nazipartiet eller i det mindste i SA eller en anden underorganisation. Tilbuddet blev naturligvis blankt afvist.

Far fik løn til og med 25. december, så året 1934 begyndte med smalhans efter at vi havde holdt jul og fejret nytår i nedtrykt stemning. Arbejdsløshedsunderstøttelsen var 14 rigsmark om ugen, men de første 10 dage fik man ikke noget, det var den såkaldte karenstid. Den månedlige husleje i Borggaden var 28 rigsmark, så der blev ikke meget til overs til alle øvrige fornødenheder. Mine skolepenge var 22 rigsmark per kvartal, men vi var dog så heldige, at jeg fik friplads, mens far var arbejdsløs. Nogen helt dårlig elev har jeg således ikke været. Jeg var vist nærmest, hvad man kaldte »nogenlunde gennemsnit«.

Vi var nødt til at spare på alle områder, og jeg husker, at jeg midt om sommeren var på tur med sportsforeningens ungdomsgruppe iført gummistøvler, fordi mit eneste par sko var til reparation. Vor første radio havde far selv lavet af en gammel detektor fra krigen. En spilledåse var lavet om til spole, og alt var monteret i en cigarkasse.

Mor begyndte at gå ud og gøre rent, og indtægten fra min budplads fik nu virkelig betydning. Engang imellem havde far lidt arbejde hos en installatør, men ellers gik turen til arbejdsanvisningskontoret indtil 1935. Da blev far ansat ved marinen med en månedsløn på 115 mark.

Forud for min konfirmation i 1936 havde jeg sparet så meget sammen, at jeg kunne købe to sæt tøj, og til konfirmationen fik jeg foræret 86 rigsmark. De 70 rigsmark fik mor og far til dækning af udgifterne ved festen, og for 16,50 mark købte jeg hos Jokum Henningsen i Toosbüygade mit første armbåndsursur.

I 1937 blev far, der hidtil havde været arbejder, forfremmet til funktionær ved marinen og kom til at sejle som telegrafist på skibe, der var beskæftiget med øvelsesskydning i Egernførde fjord, Lübeck og Danzig bugten. Her kom hans uddannelse som telegrafist og erfaring fra første verdenskrig ham til gode.

Marinen dannede på visse måder en slags skjold overfor partiet, og det havde far grund til at være taknemmelig for, idet han stadig havde vanskeligt ved at tie stille, når der blev talt politik. Under den anden verdenskrig lyttede han til radio fra London - og måtte referere indholdet til sin kaptajn, der nok var loyal overfor det »brune« styre, men ikke var nazist.

Da jeg engang under krigen var hjemme på orlov, kom far i heftig diskussion med naboerne, der som nævnt var gamle nazister. Ingen af dem drømte dog om at angive ham, hvad hans udtalelser ellers nok kunne have givet anledning til. Det var især Hans Biermeier, NSDAP-medlemsnummer 106.661 (!), der altid prøvede på at få far beroliget og nu sagde til ham: »Til mig kan du jo sige, hvad du vil, men jeg er jo ikke altid hos dig, og så er der grænser for, hvad jeg kan gøre for dig !«.

Efter krigen kunne far hjælpe Biermeier ved med god samvittighed at attestere, at han ganske vist havde været nazist, men af ærlig overbevisning og idealisme og uden nogen sinde at have generet anderledes tænkende. Jeg tror også, at Hans Biermeier var meget skuffet over sine partifæller, da far blev afskediget i 1933.

Under en af vore ture til Dybbøl hørte jeg for første gang om en »Braunbuch«*, en »brunbog« hvori man kunne læse om de tyske koncentrationslejre. Man havde nok hørt navnene Oranienburg, Dachau og flere, men ingen vidste rigtigt noget om, hvad der foregik. I denne brunbog kunne man imidlertid læse, hvad der skete i disse lejre. Her blev skildret, hvad fangerne var ude for af tortur og nedværdigelse, og der blev oplyst ting så forfærdelige, at mange vægrede sig ved at tro det. Det samme gjaldt folk uden for Tyskland. De nægtede ligeledes at tro, at noget sådant kunne ske.

* Braunbuch über Reichstagsbrand und Hitlerterror. Universum- Bücherei, Basel 1933; genoptrykt: Frankfurt/Main 1978.

Der forekom dengang endnu løsladelser fra lejrene, men de frigivne måtte skrive under på, at de intet ville oplyse om, hvad de havde gennemgået, og de turde ganske simpelt ikke fortælle noget.

At vilkårene i koncentrationslejrene senere skulle blive endnu værre, havde ingen på det tidspunkt fantasi til at forestille sig.

Ekskluderet af Hitler-Jugend

Det er først senere for alvor gået op for mig, hvor modsætningsfyldt min barndom egentlig har været. Påvirkning fra familie og venner på den ene side og fra skolen og den omgivende verden på den anden side. De seks timers daglige skolegang og derefter budplads om eftermiddagen gjorde, at påvirkningen udefra var ganske stærk.

Når læreren ved en skoletimes begyndelse kom ind i klassen, skulle vi rejse os. Læreren tog opstilling foran os, alle rakte højre hånd i vejret, og når han hilste på os, skulle vi i kor svare »Heil Hitler!«. Det passede ikke alle vore lærere lige godt. Vi kunne tydeligt mærke, at nogle af dem medvirkede i dette med stor modvilje. Denne modvilje mærkede vi også, da der umiddelbart efter Hitlers magtovertagelse blev brændt en del skolebøger skrevet af jøder eller indeholdende afsnit skrevet af jødiske forfattere eller skribenter, som havde bekæmpet nazismen. Senere blev vilkårene skærpet, så det var forkasteligt ikke tydeligt at give til kende, at man var *for* den nye tid. Da hed det sig: Hvem der ikke er med os, er imod os!

Vor klasselærer Ernst Hartrampf, der stammede fra Spreewald, var en glødende nazist. Hans yndlingsemne var »der Geist von Potsdam«, ånden fra Potsdam. Potsdam var symbolet på Prøjsens militærtradition og storhed. Garnisionskirken i Potsdam var Prøjsens største helligdom, her hvilede Friedrich 2. von Preussen, der Grosse, garnisionskirken var Hohenzollernes kirke, d.v.s. de prøjsiske kongers og efter 1871 de tyske kejseres kirke. Potsdam vakte minder om Prøjsen-Tysklands store fortid. I Potsdam garnisionskirke mødtes den gamle rigspræsident, feltmarskal Paul v. Hindenburg, og den nye rigskansler, A. Hitler, den 21. marts 1933 for at række hinanden hånden. Oprinet symboliserede foreningen af gammel prøjsisk storhed med folkets nye politiske vilje og nationale styrke. Ånden fra Potsdam skulle være grundlaget for det kommende nye rige.

Det pinte vor klasselærer stærkt, at der var én i klassen, der ikke var

medlem af Hitler-Jugend. Denne ene var mig. Der gik næsten ikke en dag, hvor jeg ikke måtte høre for det. Jeg fortalte naturligvis om det hjemme, men far var hård og bestemt. Jeg måtte ikke blive medlem, han ville ikke se den brune uniform inden for sine døre.

Ensretning i skolen gik ned til de mindste enkeltheder. Vi havde klassehuer, og hver klasse havde sin farve på huebåndet. Men en skønne dag blev det meddelt, at det med huerne måtte holde op. Vi skulle være et stort folkefællesskab uden klasser, og elevkasketter passede ikke til den nye tid. De blev afskaffet.

Da far blev ansat ved marinen i 1935, gav han efter med hensyn til Hitler-Jugend. Han fandt det nok klogest, og det ville fri mig for en masse ubehageligheder. Han ville dog ikke købe en uniform til mig, men så lånte jeg en. Jeg blev indrulleret i tromme- og fløjtegruppen, da jeg allerede i sportsforeningen havde været i en sådan gruppe. Det blev imidlertid ikke nogen længere periode, at jeg var medlem af Hitler-Jugend. Jeg blev ekskluderet.

En dag fik jeg besked om at melde mig hos »Unterbannführer« Uwe Lütje, der havde kontor i Søndergravene. Her fik jeg at vide, at min tjenesteiver var så beskeden, at man ikke længere ønskede mit medlemskab af Hitler-Jugend.

Baggrunden var bl.a. følgende:

Jeg var kommet i forbindelse med Den nedertyske Scene i Flensborg og var blevet optaget efter at have været til oplæsningsprøve med lærer Hans Stuhr fra den tyske pige-mellemskole som sufflør. Der var på det tidspunkt ikke nogen rolle ledig, men nogle uger senere måtte jeg pludselig debutere på scenen. En af de medvirkende var blevet syg og mødte ikke op, da vi skulle af sted til en udenbys forestilling. Selv uden forberedelse gik det åbenbart meget godt. Og herefter var jeg med til at optræde. Som 18-årig spillede jeg bl.a. en rolle som midaldrende.

Da vi engang gæstede det tyske mindretal i Åbenrå, traf jeg en pige, som jeg senere besøgte nogle gange. Turen til Åbenrå foregik på cykel. Teaterlivet, sportslivet, festerne og det andet køn fandt jeg mere spændende end at lege soldat i Hitler-Jugend. Derfor den manglende tjenesteiver.

Alle medlemmer af HJ blev, når de var fyldt 18 år, overført til det nationalsocialistiske parti. Det skete hvert år den 9. november ved en højtidelighed på Marienburg ved Danzig. Ceremonien blev transmitteret i radion til hele Tyskland. Alt dette slap jeg altså for.

Foruden at dyrke sport og optræde på den plattyske scene begyndte jeg sammen med nogle sportskammerater at gå ud at danse. Vi holdt særlig til på »Schützenhof« og »Forsteck«, men måtte se i øjnene, at pigerne ofte

W. L. 1938.

foretrak at danse med marinesoldater. De fra hæren holdt mest til på »Bellevue«. Også »Colosseum« og »Wiener Café« hjemsøgte vi. Navnlig »Colosseum« var et populært sted, fordi der her var variet opr den.

Gode kammerater i forbindelse med disse aktiviteter var f. eks. Rolf David, bagers n fra Slotsgade, Karl Heinz Sohrweide fra Duborggade, Thorwald Jonigkeit fra Junkerhulvej og Willy Fries fra Toosbüygade, den senere og alt for tidligt afdøde amtssekret r for Sydslesvigsk Forening i Sydtønder amt. Der var også Willy Speck fra Storegade og José Manuel da Cunha Bacelar fra Portugal, som jeg arbejdede sammen med. På det sportslige område havde jeg nær kontakt med bl.a. Erwin Kruse og Peter Jans, senere direktør ved Flensborg Avis.

Hvad den politiske udvikling angår, skete der i de  r både i Tyskland og i det  vrige Europa meget, som mange i dag helst vil lade gå i glemmebogen. Vi, der levede i trediverne, stilles stadig overfor spørgsmålet: Hvordan kunne det ske ?

Jeg husker tydeligt de olympiske lege i august 1936. Det franske hold marcherede ind på stadion med udstrakt højre arm som hilsen til Hitler. Det var 1. august 1936, men allerede i marts samme år var de tyske tropper marcheret ind i Rhinlandet, der ifølge Versailles-traktaten skulle være en afmilitariseret zone. Samtidigt havde tyskerne påbegyndt opførelsen af det store fæstningsværk Vestvolden.

Et par uger før åbningen af de olympiske lege var borgerkrigen i Spanien begyndt, den krig, som Franco kunne sætte i gang bl.a. takket være støtte fra Hitler. Nazi-Tyskland ophævede Versailles-bestemmelserne om internationaliseringen af tyske vandløb og traf mange andre dispositioner i strid med internationale aftaler – altsammen uden at spørge eller rådføre sig med nogen.

Alt dette fik min far og mange andre, der ikke kunne affinde sig med det nye styre, til at spørge: Hvordan kan vi fastholde vore betænkeligheder mod nazidiktaturet, når udlandet tillader Hitler at gøre alt det, som man nægtede de demokratiske regeringer før 1933 ?

Værre blev det efter München-mødet i 1938, da Storbritannien, Frankrig og Italien gav Hitler grønt lys til at indlemme Sudeterlandet og dermed tage det første skridt henimod Tjekkoslaviets endeligt. Østrigs »Anschluss« var også stiltiende blevet akcepteret. De europæiske stormagter havde deres store andel i skylden for det, der skete senere.

De udenrigspolitiske initiativer gik hånd i hånd med den indre konsolidering af magten, og her kom tyskernes organisationstalent til fuld udfoldelse. Når man ser tilbage, må det erkendes, at det gik utrolig hurtigt med den såkaldte »Gleichschaltung«, ensretning. Organisationer blev indlemmet i naziinstitutionerne, og hvad der ikke lod sig indlemme eller ikke havde nazisternes interesse, blev opløst og eventuelle formuer beslaglagt. I mange tilfælde forstod man endda at skabe det indtryk, at ensretningen var sket frivilligt.

Ved siden af de udenrigspolitiske triumfer var der også indenrigspolitiske begivenheder, der gjorde indtryk på folk. Arbejdsløsheden blev afskaffet, og levestandarden blev synligt forbedret. I takt med oprustningen kørte seddelpressen. Kun fagfolk kunne se, at der blev trykt pengesedler uden værdier bag.

Den politiske udvikling fik den største del af den tyske befolkning til at se anderledes på Hitler. Forbeholdene svandt hos mange.

I december 1936 kom loven om Hitler-Jugend. Den fik betydning for næsten alle familier. I dens indledende bemærkninger hed det: »Af ungdommen afhænger det tyske folks fremtid. Hele den tyske ungdom bør derfor forberedes på sine fremtidige pligter.« Samtidig med at loven blev

sat i kraft sås overalt plakater med billedet af en dreng og en pige i Hitler-Jugend-uniform og teksten »Du tilhører føreren«.

I selve loven hed det bl.a.:

»Hele den tyske ungdom inden for Det tyske rige sluttet sammen i Hitler-Jugend. Uden for hjem og skole skal den tyske ungdom i legemlig, åndelig og moralsk henseende opdrages i nationalsocialistisk ånd og til tjeneste for folket og folkefæller. Opgaven at opdrage hele den tyske ungdom i Hitler-Jugend overdrages NSDAPs rigsungdomsfører, der sorterer direkte under føreren. ..«.

En sådan lov og meget andet gjorde det stadig mere vanskeligt for de familier, der ikke sympatiserede med den politiske udvikling i Tyskland. Familiære stridigheder kunne medføre stikkeri og de deraf følgende konsekvenser. Ja, det kunne endda ske, at forældre, hvis børn på gaden havde talt om, hvad de havde hørt hjemme, kom i vanskeligheder. Jeg husker tydeligt, at far indtrængende bad mig om ikke at tale om politik på gaden og specielt ikke sige noget om, hvad han og mor havde sagt om den nuværende regering og det herskende parti.

I 1936 blev jeg konfirmeret – af en præst, der var medlem af SA (Sturmabteilung) og rendte rundt i den brune uniform. Jeg manglede endnu et år for at kunne afslutte skolegangen med en realeksamen, og der var tid til at overveje, hvad jeg så skulle. Det havde længe været mit ønske at blive journalist. Men i betragtning af min families politiske holdning og hele den politiske situation med ensretning også af pressen var der ikke de store muligheder. I stedet blev det en kontor-læreplads hos maskinfabrikken Anthon & Söhne i Flensborg, hvor jeg begyndte 1. april 1937 med en lærekontrakt på fire år. Efter krigens udbrud blev læretiden skåret ned til 2½ år.

Firmaet var en maskinfabrik, der fremstillede maskiner til træforarbejdning m.v., men det var også et rustningsbedrift med produktion til f. eks. Germania-værftet i Kiel, hvor der blev bygget dele til undervandsbåde.

I 1938 skulle min årgang møde til session. Da jeg nødtigt ville til infanteriet, søgte jeg at komme til marinen. Mens denne ansøgning blev behandlet, så jeg en propagandafilm, der fik mig til at ændre min ansøgning til nu at gælde flyvevåbnet. I 1939 var jeg til optagelsesprøve, og juleaftensdag 1939 kom så indkaldelsen til 10. januar 1940. Jeg undgik herved at komme til arbejdstjenesten.

Da far i 1935 blev ansat i marinen, skulle han bevise, at han var »arier«, og det samme gjaldt mig ved min indtræden i Værnemagten. Her kunne jeg bruge det materiale, min far havde samlet – bl.a. om mine syv oldeforældre fra det nordlige Sønderjylland.

Fronttjeneste og krigsfangenskab

Den 10. januar 1940 tog jeg så af sted hjemmefra for at blive soldat. Vi var flere fra Flensborg og omegn, der mødtes på banegården. De fleste af dem skulle til Oschatz i Sachsen, vi andre til Slesvig. Her blev vi modtaget af en »modtagelseskomite« bestående af en underofficer og nogle soldater. På en lastbil kørtes vi til det kaserneområde, der bar navnet »Freiheit«, Frihed. Området lå ned mod Slien og husede en uddannelsesbataljon og en flyveplads for vandfly. På den anden side af Slesvig lå og ligger stadig Jagel flyveplads, og derudover var der militær inde i byen og på Gottorp slot.

Jeg blev tildelt 2. rekrutkompagni og var så uheldig at få en gruppefører, der efter sigende skulle være den næstværste i hele kompagniet. Han var nærmest sadist og mente simpelthen, at »det fyr under bagen«, som han havde fået i løbet af et halvt år, skulle vi nu have på de tre måneder, som uddannelsen var skåret ned til. Min fordel var, at jeg fra barnsben havde dyrket gymnastik og forskellige former for sport, så jeg var i fin form og kunne stå for strabadserne.

Den hårde uddannelse blev yderligere forstærket derved, at vi havde en meget hård vinter. Slien var helt frosset til, så vandflyene var nødt til at starte og lande på ski.

Vinteren var så streng, at fars skib på sejlads fra Kiel til Flensborg blev overiset og var i fare for at blive skruet ned. De reddede skibet og dermed sig selv ved at anløbe Egernfærde.

I tre uger slap jeg for det hårde liv, idet jeg lå på sygeafdelingen med en stærk influenza. På stuen lå vi ni soldater fra alle egne af Tyskland – alle gode kammerater. Jeg var med mine nitten år næstældste på stuen.

De første fire uger måtte vi ikke færdes uden for kaserneområdet. Den femte søndag var der en times udgang under ledelse af gruppeføreren. De følgende søndage måtte vi gå ud alene, men kun i to timer. En søndag fik jeg besøg af mine forældre samt en onkel og tante. Min fætter Werner Sieh lå nemlig også som soldat i Slesvig.

Efter tre måneders uddannelse blev jeg sammen med en del andre flyttet til Wittensee, en lille by mellem Egernfærde og Rendsborg, men så afsides beliggende, at der ikke var jernbaneforbindelse. Vi kørte dertil i lastbiler og endte ved Lille Wittensø, hvor der var en landingsplads for vandfly. Denne skulle snart få en vis betydning i forbindelse med den tyske besættelse af Danmark og Norge.

Sammen med to kammerater fik jeg beskæftigelse på skrivestuen. Her

mødte vi for første gang soldater med lang tjenestetid bag sig. Lederen af kommandanturens skrivestue havde således gjort tjeneste i atten år.

Den 8. april var der stort rykind af vandflyvemaskiner, og den 9. april startede man også herfra mod Danmark og Norge.

En af de følgende dage blev jeg kaldt til kompagniskrivestuen og spurgt, om jeg var interesseret i at komme som skriver til flyvepladsen i Ålborg. Man havde i mine personaleakter bemærket, at jeg havde danske sprogkundskaber. – Mit svar var nej, og det var rent instinktivt.

Indtil da havde der ikke eksisteret problemer for mig med hensyn til national overbevisning. Jeg havde været midtpunkt i diskussionen om min skolegang, havde besøgt Flensborghus og andre danske institutioner og deltaget i børnefester og julearrangementer i danske foreninger, men jeg havde aldrig været udsat for, at jeg personligt skulle tage stilling til spørgsmålet om dansk eller tysk. Nu var tidspunktet kommet. Jeg skulle træffe en afgørelse.

Mange tanker gik gennem mit hovede i dette øjeblik, og det var særlig mine bedsteforældre, jeg tænkte på. Mere eller mindre ubevidst traf jeg den beslutning, der var den rigtige. Det fik jeg senere bekræftet ved at høre om, hvor vanskeligt det havde været for danske sydslesvigere, der var tyske soldater i det besatte Danmark.

Jeg valgte heldigvis ikke at tage imod tilbuddet, og mærkværdigvis rettede man sig efter mit ønske. Jeg blev i Lille Wittensø, indtil vi kort efter fik ordre til at flytte til Holland.

Den 31. maj 1940 gik det med hele besætningen mod Amsterdam, hvor vi skulle overtage en landingsplads for vandfly i Schellingwoude i Zuiderzøen tæt udenfor Amsterdam.

De første dage blev vi indkvarteret i en beslaglagt jødisk synagoge i nærheden af Vondelparken, men derefter flyttet til fartøjer på selve flyvepladsen. Vi skulle udbygge pladsen til basis for vandfly, der skulle bombardere England. Samtidig var lufthavnen base for et redningskorps. Bortset fra besøgene i Danmark var det første gang, jeg var i udlandet, og det slog mig, hvor meget i Holland, der egentlig mindede om Danmark. For eksempel de mange cykler og de gode sprogkundskaber hos mange.

Hos størstedelen af de unge tyske soldater var der ingen forståelse for, hvad det betød for befolkningen i et besat land at være besat. Det var i årevis blevet indprentet dem, at Nazi-Tysklands opgave var at beskytte Europa mod kommunismen og at befri de vestlige nationer for deres rådne parlamentariske systemer. De tyske soldater regnede det derfor for noget helt naturligt, at de var de besatte folks venner. For ganske vist forekom der sabotageaktioner mod Værnemagtens installationer, men alle, der

Skrivestue »gefreiter« i Holland 1941.

fraterniserede – og dem var der masser af – var jo så venlige. Det gik også først senere op for mig, hvad der egentlig skete med de mennesker, som jeg en dag så marchere under bevogtning til banegården, nemlig jøder på vej mod lejrene i Øst.

Under opholdet i Holland fik jeg for første gang lejlighed til at flyve. Det skete med et vandfly, en »Do 18«. Jeg havde fået orlov, og samme dag skulle et fly fra Amsterdam til Kiel-Holtenau med mellemlanding på Norderney. Jeg fik lov at komme med og nåede Kiel på tre timer i stedet for den fireogtyve timers togrejse fra Amsterdam til Flensborg.

Indtil september 1941 sad jeg på skrivestuen i det hemmelige kontor (»Geheimregistratur«) i Schellingwoude, hvorefter jeg blev forflyttet til personalekontoret hos en stab i Bloemendal, der havde til opgave at koordinere operationerne fra 11 flyvepladser i Holland.

På det tidspunkt søgte jeg at komme til en enhed, der skulle til Afrika. Det lykkedes dog ikke, og det viste sig senere, at det var et stort held. Den pågældende enhed kom nemlig til Nordafrika på et tidspunkt, da tyskerne blev trængt tilbage af englænderne. Enhedens mandskab flygtede ved ankomsten, det gik ilde for de allerfleste af dem.

I stedet kom jeg til en såkaldt feltværftsenhed, en afdeling indenfor luftvåbnet, der havde til opgave bag linierne at føre tilsyn med flyene. I nogle uger var jeg udlånt til flyvepladsen i Bergen i Nordholland, hvor vi

bl.a. fik til opgave at samle lig og overlevende sammen fra nedstyrtede fly. Såvel engelske som tyske fly blev skudt ned under luftkampene, og alle de dræbte fik militær begravelse, både de tyske og de engelske flyvere.

En englænder, der havde overlevet en nedskydning, fandt vi hos en læge. Han havde reddet sig i faldskærm. Vi tog ham med til vor baraklejr, hvor han fik mad og drikke og blev indkvarteret. Næste dag skulle han et andet sted hen til afhøring i en stab. Da vi tog afsked, sagde jeg til ham, at nu var krigen forbi for ham. Han smilede og svarede: »For mig ja, men ikke for England.« Jeg har senere tit tænkt på disse ord. Hvor havde han dog ret.

I stedet for til Afrika kom jeg til Orly ved Paris, og på vejen dertil fik jeg lejlighed til at besøge min onkel Thies, min mors bror, der boede i Antwerpen. Det var ham, der sammen med min far havde været på Java.

På dette tidspunkt blev jeg udtaget til at komme på officerskursus, men det blev heller ikke til noget. Jeg blev flyttet til et specialværksted, der skulle til Rusland.

Den 14. maj 1942 gik det af sted fra Paris – først til Eschwege, hvor reservekorpsset for alle værfter var stationeret.

Jeg var med i en forkommando, der med to jernbanevogne skulle bringe redskaber og varer frem, bl.a. en del cognac. Da det i almindelighed var småt med alkohol, var vi meget populære på byens restaurationer, for vi bragte selv forsyningen med.

Den 22. maj 1942 »slog lynet ned for mig«. Jeg så min senere kone for første gang. Det skete nøjagtigt klokken 08.35! Det har vi skriftligt. Hun var ansat på fjernskriverstationen og havde nattevagt mellem 21. og 22. maj. Et telegram til vor afdeling kunne hun først få afleveret, da jeg mødte på kontoret klokken halvni. Det blev en slags »bryllups-telegram«, og vi har holdt sammen siden.

Den 16. juli 1942 gik det så mod øst – som skriver ved et værftskorps i Odessa-området, og senere i Kertsch på Krim. På vejen til Odessa havde jeg ansvaret for tyve unge soldater, jeg var selv 21 år gammel, mens de unge kun var mellem 17 og 18 år. De var underofficers elever, der kom direkte fra skolen for at få en teknisk uddannelse indenfor luftvåbnet.

I oktober samme år blev jeg syg og lå på militærhospitalet i Simferopol indtil 27. november, dagen før min 22 års fødselsdag.

På vejen mod Rusland, ikke mindst under rejsen gennem Polen og Ukraine, kom vi almindelige soldater efterhånden til at spekulere nærmere over nazismen og dens gerninger. I de områder, hvor befolkningen ikke direkte var ramt af krigshandlinger, var de tyske tropper vel ikke egentlig vellidt, man arrangerede sig dog så godt man kunne i nogenlunde

fredsommelighed. Det blev endda fortalt, at specielt i Ukraine blev de første tyske tropper modtaget som en slags befriere.

Men alt ændrede sig, da SS senere kom til. SS-tropperne og deres førere nedværdigede den del af befolkningen, som ikke blev udryddet. De plyndrede landet for råstoffer og varer. I Polen så vi større grupper af jøder på tvangsarbejde ved jernbanerne og andre steder. Da kom jeg til at tænke tilbage på optøget af jøder marcherende gennem Amsterdam. Her var de måske endt.

Mange indtryk væltede ind over os, men de fleste af os søgte nok at lukke dem ude. Det gjaldt først og fremmest om at overleve. Enkelte episoder har dog prentet sig i sindet for altid, og de tvang en til at tænke over, hvor lavt menneskers værdi kan sættes.

I Odessa var vi et sted indkvarteret sammen med en del rumænske soldater. Om aftenen havde vi det fornøjeligt sammen. Vi sang, og rumænerne dansede for os. Midt om natten blev vi vækket af et voldsomt spektakel og løb ud i gården. Her stod de rumænske soldater opstillet i geledder, og nogle sanseløst berusede officerer gik op og ned foran fronten og pryglede ubehersket løs på dem. Vi trak os stilfærdigt tilbage.

At et menneske af og til ikke er mere værd end et tal, erfarede jeg i Kertsch på Krim. Her blev de russiske krigsfanger kommanderet ud til arbejde på veje og kasernebygninger i området. De tyske soldater, der om morgenen overtog et antal fanger, måtte kvittere for antallet, og de skulle naturligvis så aflevere lige så mange fanger om aftenen. Men der forsvandt hver dag nogle af dem, og de ansvarlige snuppede så nogle fra en anden gruppe – eller hentede ad smugveje krigsfanger ud af lejren, så tallene kom til at passe.

En særlig makaber oplevelse blev jeg udsat for i Kertsch. Lederen af vort værftskorps var en overingeniør baron von Pahlen, der var en lidenskabelig fotograf. En dag var vi ude for at søge efter partisaner og illegale våben og gennemsøgte alle huse i et bestemt område; dog uden at finde noget. Da vi samledes for at drage hjem, beordrede v. Pahlen mig til at få fat i en lille dreng, og mens jeg skulle rette en pistol mod drengens hovede, tog baronen billeder. Han må have været pervers. Jeg glemmer aldrig drengens skrig. Men jeg havde ikke mod til at modsætte mig ordren.

Først betydelig senere gik det op for mig, hvor heldig jeg var, da jeg den 27. november 1942 kunne kravle op i et tog, der gik mod vest. Slaget om Stalingrad var i fuld gang, og det varede ikke mange måneder, før halvøen Krim blev afskåret. Det tyske tilbagetog var begyndt.

Det var en dejlig følelse at skulle hjem og se familien – og ikke mindst kæresten, men undervejs blev jeg syg. Mine ben svulmede op, så jeg ikke

kunne få fødderne i støvlerne. Jeg blev indlagt på et sygehus i Breslau, i dag Vroclav.

At min hjemrejse i det hele taget blev lidt kompliceret, var jeg dog ikke helt uden skyld i. I Værnemagtens regulativer hed det, at en soldat efter sygehusophold skulle sendes til sin reserveafdeling, hvis ikke feltkorpset kaldte den pågældende tilbage. Et sådant brev var også sendt fra Kertsch til militærhospitalet i Simferopol. Da jeg en dag på skrivestuen havde mine papirer i hånden, så jeg mit snit til at pille dette brev ud og stikke det i lommen, uden at skriveren opdagede det. Brevet havnede i toiletet.

I Breslau fortalte man mig, at der forelå en besked fra reservekorpset i Eschwege, hvori der hævdedes, at man ikke kendte noget til mig. Jeg gjorde opmærksom på, at jeg efter et længere sygehusophold først nu var på vej til reservekorpset, hvorfor de ikke kunne kende mig. Alt gik godt. Den 5. december kunne jeg fortsætte rejsen til Eschwege. Der blev jeg modtaget af kompagnisergenten med ordene: »De behøver ikke at indrette Dem på et længere ophold her, De skal tilbage til Rusland!«

Men min orlov fik jeg – dog placeret så uheldigt, at jeg igen skulle forlade Flensborg selve juleaften. Jeg blev imidlertid hjemme indtil juledag, og det skete der ikke noget ved. Jeg havde fjorten dejlige dage hjemme. Far var ligeledes på orlov, og for første gang i næsten tre år mødte jeg igen min gamle ven Willy Fries.

Tilbage i Eschwege var det store spørgsmål nu, hvordan jeg kunne blive fri for at skulle tilbage til Rusland. Det blev min kommende svigerfar, der reddede mig. Han var efter et længere frontophold i Finland avanceret til major og gjorde tjeneste i Aschaffenburg. Min kommandør, en oberstløjtnant, var en dag inviteret til min svigerfar, major Adler, og i samtalens løb blev det nævnt, at jeg allerede tidligere havde været indstillet til officerskursus, og at jeg nok stadig var interesseret.

Et par dage senere blev jeg kaldt til kommandøren og fik at vide, at jeg ikke skulle til Rusland, men i stedet blev kommanderet på officerskursus.

Uden at jeg selv havde været på så meget som underofficerskursus, blev jeg først forflyttet til et officer-udvælgelseskursus – som lærer! Det gik trods alt meget godt, og i april begyndte jeg så på et officerskursus, som varede i tre måneder. Derefter blev jeg hængende der som lærer. Jeg havnede i Werl i Westfalen. Da min kæreste næsten samtidig blev forflyttet til Wiedenbrück i nærheden, kunne vi være sammen næsten hver weekend.

På officerskurset mødte jeg forresten en mand fra Vestprøjsen, Eginhard Schlachta, der efter krigen havnede i Flensborg, hvor han nåede at blive lønnet rådmand.

For Tyskland blev krigssituationen værre og værre. I slutningen af 1942 kom amerikanerne og briterne til Nordafrika, og de tyske tropper besatte den indtil da ubesatte del af Frankrig. I begyndelsen af 1943 faldt Stalingrad, hvorfra det lykkedes tyskerne at trække næsten 35.000 soldater tilbage, mens over 90.000 blev taget til fange af russerne.

Den 18. februar 1943 holdt Goebbels sin berygtede tale i Sportspaladset i Berlin, hvor han spurgte berlinerne: »Vil I den totale krig?«, og alle skreg og hejlede begejstret deres »Ja!«.

Efter denne tale opstod i Kiel følgende vers:

Lieber Tommy, flieg doch weiter,
hier wohnen nur Kieler Werftarbeiter,
flieg doch weiter nach Berlin,
die haben alle »ja!« geschrien!

(Kære Tommy, flyv dog videre, her bor kun kielske værftsarbejdere, flyv dog videre til Berlin, de har alle skreget ja.)

Luftkrigen over Tyskland blev intensiveret – og Hermann Göring måtte skifte navn. Han havde før krigen sagt, at man måtte kalde ham »Meyer«, hvis der nogen sinde skulle komme fjendtlige fly over Tyskland. Så nu omtaltes han som Hermann Meyer.

Den tyske befolkning fik krigen tæt ind på livet og oplevede frygtelige bombardementer. Den første næsten fuldstændig ødelagte storby oplevede jeg, da min kæreste og jeg passerede Kassel på vej til vor forlovelsesfest i Eschwege.

Jeg havde det faktisk godt, alt imens der skete uhyggelige ting i det meste af Europa. Den 15. april 1944 holdt vi bryllup. Og det var noget af et under, at vi kunne få familierne samlet. Min svigerfar var i Aschaffenburg, min svigermor i Grebendorf ved Eschwege, min far på et marinefartøj i Lübeck bugten, min mor i Flensborg, min brud i Kassel og selv var jeg i mellemtiden blevet forflyttet til Detmold, hvor jeg ventede på at komme til fronten. Men det lykkedes at samle dem alle. Min svigerfar, majoren, havde fået sin første tvivl om den tyske sejr.

Ti dage efter bryllupsdagen blev jeg sendt til Bar le Duc og senere til Verdun, hvor vi forberedte transport til Bretagne-kysten.

Den 6. juni 1944 indledtes den allierede invasion i Normandiet. De tyske værnemagts-meldinger talte om, at fronten var blevet »rettet ud«. Om luftkrigen blev kun meldt, hvor mange fjendtlige fly, der var skudt ned, derimod intet om egne tab. Og antallet af sænkede fjendtlige skibe var næsten lige så stort som det samlede antal fartøjer, der var sat ind.

Hvad der skete i Tyskland, vidste vi ved fronten intet om. Jeg oplevede

15. april 1944.

noget senere i fangenskab, at de tyske fanger betragtede udenlandske avisers meddelelser om f. eks. ødelagte byer som ren og skær fjendtlig propaganda. Vi som fortalte om, hvad vi selv havde set, fik skyld for at »tale fjendens sprog«.

I juli 44 kom vi så ud til 2. faldskærmskorps i Bretagne. Min bataljon var på 400 mand. Vi skulle forsvare et afsnit på cirka otte kilometer. De største våben, vi havde, var to russiske kanoner. På mit spørgsmål om, hvor Atlantikvolden var, fik jeg svaret: På lærredet i biografen.

Herude oplevede jeg den 20. juli 1944, dagen for det mislykkede attentat på Hitler. Det, vi mærkede, var, at herefter blev Hitler-hilsen også indført for soldater.

Kort efter skulle vi sammen med resterne af 5. faldskærmsdivision danne et såkaldt »brandkorps«, som skulle sættes ind på frontafsnit, der var særlig truede.

Den 8. august 1944 var krigen forbi for mit vedkommende. Jeg læste senere i en bog, at vi havde været fantastiske krigere og havde opholdt general Pattons armé i fireogtyve timer for at dække tropper, der var på tilbagetog.

Denne 8. august blev vi på et »marineskib«, som var en fiskerbåd, bragt over en bugt til St. Malo. Vi skulle danne en »himmelfartskommando«, idet vi skulle angribe amerikanerne. Det skulle foregå over et 400 meter bredt helt åbent terræn. Vi begyndte angrebet ved 4-tiden om morgenen. Et par timer senere var 40 mand taget til fange af amerikanerne. Resten var dræbt eller såret. Jeg var blandt de sårede og lå på en vej omgivet af sårede og døde. Jeg huskede kun, at da jeg hoppede fra en vold ned på vejen, fik jeg et skud i låret. Da det var blevet lyst, dukkede en sanitets-soldat op med et Røde Korsflag. Amerikanerne standsede straks skydningen. Sanitetssoldaten gik over til de amerikanske stillinger og fik lov til at bjerge de sårede. Amerikanerne lovede at holde op med at skyde på denne del af vejen så længe.

Sanitetssoldaten kom hen til mig og ville give mig en indsprøjtning. Jeg pegede på en kammerat, der lå ved siden af mig i en stor blodpøl og så ud til endnu mere at trænge hjælp. Sanitetssoldaten kikkede på ham, men sagde så: »Der er intet mere at gøre.« Så kom to sanitets-soldater til med en bære, og jeg blev bragt tilbage.

Nu var ildpausen, der kun gjaldt for den bestemte vejstrækning, forbi. Så snart vi forlod den, begyndte skydningen igen, og vi måtte søge dækning. De to soldater, der bar mig, sprang til hver sin side, hver gang vi hørte granaterne nærme sig, og jeg faldt ned i midten. Vi kom imidlertid tilbage til den stilling, som vi havde forladt om morgenen. Heldigvis indså de ansvarlige meget hurtigt, at stillingen ikke kunne holdes, og vi hejste det hvide flag.

Så kom amerikanerne. De var ude efter armbåndsure og fotografiapparater. Jeg bad en af de første om en cigaret, og han stak mig en hel pakke. Han talte gebrokkent tysk. Da jeg spurgte ham, hvor han havde lært det, fortalte han, at han sammen med sine forældre var udvandret fra Stuttgart til USA.

I løbet af dagen blev vi sårede bragt til et tysk militærhospital, som amerikanerne havde indtaget. Jeg havde mistet en del blod og husker ikke meget om, hvad der skete – kun at da jeg lå på operationsbordet, sagde lægen: Giv ham et ordentlig skud bedøvelse, for dette her kommer til at vare længe.

Da jeg næste morgen kom til mig selv, lå jeg i en seng i venlige og lyse omgivelser. Solen skinnede.

Kort efter blev jeg flyttet til et amerikansk feltsygehus i nærheden af Rennes.

I amerikanske fangelejre

Nu var jeg altså i amerikansk fangenskab – foreløbig anbragt i et stort telt delt op i sektioner med flere sårede i hver. Jeg var den eneste, som kunne en smule skole-engelsk, og kom derfor hurtigt i snak med amerikanerne, der ikke kunne få nok at vide om, hvordan det så ud på den tyske side.

Den første læge, jeg kom til at tale med, ville vide alt om, hvordan jøderne blev behandlet i Tyskland og de besatte lande. Jeg fortalte, hvad jeg vidste, nemlig at de var samlet i store lejre fortrinsvis i Østeuropa. Jeg kendte på det tidspunkt intet til de forfærdelige lejre, hvor menneskene systematisk blev myrdet. For eksempel fik jeg først efter krigen at vide, at der i Ladelund i Sydslesvig lige syd for grænsen til Danmark fandtes en afdeling af koncentrationslejren Neuengamme.

De fleste af de læger, der behandlede mig under krigsfangenskab, var jøder, og det giver dobbelt grund til at fremhæve, hvor utroligt godt de behandlede os. Alt blev gjort for os, vi manglede intet. Syge mennesker kunne ganske simpelt ikke behandles bedre, end vi blev det.

Da jeg første gang fik skiftet forbindelse, udtrykte lægen sin store beundring for den tyske kollega, der havde opereret mig, umiddelbart efter at jeg var blevet såret. Da jeg fortalte ham, under hvilke primitive forhold det var foregået, steg hans respekt og agtelse yderligere.

Den 12. august kom jeg per fly til England og blev indlagt på et amerikansk militærhospital i nærheden af Bristol. Her lå også amerikanske soldater, men hvad behandlingen angik, blev der ikke skelnet mellem venner og fjender. Vi fik rigelige mængder af tobak, cigaretter, chokolade, sæbe, tandpasta og alt, hvad der ellers kunne forsøde tilværelsen en smule. Vi lå i dejlige senge med hvidt sengetøj og fik en fremragende forplejning.

Fra de amerikanske sygeplejersker, der alle havde officersrang, hørte vi lidt om, hvad der skete uden for hospitalet – bl.a. at vi med hensyn til forplejning havde det langt bedre end den britiske civilbefolkning.

En skønne dag blev vi fanger spurgt om, hvorvidt nogle af os var interesseret i at sende en hilsen til familien over den engelske soldater-radiostation Calais. Der opstod straks en hidsig diskussion om det passende i at tale over en »fjende-sender«, men flertallet enedes dog om at udnytte muligheden. Da jeg på det tidspunkt var oppegående, blev det min opgave at samle hilsenerne fra kammeraterne og optræde som speaker.

Min svigerinde i Kassel hørte mig. Min kone modtog et postkort – uden afsender naturligvis – fra et venligt menneske, der oplyste, at jeg var i live.

Hun havde kort forinden via Røde Kors fået meddelelse om, at jeg var i fangenskab, men det var smukt af den ukendte tysker at sende kortet. Det var langt fra farefrit i Tyskland at aflytte den britiske radiostation i Calais. Hvis det blev opdaget, var straffen hård.

Den ansvarlige sanitetssoldat på min afdeling på hospitalet var underofficer Max Schulak, en jødisk pelshandler fra New York. Han vidste ikke alt det gode, han ville gøre os. Lidt af et sproggeni var han. Skønt han aldrig før havde haft lejlighed til at høre tysk, kunne han takket være kontakten med os i løbet af tre måneder tale med os uden tolk.

I begyndelsen af september transplanterede man hud fra mit raske ben til det sårede for at fremskynde helbredelsen. Da jeg kom tilbage efter operationen, kom Schulak straks med ekstra lækkerier til mig.

Jeg førte mange samtaler med ham. Efter at vi havde haft besøg af en kommission, der skulle udtage tyske soldater til udveksling mod amerikanske krigsfanger i Tyskland, sagde han til mig: »Kan du forestille dig følgende situation? Du sendes tilbage til Tyskland og bliver kommanderet ud til fronten igen – og jeg kommer ligeledes til fronten. En skønne dag mødes vi under en nærkamp. Kunne du skyde på mig? Kan du ikke se, at vi lever i en tid, der er fuldstændig skør?«

I december kom jeg til et andet hospital, hvor man forsøgte at knytte nerverne sammen i mit sårede ben, så jeg kunne bevæge foden igen og få følelse i fod og tær. Det lykkedes ikke.

Efter at have tilbragt jul og nytår 1944-45 på dette hospital kom jeg til gennemgangslejren Morton-March, og den 23. februar 1945 blev vi tyske krigsfanger fra Southampton indskibet med kurs mod USA. Turen foregik på et af de såkaldte Liberty-skibe, der bragte krigsmateriel over Atlanten til Europa og som ballast havde krigsfanger med tilbage til USA. Flere end 500.000 krigsfanger blev transporteret på denne måde. Vi lå i femtagers køjer med 450 mand i ét stort rum og havde kun en halv til en hel times udgang på dækket hver dag. Rygesalonen var toilet- og vaskerum. Men forplejningen var god.

Den 9. marts 1945 sejlede vi ind til New York og fik lov til at komme på dækket og se den imponerende indsejling, som vi kun kendte fra billeder og film.

Da vi stod og beundrede Frihedsgudinden og Manhattans storslåede skov af skyskrabere, sagde min ven Walther Hagedorn: »Se engang, det er hvad de kaldte det rådne demokrati, som vi skulle besejre.«

Efter landgangen blev vi anbragt i jernbanevogne og var derefter fire døgn undervejs til Texas. Vi sad ved vinduerne og så på Amerika, men opdagede intet tegn på, at en stor krig var i gang. Den 12. marts havnede vi

i Maxey-lejren i Texas. I maj måned gik det videre til en lejr i nærheden af Stockton i Californien.

Lejren lå ved en biflod til Sacramento-floden. Da jeg var invalid, behøvede jeg ikke at arbejde, men jeg virkede frivilligt som tolk i det amerikanske køkken, fordi ingen af de tre krigsfanger, der sammen med en amerikansk sergent stod for køkkenet, kunne engelsk.

Først da jeg så kammeraterne dyrke sport, gik det for alvor op for mig, at jeg for resten af livet var færdig med alle former for idræt, det som hidtil havde betydet så meget for mig. Der var dog rigeligt med andre tilbud om beskæftigelse og underholdning, såsom teater, biograf, orkestre og undervisning i mange fag.

I lejren her oplevede vi en strejke. Årsagen var, at underofficererne blandt fangerne nægtede at deltage i rengøringsarbejde. De henviste til, at ifølge Geneve-konventionen kunne underofficerer kun sættes til bestemte former for arbejde og herunder hørte ikke rengøring. Store lastbiler kørte ind i lejren, gjorde holdt foran køkkenbarakken og læssede alt, hvad der var af fødevarer i lejren, på bilerne – og kørte væk. Så sad vi tilbage og kunne se magre tider i møde. Stor diskussion, men strejken kom ikke til at vare længe. Et hovedargument i debatten var, at vi ikke burde sulte, fordi vi ville få brug for alle vore kræfter, når Tyskland skulle genopbygges.

I fangelejren oplevede vi også nationale modsætninger mellem fangerne. Nogle trak sig tilbage fra fællesskabet, fordi de tilhørte et nationalt mindretal. De fleste forstod ikke noget af dette, for hvem i Tyskland havde hørt om andre nationale folkegrupper end tyske mindretal i udlandet?

Jeg husker navnlig en kammerat fra Alsace, der ikke ville have noget som helst at gøre med de øvrige fanger. Men den slags brød amerikanerne sig ikke om. Senere blev der dog indrettet en særlig lejr for fanger fra mindretal og f. eks. russere, der havde deltaget i krigen på tysk side.

Blandt de amerikanske soldater i bevogtningen var en ældre sergent, der allerede efter første verdenskrig havde været soldat i Rhinlandet. Han var meget ivrig efter at diskutere med os. Han grinede af sine kammerater, når de tog bevogtningen alt for alvorligt. Hvor skulle en tysk krigsfange dog tage hen, når han flygtede fra lejren, spurgte han.

I fangenskab havde jeg sluttet venskab med en marinesoldat fra Rhinlandet, Willy Vierkötter. Han havde under krigen været sammen med min gamle ven Willy Fries fra Flensborg. Efter krigen fortalte Fries mig, at han kort efter min afrejse fra lejren var kommet dertil. Vierkötter fik ham anbragt i den seng, jeg havde haft.

En del af bevogtningssoldaterne havde deres hjem i nærheden af lejren, og når de havde fri, kørte de hjem i deres biler. I første omgang troede vi,

at de alle var officerer, indtil vi blev klar over, at også menige – og menigmand – i USA havde råd til at køre i dollargrin.

Mellem de soldater, der allerede i 1942 var faldet i fangenskab i Afrika, og os andre var der store diskussioner. Det var næsten umuligt at forklare dem, hvordan det så ud i Tyskland. De havde aldrig set en bombet og ødelagt tysk by, og hvad de havde set i biografen og aviser, afviste de som fjendtlig propaganda. At den amerikanske presse stort set var objektiv, havde jeg selv lejlighed til at konstatere f. eks. i forbindelse med de sidste tyske krigsanstrengelser under Ardenner-offensiven..

Rygter spiller naturligvis en stor rolle i en fangelejr. Jo mere vi nærmede os krigsafslutningen, jo vildere blev rygterne. Den 12. april 1945 døde præsident F.D. Roosevelt, og alle flag gik på halvstang. Dette gav næring til et rygte om, at tyskerne ved hjælp af et mirakelvåben havde slået amerikanerne på Lüneburger Heide, og at amerikanerne nu sammen med tyskerne skulle vende sig mod russerne. Men rygterne døde stort set lige så hurtigt hen, som de var opstået.

Engang ville bevogtningsmandskabet forskrække os med meddelelsen om, at det skulle afløses af amerikanske soldater, der havde været i tysk krigsfangenskab. De kom også, men det viste sig, at der ingen ændringer skete. De fortalte om deres oplevelser i de tyske lejre og gjorde navnlig grin med de gamle soldater, der havde bevogtet dem. De udtrykte endda forståelse for det forhold, at de havde fået mindre og ringere mad end den tyske civilbefolkning.

Specielt venlige overfor os var negersoldaterne. En af dem sagde engang til mig: »I er jo kun krigsfanger, vi derimod er slaver ...« .

I løbet af de ni måneder i Amerika mødte jeg enkelte kammerater fra Sydslesvig. I en af lejrene var jeg sammen med en mand, hvis svigermor var kusine til min far. Vi kendte ikke hinanden hjemmefra, men havde en fælles ven, Peter Jans. Günther Klaus var allerede i 1942 kommet i krigsfangenskab i Afrika. Han var en »velhavende krigsfange« og kunne skaffe sig mange ekstra fornødenheder, som han trofast delte med mig. Den slags materielle ting letter på en krigsfanges skæbne. Jeg glemmer ham aldrig hans venlighed og hjælpsomhed.

En kort tid var jeg også sammen med Walter Scheel fra Slotsgade i Flensborg.

I juni 1945 gik turen videre til Oregon, først til Camp White, senere til en lejr i Adair. Her blev jeg sat til at arbejde. Vi skulle bygge en bane til forhindringsløb for amerikanske soldaters træning. Krigen mod Japan var jo endnu ikke forbi. Banen blev lavet så krævende, at de amerikanske soldater skældte os ud for den. Jeg blev sat til at slå græs i den strenge

varme, og det kunne jeg ikke holde til. Da jeg var faldet om tre gange, kom jeg på skadestuen. Da den amerikanske læge så mit sårede ben, ringede han til lejradmistrationen og skældte ud over, at man havde sat en mand med et sådant ben til at arbejde. Efter at jeg var blevet udskrevet og var vendt tilbage til lejren, kom jeg til at fungere som vagtmand og skulle bl.a. hver morgen vække hele mandskabet. Vagttjenesten gav foruden den normale daglige løn en lille ekstraskilling.

Folk med praktisk håndelag havde let ved at få tiden til at gå. Det var de mest utrolige ting, de formåede at fremstille af næsten ingenting. Lejrkommandanterne indbød til udstillinger af de ting, fangerne havde lavet, og en amerikaner sagde: »Det ville ikke forundre mig, om der en skønne dag blev fremstillet et nyt mirakel-våben af nogle konserverdåser.«

I september blev jeg flyttet til Camp Forrest i Tennessee, og den 11. november 1945 sejlede vi 4.500 krigsfanger fra Boston tilbage til Europa. Den 20. november landede vi i Le Havre og blev ført til lejren Bolbec.

Ved hver eneste flytning fra den ene lejr til den anden blev der naturligvis ført omhyggelig kontrol med de enkeltes papirer og bagage. Det var overvejende krigsfanger, der stod for kontrollen. Amerikanerne behøvede ikke at blande sig. Tyskere er grundige – også når det drejer sig om at passe på hinanden.

I Frankrig var det fanger fra den russisk besatte del af Tyskland, der sørgede for kontrollen, fordi de ikke skulle være blandt de første, der blev hjemsendt.

Fra Bolbec kom vi til en lejr i nærheden af Attichy, hvor forholdene var yderst primitive. Der var således kun én vandhane til flere hundrede fanger, og vi lå på halmunderlag i telte. Koldt var det, og en dag vågnede jeg med en stivfrossen tå. Jeg kom på lejrhospital, og her havde vi det bedre. Der var klapsenge med halmmadrasser – og en kakkelovn. Men den tyske hospitalslæge – krigsfange som jeg selv – var slangen i paradiset. Da han en aften ikke syntes, at jeg omhyggeligt nok havde overholdt reglen om »ro på stuen«, blev jeg ganske simpelt smidt ud. Jeg havde forladt min seng for at vaske noget undertøj, men det kunne ikke tillades.

Jeg blev så anbragt på lejrens skadestue. Her fejrede jeg jul og nytår 1945-46. Den yngste på stuen var 14 og den ældste næsten 80 år. Begge to havde været medlemmer af »Folkestormen«. Ældste krigsfange i lejren var iøvrigt 86 år.

En af de unge fortalte, hvordan han var kommet til »Folkestormen«. Han og et par andre drenge havde en aften lavet lidt sjov i gaden, og den politibetjent, der havde fået fat i dem, stillede dem overfor valget: Straf

eller frivillig i Folkestormen. De var blevet nervøse og forvirrede og havde valgt det sidste.

I lejren traf jeg pudsigt nok en mand, der i krigens sidste dage havde opholdt sig en kort tid i mine svigerforældres hus i Grebendorf ved Eschwege.

I januar 1946 blev jeg så omsider løsladt. Det foregik i Heilbronn, og derfra tog jeg til Grebendorf, hvor jeg håbede at møde min kone. Hun var imidlertid rejst til Flensborg, og her mødtes vi den 20. Januar 1946.

Efter seks år og to dages soldatertid og fangenskab var krigen for mig omsider forbi. Jeg var 19 år, da jeg blev soldat, nu var jeg 25 år, hårdt såret, uden arbejde og gift. Hvad ville mon fremtiden bringe?

Politisk læretid og højskoleophold

Den første tid hjemme i Flensborg var broget og forvirret. Mine første skridt gik naturligvis til mit gamle firma, maskinfabrikken Anthon & Söhne, men dér var der intet arbejde at få. En arbejdsplads i et vognmandsfirma i Slesviggade anvist af Arbejdsanvisningskontoret var på ingen måde tilfredsstillende, jeg var der kun én dag.

I de første måneder boede vi hos mine forældre, og i juli 46 flyttede vi sammen med dem til Jørgensby, hvor far var blevet ansat som husmester (pedel) på Goethe skolen, der i nazitiden havde haft navnet Adolf-Hitler-Schule. Samme dag vi flyttede, fik vi imidlertid fra byens boligkontor besked om, at vi havde fået tildelt en toværelers lejlighed i Junkerhulvej til overtagelse kort efter. Det passede os godt, ikke mindst fordi vi ventede vort første barn i december.

Straks efter min hjemkomst søgte jeg kontakt til en række organisationer. Jeg tilsluttede mig organisationen af sårede, Funktionærernes Fagforening, Brugsforeningen og den danske forening »Ydun« – hvor allerede mine bedsteforældre havde været medlemmer – endvidere Dansk Gymnastikforening og Den slesvigske Forening, der senere kom til at hedde Sydslesvigske Forening. Den 28. juni 1946 meldte jeg mig ind i den flensborgske afdeling af det socialdemokratiske parti, SPD, for at være med til at styrke den allerede dominerende danske fløj.

Alt dette gav mig kontakt til mange mennesker, men jeg måtte konstatere, at mange gamle venner manglede. Nogle var faldet, og flere var endnu i krigsfangenskab.

Da Funktionærernes Fagforening i Flensborg opslog stillingen som kontorleder ledig, søgte jeg den – og fik den med tiltrædelse 1. juni. Forinden havde jeg fået tilbudt et tre ugers rekreationsophold i Kollund, men jeg blev kun fjorten dage i Danmark. Jeg kunne ikke affinde mig med at være væk fra familien – og heller ikke med, at jeg skulle gå i Danmark og have det godt, mens familien i Flensborg måtte leve under de barske forhold, der dengang herskede.

Med min far diskuterede jeg omstændighederne omkring hans afskedigelse i 1933. Han ville dog ikke foretage sig noget i sagen. Nu skal vi holde op med at bekæmpe hinanden, sagde han. Senere fik han en godtgørelse på 1.800 mark, men de mennesker, der havde ført ham ud i arbejdsløshed, nød deres pension resten af livet. Den såkaldte »paragraf 131-lov« bestemte nemlig, at tidligere nazister, professionelle soldater og andre ikke måtte afskediges, men skulle have arbejde eller pension. De fik bedre vilkår end deres ofre.

Ved siden af arbejdet med at opbygge funktionærernes fagforening deltog jeg energisk i diskussionen indenfor SPD om grænsespørgsmålet. Problemet var i første række, om partiet skulle bestemme, hvordan medlemmerne skulle forholde sig til spørgsmålet om dansk eller tysk, eller om det skulle være et personligt anliggende for den enkelte, som partiet ikke skulle blande sig i. Der var stort flertal for det sidstnævnte standpunkt, som også mange ikke-dansksindede gik ind for.

En af årets store begivenheder var de første frie valg siden 1933, nemlig kommune- og kredsdays(amtsråds)valg i oktober 1946. I Flensborg erobrede den danske liste sammen med de flensborgske socialdemokrater 33 af ialt 39 mandater i byrådet. I denne forbindelse deltog jeg for første gang aktivt i offentlige politiske diskussioner, først og fremmest om grænseproblemerne.

Indenfor Socialdemokratiets Flensborg-afdeling blev jeg formand for ungdomsgruppen og dermed medlem af partistyrelsen. I Brugsforeningen blev jeg formand for Forbrugerudvalget. Det blev en tid med møder og atter møder, bestyrelses-, tillidsmands- og repræsentantskabsmøder samt møder i de enkelte brancher og fællesmøder for alle fagforeninger. Funktionærernes fagforening var på det tidspunkt lille og svag i sammenligning med andre fagforeninger. Det tyske Fagforeningsforbund (DGB) fandtes endnu ikke.

I april 1947 nåede vi frem til det første landagsvalg i Slesvig-Holsten. Sydslesvigsk Forening (SSF) fik næsten 100.000 stemmer og dermed seks mandater. De blev besat med Samuel Münchow, Christian Mahler, Hermann Clausen og greve Reventlow-Criminil fra Sydslesvigsk For-

ening, Berthold Bahnsen fra friserne, og Hermann Olson fra det danskorienterede flensborgske Socialdemokrati, SPF, som ikke havde fået tilladelse af de britiske myndigheder til at opstille selvstændigt og derfor var gået sammen med SSF.

Midt i alt det hektiske arbejde var et teaterbesøg en ganske særlig oplevelse. Flensborg Teater var beslaglagt af englænderne, men engang imellem blev teatret åbnet om natten for en forestilling for Flensborgs befolkning. Således overværede jeg i oktober 1947 Berthold Brechts og Kurt Weills »Dreigroschenoper« fra klokken halvt om natten.

Den strenge vinter 1946-47 bød på en oplevelse af helt anden art. Sammen med min fagforeningsformand Siegmund Jürgensen og Mathias Bollerslev, der havde med arbejde for krigsofre at gøre, samt en chauffør deltog jeg i en besværlig tur til Husum, hvor der skulle oprettes en lokal afdeling af vor fagforening.

På turen hjem om natten kørte vi uhjælpelig fast i sneen i nærheden af Engelsburg kro. Vi kunne ikke grave os fri og søgte ind på den nærmeste bondegård. Vi fik lov til at overnatte i stalden og fik halm at ligge i.

Næste morgen blev vi inviteret ind i stuen, og landmanden, hans navn var Brodersen, fortalte, at han og konen havde været lidt spændt på at se, om vi om morgenen ville være forsvundet med en del af hans høns og gæs. Da vi havde præsenteret os rigtigt, var de beroliget. Vi tilbragte fire dejlige dage på gården. Da alle veje var spærret, kunne man ikke komme af med mælken, så vi fik masser af mælk, god mad, kager og endda hjemmelavet tobak. Det eneste, vi kunne gøre til gengæld, var at spille skat med Brodersen. Da vi efter tre dages forløb forsøgte at komme af sted, udtrykte han sin forbavelse over, at vi ønskede at komme ind til byen og sulte der, når vi dog havde det så godt hos ham. Vi nåede ikke ret langt fra gården den dag, og han glædede sig, da vi kom tilbage. Først næste dag lykkedes det at komme hjem ad omvejen over Slesvig.

Senere viste det sig, at Mathias Bollerslev var i stand til at hjælpe Brodersens søn, der var blevet hårdt såret under krigen, til en god uddannelse. Han blev senere kendt som »Bukse-Brodersen« med flere butikker.

I februar 1947 var jeg med til at stifte DAG (Deutsche Angestellten Gewerkschaft) for den britiske zone. Det skete i Nienburg ved Weser. Det var ikke så helt enkelt at komme dertil. For overhovedet at få lov til at rejse skulle man have tilladelse fra hjemkommunen og kunne dokumentere, at rejsen var af stor vigtighed.

I forbindelse med mit fagforeningsarbejde blev jeg stillet overfor en vigtig afgørelse. Efter en revision blev vor fagforening med rosende ord

omtalt som en af de bedst administrerede indenfor funktionærernes fagbund, og formanden, Wilhelm Dörr, Hamburg, spurgte mig, om jeg ikke kunne tænke mig at gøre en karriere indenfor fagbevægelsen. I så fald måtte jeg regne med forflyttelse til Hamborg for at kunne gennemgå en grundigere, alsidig uddannelse. – Jeg valgte imidlertid at blive i Sydslesvig. Jeg ønskede at kunne fortsætte mit arbejde for danskheden. Jeg har aldrig fortrudt mit valg, trods alle de genvordigheder, det senere førte med sig.

I disse år med mange forskelligartede opgaver lærte jeg alle ledende folk indenfor det danske arbejde at kende foruden alle, der spillede en fremtrædende rolle i Socialdemokratiet. Jeg lærte at diskutere og argumentere, at lytte til andre – og at indgå kompromis'er.

I sammenslutningen af fagforeninger i Flensborg gik det ofte hårdt til i debatterne om socialpolitiske problemer, og debatterne var ofte præget af partipolitiske interesser. Særlig kommunister og socialdemokrater havde svært ved at enes. Blandt folkene i første række var kommunisterne Martin Schöler og Peter Lorenzen og socialdemokraterne Max Beyreis og Ole Petersen. Hertil kom modsætningen mellem dansk- og tysksindede.

Flere opgør havde jeg med fagforeningens ulønnede forretningsfører Wintherfeld, der også var ansat på byens arbejdsanvisningskontor. Han stammede fra Berlin og påstod, at han havde været nazioffer og fange i koncentrationslejren Oranienburg ved Berlin. På et tidspunkt opstod der rygter om, at han nok havde været i Oranienburg, dog ikke som fange, men derimod som SS-vagtmand. En nat forsvandt han fra Flensborg. Ingen hørte senere noget til ham.

I denne periode etableredes også de første kontakter til parti- og fagforeningskredse udenfor Flensborg. På et fagforeningsmøde i Flensborg talte således to kommunalpolitikere fra tiden før 1933, Max Brauer fra Hamburg, senere denne bys borgmester, og Rudolf Katz, tidligere Altona, der senere blev justitsminister i Kiel og derefter dommer i forfatningsretten i Karlsruhe.

Husmesteren i fagforeningens hus var Hermann Bähr, et gammelt medlem af det danske mindretal. Hans børn havde også i nazitiden gået i dansk skole. Han kom en dag og spurgte, om jeg ikke kunne tænke mig at få et ophold på en dansk folkehøjskole. Vi snakkede om det i familien og blev enige om, at det skulle jeg forsøge at virkeliggøre.

Jeg søgte min arbejdsgiver, Funktionærernes Fagforeningen, der så energisk kæmpede for funktionærers videreuddannelse, om fem-seks-måneders orlov uden løn. Jeg fik afslag. Jeg skulle vælge mellem en karriere indenfor fagforeningen eller en anden stilling, men orlov: *nej!*

Hermann Bähr satte sig herefter i forbindelse med nogle af de ledende folk inden for det danske mindretal. Og en skønne dag blev jeg indbudt til en samtale med Samuel Münchow, danskhedens ledende skikkelse. Det blev en for mig afgørende samtale. Münchow tilbød mig en stilling som stedfortrædende bysekretær i Sydslesvigsk Forening under Hans Wolff. Nogle dage senere blev der udarbejdet kontrakt med tiltrædelsesdato 1. april 1948, d.v.s. efter et højskoleophold i Danmark.

Efter at Skoleforeningen havde behandlet min ansøgning, fik jeg besked om, at jeg fra november var optaget på Ryslinge højskole på Fyn. Det passede mig godt, idet jeg havde en moster og en kusine boende i Odense.

Det af englænderne udstedte visum gjaldt kun for én rejse frem og én tilbage. Der var således ingen mulighed for at komme hjem til jul. Og med dette visum blev der smølet så længe, at jeg og alle de andre, der skulle på højskole i Danmark, først kunne komme af sted den 17. november 1947. De knap 200 kilometer til Ryslinge tog en hel dag. Først med bus til grænsen, så til fods over grænsen og derefter med bus til Padborg. Togskift i Fredericia og Odense – men så kom jeg omsider til bestemmelsesstedet.

Det var lidt hårdt i fem måneder ikke at kunne komme hjem, men alligevel blev det en dejlig tid og – tror jeg selv – frugtbar for mit senere virke, i hvert fald hvad det politiske arbejde angår.

Vi var ialt 153 elever, hvoraf de 90 var fra Jylland. Det blev således ikke nemt for mig at få ændret mit sønderjysk prægede dansk til rigsdansk. Men det var nu heller ikke så vigtigt.

Størst indtryk på mig gjorde den tolerance, man mødte på skolen på alle områder. Lærerne havde naturligvis deres partipolitiske meninger og selvstændige holdninger til tilværelsens problemer, men aldrig forsøgte de at påtvinge os disse meninger og holdninger. Jeg husker specielt et foredrag af forstander Damgaard Nielsen om Karl Marx. Damgaard Nielsen var, som jeg opfattede ham, grundtvigsk, borgerlig-liberal. Han indledte med at understrege, at enten man er for eller imod Karl Marx's tanker, er man nødt til at beskæftige sig med dem. Det gælder for hele Europa, og man kan i virkeligheden ikke være liberal uden at have beskæftiget sig med denne mands forestillinger. Vi er på højskole, sagde Damgaard Nielsen, ikke for at lukke os inde og isolere os fra omverdenen, men for at søge sandheden. Dette med sandheden for den enkelte var noget, vi hørte meget om. Det gjorde et stærkt indtryk på mig. Og jeg tør sige, at jeg har forsøgt at leve efter dette. Men jeg har også erfaret, at mange, måske de fleste, ikke kan tåle at høre sandheden. Det med altid at søge og sige sandheden kan efter min erfaring nemt medføre skibbrud.

Hver time og hvert foredrag blev indledt med en sang, en Grundtvig-

sang, når den gamle kæmpe var emnet, og »Internationale« forud for Marx.

I vinterens løb kom der mange gæster til skolen for at holde foredrag, ikke alene for skolens elever, men også for egnens folk.

De af eleverne, der kunne nå at rejse hjem i weekenden, inviterede ofte os fra Sydslesvig på besøg i deres familier. Foreninger omkring skolen sendte bud efter os. Her kom jeg til at holde mine første foredrag i Danmark.

I slutningen af marts var jeg hjemme igen, og den 1. april 1948 tiltrådte jeg min nye stilling på Sydslesvigsk Forenings bysekretariat i Flensborg.

Grænsepolitik og byrådsarbejde

Efter hjemkomsten fra Danmark følte jeg, som bestyrelsesmedlem i SPF, en forpligtelse til at medvirke i bestræbelserne for at skabe kontakt til det danske socialdemokrati. Det lykkedes da også på flere områder. I den forbindelse deltog jeg i en del møder i Danmark.

Sammen med Jørgen Jessen, der var udpeget til forstander for den planlagte Jaruplund højskole, forsøgte jeg at danne en forening af tidligere højskoleelever. Men den blev nu aldrig rigtigt til noget. Alle syntes vist, at vi havde foreninger nok i forvejen.

Den 22. maj 1947 besøgte Knud Kristensen Sydslesvig. Han skulle tale på et stort møde i Tyske Hus i Flensborg, men havde udtrykkelig bedt om at få lejlighed til at se nogle danske skoler og en række kulturelle institutioner. Besøget blev indledt med, at Knud Kristensen overværede morgensangen på Duborg skolen.

Mødet om aftenen blev en stor oplevelse. Allerede tre-fire timer før mødets begyndelse strømmede flensborgerne i stort tal til byens største forsamlingshus. Foruden salen var alle sidegange og haven fyldt med mennesker, der gennem højttaleranlæg kunne lytte til den forhenværende statsminister. Da Knud Kristensen trådte ind i salen, rejste forsamlingen sig spontant og hilste ham med en langvarig, hjertelig hyldest. Knud Kristensen var tydeligt bevæget.

Formanden for SSF i Flensborg Samuel Münchow bød velkommen og sagde henvendt til forsamlingen: »Det er en særlig glæde for mig at byde jer velkommen, fordi I ved jeres talstærke fremmøde viser, at I er med i den sag, som vor gæst har kæmpet og sat alt ind for.« Til Knud Kristensen

sagde Münchow: »Vi håber, du må tage det indtryk med dig hjem fra Sydslesvig, at du har tusinder af landsmænd hernede bag dig i kampen for Sydslesvig. Vi har altid vidst, at vi kunne stole på dig, og vi ved, at vi også i fremtiden kan stole på dig.«

Knud Kristensen fortalte »Minder og oplevelser« og fik både før, under og efter talen kraftigt bifald.

Efteråret og vinteren blev i høj grad præget af offentlige diskussioner mellem SPD og SPF. Fra tysk side forsøgte man hele tiden at lægge skylden for splittelsen af arbejderbevægelsen over på SPF. Man havde tilsyneladende ganske glemmt, at det var formanden for det tyske socialdemokrati, Dr. Kurt Schumacher, der allerede i juli 1946 havde prøvet på at opløse SPD-afdelingen i Flensborg. Udelukke Flensborg-afdelingen kunne han og partiet, men opløse den kunne man ikke. Det kunne de britiske myndigheder have gjort, de havde godkendt SPD-Flensborg-afdelingen som lokal organisation med opstillingsret til kommunalvalg.

I juni 1948 blev jeg af Hermann Olson spurgt, om jeg kunne tænke mig at blive landssekretær for Sydslesvigsk Vælgerforening (SSV), der var ved at blive dannet. Samtidig blev jeg foreslået som kandidat for SPF til kommunalvalget i oktober 1948. I august blev jeg udnævnt til landssekretær, og i oktober rykkede jeg ind i Flensborg byråd.

Der blev ført en meget hård valgkamp forud for kommunalvalget. Men der skete også mere fornøjelige episoder. Vi var en gruppe unge mennesker, der havde sat os for at hejse Dannebrog på tårne og spir og høje skorstenene i Flensborg. Det lykkedes fint bl.a. på den tyske marines tidligere »Torpedoskole« i Mørvig, Goethe-skolen og på teglværket i Hårreslev, hvor det slesvig-holstenske flag blev ombyttet med et Dannebrog. Det blå-hvid-røde flag tog vi med os. Da vi et par år senere ledte efter det, var det ikke til at finde. Det viste sig, at en af medarbejderne på bysekretariatet havde taget det med hjem og ladet sin kone sy et eller andet til børnene i den tekstil- og pengeknappe tid. Der fik det slesvig-holstenske flag da en god anvendelse.

Det kommunalpolitiske liv i Flensborg var der naturligvis også blevet vendt op og ned på efter krigsafslutningen. Allerede den 16. maj 1945 konstituerede de britiske besættelsesmyndigheder den danske grosserer I.C. Møller som overborgmester. I.C. Møller havde været medlem af Flensborg byråd helt siden 1924. Han stillede som betingelse for at overtage overborgmesterembedet, at der samtidig blev udpeget to borgmestre, den ene repræsenterende de tyske borgerlige kredse og den anden arbejderbefolkningen. Kravet blev efterkommet, den tyske fabrikant C.C. Christiansen og socialdemokraten Friedrich Drews blev udnævnt. Den

nye overborgmester udnævnte i juni syv personer, der alle før 1933 havde været aktive i demokratiske partier. De dannede magistraten. Senere udpegedes 28 medlemmer til et byråd, som fungerede indtil det første efterkrigsvalg i oktober 1946.

Ved dette valg fik byrådet følgende sammensætning: Sydslesvigsk Forening (SSF) 21, Socialdemokratisk Parti Flensborg (SPF) 12, Kristelige Demokrater (CDU) 2, Socialdemokratisk Parti (SPD) 2, Frie Demokrater (FDP) 1 og Kommunistisk Parti (KPD) 1.

I forhold til indbyggertal og befolkningens sammensætning efter tilstrømningen af de store flygtningemasser gav denne sammensætning et skævt billede. De fleste afflygtningene havde ikke stemmeret, fordi de ikke havde boet længe nok i kommunen. I.C. Møller blev igen overborgmester og Nicolaus Reiser (SPF) borgmester. Jeg var opstillet langt nede på SPF's liste og blev ikke valgt.

Det blev jeg imidlertid i 1948, da jeg blev valgt direkte i en valgkreds i Jørgensby. Min modkandidat fra CDU var Studienrat (adjunkt) Dr. Hans Brodersen fra den kendte bagerfamilie i Nørregade. Byrådets sammensætning kom denne gang til at se således ud: Sydslesvigsk Vælgerforening (SSV), der i mellemtiden var blevet det danske mindretals politiske organisation, 13, SPF 8, CDU 10 og SPD 9 mandater. Denne sammensætning ændrede sig dog i løbet af valgperioden, idet to SPD-repræsentanter, Kurt Gross og Jens Hansen, forlod deres parti og sluttede sig til det tyske valgfællesskab (WDF, Wählergemeinschaft Deutsches Flensburg) på grund af SPD's nye, mere neutrale holdning til grænsespørgsmålet.

I byrådet stod nu to næsten lige stærke grupper over for hinanden, nemlig SSV og SPF med 21 på den ene side og det tyske valgfællesskab med 19 mandater på den anden side.

Efter oktober-valget i 1948 blev der i første omgang offentliggjort et resultat, der gav tyve mandater mod tyve, og det fik en større flok tyskere til at prøve at storme byens rådhus. I spidsen for denne flok var bl.a. redaktør Will Rasner fra Flensburger Tageblatt og den tidligere SPD-minister Richard Schenck. Stormen på rådhuset blev dog afværget.

Ved fintællingen næste dag viste det sig, at SSV og SPF havde fået 21 og det tyske valgfællesskab 19 mandater.

Det næste valg, 29. april 1951, resulterede i et tysk flertal, WDF opnåede 21 og SSV-SPF 18 mandater.

I løbet af denne periode begyndte forhandlingerne mellem SPF og SPD om en genforening. Men herom senere. På det kommunalpolitiske område endte det imidlertid med, at SPF-gruppen blev opløst i 1954, idet fru Decker samt de herrer Reiser, Beyreis og Funke dannede en ny SPD-

Kommunalvalg den 29. april 1951. W. L. på Flensborg Avis' redaktion.

gruppe, mens Hermann Olson og jeg sluttede os til SSV-gruppen, hvor jeg blev valgt til stedfortrædende gruppeformand. Frederik Mommsen var gruppens formand.

Besættelsesmagten havde i den britiske zone indført et forvaltnings-system, der meget lignede det britiske. Overborgmesteren i byerne og landråden i kredsene (amterne) ledede de valgte råd og repræsenterede udadtil, mens overbydirektøren og overkredsdirektøren ledede forvaltningerne. Denne ordning har man forresten bibeholdt i Nedersaksen og i Nordrhein-Westfalen.

I delstaten »landet« Slesvig-Holsten ændredes dette system i 1950. Nu blev overborgmesteren, der var embedsmand, leder af forvaltningen, mens formanden for byrådet blev bypræsident eller – i mindre byer – borgerforstander. Det var SPD-politikeren Andreas Gayk, der var den drivende kraft i denne reform, der bl.a. førte til, at Gayk blev overborgmester i Kiel.

De såkaldte kredsfrige byer, d.v.s. byer, der ikke sorterede under en kreds (amt), fik adgang til at udnævne lønnede rådmænd, der sammen med de ulønnede rådmænd udgjorde magistraten. I Flensborg blev den tidligere overbydirektør Fr. Drews overborgmester, Karl Haase fra SSV borgmester og Nic. Reiser fra SPF og Dr. Hermann Karl fra SPD lønnede rådmænd.

Ved udgangen af 1950 måtte Reiser forlade sin post på grund af alder. Landsregeringen afviste en ansøgning om dispensation. Fra dansk side blev den daværende sygehusdirektør Richard Vosgerau udpeget som afløser, men skønt han var fuldt uddannet forvaltningsembedsmand, ville landsregeringen ikke godkende ham.

Richard Vosgerau var søn af den sidste demokratiske borgmester i Borby. Denne lille landsby blev senere indlemmet i Egernførde. Faderen var socialdemokrat og fagforeningsmand. Nazisterne sendte ham i en koncentrationslejr. Han overlevede opholdet i Neuengamme, men ved krigens slutning druknede han, da skibet »Cap Arcona« med KZ-fanger om bord forliste i Østersøen. Richard Vosgerau havde været ansat i sygekassen i Kiel, men var blevet afskediget i 1933 på grund af »foragt for parti og stat«.

Flensborg byråd protesterede imod landsregeringens afvisning af Vosgerau. Men også denne protest blev afvist. Sagen gik til forvaltningsdomstolen i Slesvig, hvor selv regeringens vidner bekræftede Vosgeraus dygtighed og kompetence. Retten gav Flensborg medhold.

Efter valget i april 1951, hvor WDF fik flertal, blev magistratens sammensætning ændret, idet en lønnet rådmandspost blev strøget. Og det gik igen ud over R. Vosgerau. En sag ved overforvaltningsretten i Lüneburg og en appel til forfatningsdomstolen gav ikke resultat. Domstolen fastslog, at Vosgeraus forfatningsmæssige rettigheder ikke var blevet krænket.

Alle valgkampe i de første efterkrigsår udartede sig mere eller mindre til folkeafstemninger mellem dansk og tysk, og dette gjaldt over det meste af Sydslesvig. Mellem valgene kom det så til store grænsepolitiske diskussioner, når et eller andet punkt på en kommunal dagsorden havde med det nationalpolitiske at gøre. Af og til gik det så hårdt til, at de stridende parter ikke talte med hinanden i lang tid bagefter.

Ved en budgetbehandling i Flensborg byråd gik bølgerne så højt, at vi ikke allesammen, som det ellers var skik, spiste sammen bagefter. Vi danske gik til Alt Flensburger Haus og tyskerne i Gnomenkeller.

Efter valget i 1951 kom jeg til at sidde i byrådet sammen med en repræsentant for flygtningepartiet, Eginhard Schlachta, som jeg, som allerede nævnt, havde været soldat sammen med. Vort gamle bekendtskab virkede absolut befordrende for vort samarbejde og den gensidige respekt.

Jeg var kun 27 år gammel, da jeg blev valgt ind i Flensborg byråd, efter sigende det yngste byrådsmedlem i landet. Helt fra 1947 havde jeg været medlem af byens flygtningeudvalg, der også havde medlemmer udenfor byrådsmedlemmernes kreds. Heldigvis var der god lejlighed til at lære

meget af de kolleger og andre, der havde stor erfaring i alle former for organisations- og partiarbejde. Med stor taknemmelighed tænker jeg tilbage på mænd som f. eks. I.C. Møller, L.P. Christensen, Samuel Münchow, Nicolaus Reiser, Max Beyreis, Sigmund Jürgensen, Hermann Clausen og Svend Johannsen.

Jeg var medlem af de kommunale udvalg for boliger, socialvæsen, skoler, økonomi, trafik og personale. Fra arbejdet i boligudvalget husker jeg specielt samarbejdet med Dr. Ernst Karding, en jurist og personlighed for hvem retten og retsindigheden var det centrale. Han havde forresten været målmand på det tyske fodboldlandshold i 1924.

Dr. Karding var efter krigen kommet tilbage til Flensborg og tilhørte magistraten som såkaldt decernent (en slags rådgiver) uden stemmeret. Samtidig ledede han boligkontoret. Det var her, jeg først og fremmest havde fornøjelsen af at samarbejde med ham. Det, vi samarbejdede om, var derimod ikke nogen fornøjelse. Det var op imod 100 ansøgere til hver eneste ledige lejlighed, så i enhver sag skaffede vi os én ven og 99 uvenner.

Det kommunalpolitiske arbejde begyndte i efterkrigstiden uden vederlag. Sidst i fyrrerne begyndte så diskussionen om at yde en vis godtgørelse for de udgifter, som arbejdet automatisk medførte. Indenfor SPF-gruppen gik Reiser stærkt imod enhver godtgørelse. Sagen endte med, at der blev vedtaget et månedligt vederlag på 25 mark.

I takt med at forholdene blev normaliseret, kom også større kommunale projekter i gang. En ny bygning til brandvæsenet viste sig af pudsige årsager at blive langt dyrere end beregnet. Den blev opført på opfyldt grund i den gamle Mølleå. Da man var i gang med at sikre fundamentet, viste det sig, at der under jordoverfladen lå en gammel jernbanevogn. Dette medførte en merudgift på 70.000 DM, hvilket var en meget stor sum dengang.

I marts 1950 blev der lagt grundsten til det første boligbyggeri efter krigen, det var et almennyttigt boligselskabs byggeri på Østersøbadvej og i Aabenraagade. Samtidig begyndte arbejdet med planer om den nye rutebilstation (ZOB-bygningen) i byens midte, hvor den gamle banegård havde ligget. Kun Max Beyreis og jeg var imod et byggeri på dette sted, fordi vi mente, at det senere ville skade hele planlægningen i byens centrum. Tiden har vist, at vi havde ret.

Byens slagteri, Grænseslagtegården, kom i gang. Folkeparken ved station blev planlagt. I det hele taget var tilværelsen ved at blive normal, selv om Flensborg endnu ved udgangen af 1950 havde 8.500 flygtninge indkvarteret i lejre. Forbundsrepublikkens første præsident, Theodor Heuss, besøgte Flensborg i januar 1950. Flensborgs symfoniorkester gled ud af

byens regi og blev selvstændigt med støtte fra by og amterne. Efterkrigstidens første håndboldlandskamp blev afviklet i Neumünster, og der var tre flensborgere på holdet, Kuchenbecker, Janelt og Asmussen. Disse tre samt lederen af »Landessportschule« i Flensborg, Siegfried Perrey, blev hædret på rådhuset og indskrev sig i byens Gyldne Bog.

Vi begyndte at tale om en ny rådhusbygning. En af de første ideer gik ud på at lægge rådhuset ved Nørretorvet overfor Flensborg Avis. Også et nyt sygehus med 450 senge blev der talt om. Et besøg af et britisk krigsskib førte til en fornøjelig diskussion i byrådet. Et stærkt højreorienteret medlem, Heinz Burgwald, foreslog, at skibet slet ikke skulle have lov til at anløbe Flensborg, fordi »det var uværdigt at modtage et krigsskib fra en besættelsesmagt«. Men det kom han ikke igennem med.

I september 1954 holdtes de første dansk-tyske »Flensborg-dage«. Samme år hædredes tre danske kommunalpolitikere, der havde været med i byrådsarbejde i tredive år, nemlig I.C. Møller, L.P. Christensen og Samuel Münchow.

Små episoder fra byrådsarbejdet, der dengang blev taget meget alvorligt, kalder i dag kun på smilet. Således fremgår det af magistratsprotokollen fra 1952, at CDU-manden Dr. Leon Jensen i fuldt alvor rejste spørgsmålet om, hvorvidt de lønnede rådmænd måtte have lov til at deltage i gruppemøder i deres partier. Der blev sendt forespørgsel til landsregeringen i Kiel. Leon Jensen fik naturligvis ikke medhold.

De sociale ydelser var ikke store. I 1949 fik en familie med to børn under 16 år således kun 95,50 DM om måneden. Beløbet var opdelt med 33 DM til manden, 22,50 til konen og to gange 20 mark til børnene. Dertil kom et begrænset tilskud til huslejen.

Omkring 1949 havde vi i byrådet en større diskussion om et træ, som forvaltningen havde ladet fælde imod rådets vilje.

Da vort symfoniorkester, der bar navnet »Nordmark Symphonie Orchester«, skulle til København for at give koncert, lod den tyske ambassade Flensborg vide, at betegnelsen »Nordmark« ikke var passende. Ved dette arrangement sløjfede man denne del af navnet. Dette passede imidlertid ikke den tidligere SPD-mand Jens Hansen. Han rejste sagen i magistraten. Men ikke engang hans partifæller gav ham medhold.

Heinz Burgwald vakte morskab i rådet, da han krævede genanbringelse af et tysk våbenskjold på Nørreport med indskriften »Mit Gott für Kaiser und Reich«.

At »Bundeskraftfahramt« blev placeret i Flensborg skyldtes først og fremmest I.C. Møller. Det gav mange gode arbejdspladser, men svækkede danskheden, da der kom mange embedsmænd til byen udefra, alle tyske.

Når det gjaldt kulturelivet i byen blev der heldigvis ikke lagt alt for stor vægt på parti- eller nationalpolitiske hensyn. På dette felt var L.P. Christensen, Nic. Reiser og Hugo Hellwig de førende initiativtagere.

Flensborgs førstemand, overborgmesteren og senere bypræsidenten, har altid været byens repræsentant i skibsværftets tilsynsråd. De første år efter krigen var det altså I.C. Møller. Han mente, at vederlaget som tilsynsrådsmedlem tilkom byen og ikke ham selv. Det blev der protesteret imod fra tysk side, særlig fra den senere bypræsident Thomas Andresen, der åbenbart tænkte på sin egen fremtid. Byadministrationens jurist Arthur Stolley blev afkrævet en juridisk vurdering. Han kom til det resultat, at pengene rettelig tilkom personen og ikke byen. Men kender jeg I.C. Møller ret, er beløbet gået til et eller andet velgørende formål.

I 1954 blev jeg syg. Det medførte, at jeg ikke blev genopstillet til kommunalvalget i 1955.

Rødt-hvidt og blå-gult

Forud for det første landdagsvalg i Slesvig-Holsten i april 1947 blev der forhandlet med den britiske militærregering i Kiel om at sikre Sydslesvigsk Forening ligestilling med de tyske partier. Det lykkedes ikke at nå frem til en partipolitisk ligestilling, men militærregeringen udstedte en forordning om en såkaldt »teknisk ligestilling«, således at SSF i hvert fald kunne stille op til dette valg.

Ved valget den 20. april opnåede SSF det højeste danske stemmetal nogensinde, nemlig 99.500 eller 9,27 procent af alle afgivne stemmer i Slesvig-Holsten. SSF blev bakket op af omtrent 55 procent af de hjemmehørende i Sydslesvig. To kandidater blev valgt direkte, nemlig Samuel Münchow og Hermann Olson i de to valgkredse i Flensborg, mens fire blev valgt fra den såkaldte reserveliste (tillægsmandater), nemlig Victor greve Reventlow-Criminil, Lyksborg, Hermann Clausen, Slesvig, Christian Mahler, Haurup, og friseren Berthold Bahnsen, Lindholm.

Det flensborgske socialdemokrati (SPF) havde ikke fået tilladelse til at opstille, og Hermann Olson var derfor opstillet på SSFs liste.

Efter valget fortsatte forhandlingerne med de britiske militærmyndigheder om den politiske godkendelse af Sydslesvigsk Forening. Men besættelsesmagten fastholdt, at SSF ikke kunne akcepteres som politisk parti. Medlemmerne havde, mente englænderne, tilsluttet sig en kulturel

organisation, og Sydslesvigsk Forening skulle derfor fortsat være hovedorganisation for alt ikke-politisk dansk arbejde – og ikke mere eller andet end det.

Til at tage sig af det politiske arbejde skulle der dannes en helt ny organisation, forlangte besættelsesmyndighederne. Den nye organisation skulle have et navn, der ikke kunne forveksles med »Sydslesvigsk Forening«. Oprettelsen af den nye organisation skulle ske i overensstemmelse med de retningslinier, som militærregeringen havde fastsat for oprettelsen af tyske partier.

Afgørende i forhandlingerne var en skrivelse af 19. januar 1948 fra SSF til militærregeringen med ti klare spørgsmål. Spørgsmålene og de britiske svar havde følgende ordlyd:

1. Vil det fortsat være muligt at opretholde en naturlig folkelig vekselvirkning mellem Danmark og Sydslesvig ved personer eller kredse fra Danmark, der besøger Sydslesvig i kulturelt eller sportsligt øjemed el. lign., og personer og kredse fra Sydslesvig, der besøger Danmark i tilsvarende ærinde for det dansk-kulturelle arbejde i Sydslesvig ?

Svar: Ja

2. Vil sydslesvigske skole- og børnehavebørn kunne rejse på ferie eller lejrskoleophold i Danmark og sydslesvigske unge kunne besøge danske efterskoler, højskoler, fagskoler, seminarier, universiteter m.m. eller søge anden uddannelse i Danmark ?

Svar: Ja

3. Vil Sydslesvigs syge, gamle, mødre med børn o.s.v. kunne rejse til Danmark i forbindelse med hospitals- og rekreationsophold og lignende ?

Svar: Ja

4. Vil børnebespisningen i Sydslesvigs danske skoler og børnehaver kunne opretholdes, eventuelt på linie med bespisning i de tysksprogede skoler?

Svar: Ja – hvor en ægte trang kan påvises dog underkastet samme mulighed for revision som pressen, jævnfør svar på spørgsmål nr. 9.

5. Vil der fortsat kunne anvendes danske statsborgere inden for de dansk-sydslesvigske kulturelle organisationer, skolearbejdet, det kirkelige arbejde, biblioteksarbejdet, pressen m.v. og som læger, sygeplejersker, landbrugskonsulenter o.s.v. ?

6. Vil der fortsat kunne ydes støtte fra Danmark til skolearbejdet, det kirkelige arbejde, biblioteksvæsenet, sundhedstjenesten m.v. i Sydslesvig?

Svar: Ja, dette spørgsmål forstås som vedrørende materiel hjælp fra Danmark til disse organisationer. Dette gælder uden begrænsning for kirken, bibliotekerne og sundhedstjenesten. Den materielle hjælp til skolearbejdet skal stå til rådighed til at hjælpe tyske skoler i samme egn, efter

som de danske skoler har deres modpart, hvis arbejde vil blive skadet ved bedre forsyning til SSF's skoler.

7. Vil der fortsat fra Danmark kunne indføres skolebøger, andet skolemateriale, barakker, avispapir, bøger, film, aviser og andet for det kulturelle arbejde nødvendigt materiale ?

Svar: Ja, men følgende forbehold med hensyn til avispapir: Hvis ansøgning indgives og tilladelse meddeles til oprettelse af et politisk parti, vil dette parti være berettiget til på samme basis som andre tyske politiske partier at trykke en tysksproget avis og at modtage en tildeling af avispapir fra tyske kilder i forhold til dets medlemstal. I så fald ville den totale mængde avispapir, som nu importeres fra Danmark, blive nedsat med den mængde, som tildeles fra tyske kilder – med mindre det er meningen, at Flensborg Avis skal være af fuldstændig upolitisk karakter.

8. Vil den danske Kørselstjeneste i Sydslesvig kunne opretholdes til brug for det folkelige og kulturelle arbejde ?

Svar: Ja

9. Vil den af Sydslesvigsk Forening planlagte pressetjeneste kunne gennemføres som påtænkt ?

Svar: Ja, pressetjenesten er nu blevet tilladt, men denne tilladelse vil blive taget op til overvejelse fra tid til anden.

10. Vil sydslesvigerne også iøvrigt kunne opretholde deres hidtidige forbindelser med Danmark på det folkelige og kulturelle område ?

Svar: Ja.

Det er lidt ejendommeligt, at spørgsmål nummer fem ikke er besvaret, men i brevet, der ledsagede svarene, hed det: »Man er klar over, at spørgsmålet om forsyningerne til skolerne kræver uddybning, og at De (SSF) måske ønsker at rejse yderligere spørgsmål på dette punkt.« Dette kunne betyde, at man også tænkte på det ubesvarede spørgsmål.

Den 25. juni 1948 holdtes et møde i Sydslesvigsk Forenings hovedstyrelse, hvortil også landdagsmedlemmerne som sædvanlig var indbudt. Her valgtes man en foreløbig bestyrelse for den politiske organisation, der herefter nu også skulle overtage forhandlingerne med militærregeringen. Formand blev Svend Johannsen, Slesvig, næstformand Hermann Clausen, Slesvig, kasserer Berthold Bahnsen, Lindholm, og Hermann Olson. De andre medlemmer blev Samuel Münchow, Flensborg, Carsten Boysen og Johs. Oldsen, begge Risum.

Bestyrelsen konstituerede sig selv, efter at de syv var blevet valgt af SSF's hovedstyrelse. Som formand blev foreslået Svend Johannsen og Samuel Münchow. Førstnævnte fik fire stemmer, Münchow én. De to kandidater deltog ikke i afstemningen. Det var ingen hemmelighed, at

stemmen på Münchow kom fra Hermann Olson. De fire andre stemte på Svend Johannsen.

Denne afstemning blev det første udtryk for modsætningsforholdet mellem størsteparten af folkene uden for Flensborg og Flensborg fløjen. Dette modsætningsforhold skulle i de følgende år komme til at spille en beklagelig rolle. Det var vel naturligt, at der rundt om i Sydslesvig kunne være folk, som så med nogen skepsis på den gamle, danske ledelse i Flensborg, som de mente ofte havde tænkt for meget på Flensborg. Men det virkede højst uretfærdigt, at det netop skulle gå ud over to så brave folk som Münchow og Olson, der måtte opleve at blive temmelig isoleret i den politiske organisations første bestyrelse. Ingen havde gjort så meget for danskheden i *hele* Sydslesvig som netop Münchow.

Under det forberedende arbejde med oprettelsen af den politiske organisation, som kom til at hedde Sydslesvigsk Vælgerforening (SSV), blev jeg – som nævnt før – af Hermann Olson spurgt, om jeg kunne tænke mig at blive landssekretær for den nye organisation. Det var lidt af en overraskelse for mig, idet jeg netop efter hjemkomsten fra højskoleophold i Danmark var begyndt på mit arbejde på bysekretariatet i Flensborg. Senere blev jeg klar over, at jeg blev bragt i forslag, fordi visse kredse ønskede at undgå, at Hans Ronald Jørgensen, der ligeledes var kandidat, blev valgt. Sådan kan det gå i organisationslivet.

Den 27. juli 1948 blev jeg så officielt valgt til landssekretær og installeret i kontorlokaler på Lolfod i Slesvig sammen med Magnus Bichel og Günther Dreller. Vælgerforeningens sekretariat for Slesvig, Egernførde og Rendsborg amter med Andreas Paysen som leder blev lejer hos os.

SSVs landssekretariat i Slesvig by.

Kort efter overtog jeg også posten som sekretær for landdagsgruppen og var efter 9. september 1948 ansvarlig for både SSVs landssekretariat og landdaggruppens sekretariat. Det betød, at jeg skulle deltage i alle gruppemøder og overvære alle landdagens møder.

Vælgerforeningen havde i løbet af sommeren udarbejdet et partiprogram, og nu gjaldt det om at udbygge organisationen ud over hele landsdelen. Foruden amtssekretariatet i Slesvig by blev der oprettet amtssekretariater i Flensborg og i Husum. Den 5. august 48 forelå militærregeringens officielle godkendelse af Sydslesvigsk Vælgerforening, og den 10. september forelå tilladelsen til at oprette en tysksproget avis. Udgivelsen af denne avis havde været forberedt i tre måneder af et udvalg bestående af Johs. Oldsen, redaktør Hans Flatterich, Slesvig, grosserer Julius Christensen, Flensborg, og Dr. H.P. Jacobsen, Flensborg (forfatteren til bogen »Peter Nogensen«). Det var blevet vedtaget, at den nye avis skulle hedde »Südschleswigsche Heimatzeitung«. Den skulle udkomme i Husum. H.P. Jacobsen blev chefredaktør. Ligesom de tyske aviser udkom den tre gange om ugen, to gange med fire og én gang med seks sider. Avisen blev trykt hos bogtrykker Isselt, der også fremstillede »Husumer Nachrichten«.

Midt i alt dette arbejde skulle vælgerforeningen bestå sin første alvorlige prøve, nemlig kommunalvalget den 24. oktober 1948, og samtidig forberede sit første landsmøde.

I vælgerforeningens første tid gik bølgerne højt, når partiets taktik blev drøftet. Der tegnede sig to fløje, den dannebrogfarvede rød-hvide og den mere hjemstavnsbetonede blå-gule (det slesvigske banner har to blå løver på gul bund). Der var ikke tvivl om danskheden hos en del af hjemstavnsfolkene, men de mente, at det måske ville være klogt i en overgangsperiode at »stille Dannebrog hen i en krog«. Karakteristisk var en bemærkning som »at Flensborgerne engang imellem har svært ved at forstå os andre, fordi de altid står med det ene ben i Danmark«.

Det lykkedes at lokke friserne Carsten Boysen og Berthold Bahnsen med i en plan om at sætte den danske ledelse i Flensborg fra styret, og de to trak Johs. Oldsen med. Det virkede pinligt, at netop Oldsen svigtede sin gamle kammerat Münchow. Oldsen gav da også senere udtryk for, at han imod sin indre overbevisning havde ladet sig overtale af sine to næver.

Meget aktiv på hjemstavnsfløjen var Georg Beckmann fra Husum. Hans oprigtighed med hensyn til det danske blev efterhånden draget i tvivl. Beckmann var marxist, og hans ledetråd var nok mest ønsket om en tilslutning til det socialdemokratisk styrede Norden.

Ved det første ordinære valg til SSVs landsstyrelse blev Münchow og Hermann Clausen foreslået til formandsposten. Her sejrede Münchow med 11 stemmer imod Clausens 9. Ligestillede næstformænd blev Hermann Clausen og Waldemar Reeder fra Ejdersted. Øvrige bestyrelsesmedlemmer blev Berthold Bahnsen, Lindholm, Wilhelm Kühl, Rendsborg, Chr. Mahler, Flensborg amt, og Hermann Olson, Flensborg. Fr. Mommsen, der havde fået samme stemmetal som Chr. Mahler, lod denne træde ind i bestyrelsen, idet Flensborg allerede var repræsenteret af Münchow og Olson.

For mig og mit arbejde var det en stor fordel, at Münchow nu var formand både for vælgerforeningen og landdagsgruppen.

I juni 1949 drøftedes kandidatopstillingen til det første valg til forbundsdagen i Bonn. På landsmødet var fremsat forslag om Hermann Clausen, Samuel Münchow og Waldemar Reeder. Ved afstemningen i det særlige kandidatudvalg fik Clausen 13, Münchow 6 og Reeder ingen stemmer.

Hermann Clausen blev valgt ind i forbundsdagen, og det var en stor oplevelse for mig at overvære forbundsdagens første møde, som blev åbnet af Paul Loebe, den sidste rigsdagspræsident før 1933. I sin åbningstale mindedes han de omkomne fra den gamle rigsdag og nævnte først socialdemokraterne. Det medførte uro blandt de borgerlige grupper, men Loebe sagde nok så roligt: »Bare vent. Jeg begyndte med det største af de gamle demokratiske partier, jeg skal også nok nævne de andre.«

Ved denne lejlighed var det også interessant at møde en del politikere, der skulle være med til at forme det nye Tyskland, Adenauer, Schumacher, Heuss og andre.

På det første landsmøde i SSV efter sin indtræden i forbundsdagen aflagde Hermann Clausen en beretning om sit virke i Bonn og om sit forsøg på at få nærmere kontakt med Centrumspartiet. Dette parti havde tidligere vist sig at være mindretalsvenligt, ikke blot i Weimar-tiden, men helt tilbage i kejser-tiden.

Også på dette landsmøde kom det til en heftig diskussion mellem den danske og den blå-gule fløj. Det kom endda at gå så hårdt til, at Carsten Boysen i fuldt alvor rejste spørgsmålet, om man i det hele taget skulle bevare Flensborg Avis, og om man i de danske skoler burde indføre tysk som hovedsprog.

På alle landsmøder vedtoges resolutioner om alle mulige spørgsmål, bl. a. om Slesvigs administrative adskillelse fra Holsten, om folkeafstemning o.s.v.

Mit sidste landsmøde som sekretær var den 26. februar 1950, idet jeg da

var blevet valgt til sekretær for det dansk-tyske kontaktudvalg, der blev nedsat i henhold til Kiel-erklæringen fra 26. september 1949. Hermann Bornholdt fra Sønderbrarup blev min efterfølger.

Glimt fra arbejdet i Kiel og den urimelige spærregrænse

Det første landdagsvalg efter krigen fandt som allerede omtalt sted den 20. april 1947. Sydslesvigsk Forening deltog i dette valg og fik valgt seks landdagsmænd. I landdagen sad desuden 43 SPD-folk og 21 fra CDU, altså i alt 70 medlemmer.

Toneangivende i den danske gruppe var Samuel Münchow og Hermann Clausen. De var personligheder, der stod respekt om. De var begge meget flittige og altid velforberedte. Begge havde de den fordel at have været aktive i politisk arbejde allerede i tiden før 1933.

Samuel Münchow, født 1893, var »den danske smed« fra Nørregade i Flensborg, den rolige midtpunkt-figur i enhver debat. Han var ikke så strålende en taler som f. eks. Hermann Clausen, men virkede altid overbevisende – måske fordi følelserne af og til løb af med ham. Karakteristisk for Münchow var det, at ingen nogen sinde kaldte forgæves på ham. Intet sted var for lille, ingen tilhørerkreds for snæver, når der var bud efter ham som taler, og der er næppe den by eller landsby i Sydslesvig, hvor Münchow ikke har stået på talerstolen.

I modsætning til Münchow kunne Hermann Clausen lejlighedsvis bruge vendingen »Man kan da ikke forvente af mig, at jeg skal tale i hver eneste lille Kuhdorf (flække)«.

Clausen var den ældste i landdagsgruppen, født i 1885 i Eggebæk midt mellem Flensborg og Slesvig. Han var oprindelig møller, men blev senere ansat ved jernbanen. I en periode gjorde han tjeneste i Nordslesvig og lærte her at tale nogenlunde sønderjysk. Fra 1920 indtil 1933 var han medlem af Slesvig byråd, de sidste fire år som magistratsmedlem valgt af SPD. Efter 1945 var han de første år borgmester i Slesvig.

Hermann Olson var af samme årgang som Münchow, 1893. Han havde ligeledes været aktiv kommunalpolitiker allerede før 1933. Indtil dette år havde han været i kommunal tjeneste i Flensborg, men måtte lide samme skæbne som min far og forlade tjenesten af politiske grunde. Hermann Olson var ikke nogen stor skrivebordsstrateg, og han var ikke altid lige

godt forberedt til møderne. Men han havde evnen til straks at se det væsentlige i en sag og danne sig en klar mening. Han var en glimrende taler, og jo større tilhørerforsamlingen var, jo mere følte han sig inspireret, og jo bedre virkede han.

Bonden fra Haurup, Chr. Mahler, var en helt anden type. Han var årgang 1900, født i Lindved. Han var, ikke mindst hvad sproget angik, »sønderjyden« i gruppen. Han var arbejdsom i al stilfærdighed og en uundværlig rådgiver i alle landbrugsspørgsmål.

Frisernes repræsentant i gruppen, Berthold Bahnsen, født 1913 i Lindholm, var sparekassebestyrer i Læk. Det var den ukronede »friser-konge« Johs. Oldsen, der havde fået ham ind i det politiske arbejde. I landdagen varetog han de fleste opgaver i forbindelse med budget og finansvæsen.

Meget intelligent var også grev Victor Reventlow-Criminil, født i Berlin 1916. Han havde været borgmester i Lyksborg 1946-48 og var via CDU kommet ind i landdagen. Men han forlod CDU og sluttede sig til det danske mindretal.

Det var således seks meget forskellige personligheder, der sad sammen i SSVs landdagsgruppe i Kiel. De supplerede hinanden fortræffeligt, og det var en stadig glæde at arbejde for og med dem.

Under et landdagsmøde, der blev holdt på hotel Seegarten i Egernførde den 5. september 1948, kom det til voldsomme episoder. Det var i de dage, da den britiske militærregering havde givet ordre til at demontere byens store torpedofabrik og torpedoforsøgsanlæg. Landdagens socialdemokrater og kristelige demokrater havde nu lagt op til en protest mod demonteringen af dette krigsindustri anlæg i Egernførde. SSV-gruppen ville ikke tilslutte sig denne protest, fordi det drejede sig om et rent militært anlæg. Specielt Reventlow-Criminil, der som tidligere marineofficer kendte anlægget meget nøje, var modstander af forsøgsstationens bevarelse. Münchow var ordfører for gruppen og understregede i sin tale, at SSV nu som før gik ind for i videst muligt omfang at bevare arbejdspladser og boliger, men ikke når det drejede sig om en virksomhed, der udelukkende kunne producere højt kvalificeret krigsudstyr. Münchow mindede om, at SSV havde støttet protesten mod demonteringen af firmaet HOLMAG i Kiel, nord for kanalen, men at det nydannede firma, maskinfabrikken MAK havde afskediget eller degraderet ansatte, fordi de var medlemmer af SSV. »Så længe der eksisterer en sådan modstand imod demokratiske friheder, må vi forholde os skeptiske også til protestaktioner som denne,« sagde Münchow.

Da vi efter mødet sad og spiste, kom vor chauffør og fortalte, at han af kolleger var blevet gjort opmærksom på, at der var folk, der havde til

hensigt at skære vore bildæk i stykker. Vi afsluttede hurtigt måltidet og skyndte os ud. En hob hylende og skrigende mennesker råbte efter os »Slå dem ihjel !«.

Året 1949 var præget af bestræbelserne for at lindre den bitre nød hos befolkningen og af genopbygning på alle områder. Samtidig meldte også de første skandaler sig. Nu havde vi demokrati og en fri presse, som energisk søgte at leve op til forpligtelsen til at være vagthund i det nye demokratiske system.

Ministerpræsident Lüdemann kom i søgelyset, da en af hans slægtninge mentes at være uberettiget foretrukket i forbindelse med istandsættelse af det såkaldte »Mövenhaus« i Kiel, landsregeringens gæstehus. Kort efter fik SPD lejlighed til at svare igen med angreb på en af Kieler Nachrichtens udgivere, Ehmcke, der blev beskyldt for uregelmæssigheder omkring et beslaglagt gods.

Også nationalpolitiske uoverensstemmelser kom til at spille en rolle. Vi måtte bl. a. opleve, at landets finansdirektorat ville stryge børnetilskuddene til børn over 16 år i de danske skoler.

I landdagens debatter gik det livligt til. Der var en række glimrende talere blandt medlemmerne. Det var folk, der ikke bare læste manuskripter op, men virkelig beherskede debattens kunst. Blandt de bedste var her Andreas Gayk, Karl Ratz, Hermann Lüdemann, Wilhelm Käber, Bruno Diekmann, Richard Schenck, Erich Arp og Heinz Adler fra SPD og Friedrich Wilhelm Lübke, Peter Jensen, Johannes Hagge, Carl Schröter og Hermann v. Mangoldt fra CDU.

Blandt de mest betydningsfulde sager, der var til behandling, var udkastet til den nye vesttyske forfatning, som vi fra dansk side afviste, fordi der manglede bestemmelser om mindretalsbeskyttelse, og endvidere en forfatning for landet Slesvig-Holsten, en kommunalreform, en valglov og en presselov.

Presseloven blev vedtaget af landdagen den 29. november 1949. Den indeholdt en bestemmelse om nedsættelse af et særligt presseudvalg med fire redaktører, fire udgivere samt syv repræsentanter for offentligheden. Jeg blev udpeget som SSV-repræsentant med Hans Wolff som stedfortræder. Udvalget så det bl. a. som sin opgave at forsvare og fremme pressens mangfoldighed og at modarbejde tendenser til centralisering, som allerede dengang gjorde sig gældende.

I dette udvalg kom jeg til at arbejde sammen med en række fremtrædende og spændende personligheder som f. eks. landdagspræsident Karl Ratz, forlægger Karl Wachholtz, Neumünster, Chefredaktør Dr. Hanno Schmidt fra Flensburger Tageblatt, dommer i overlandsretten Dr.

*Hyggelig aften efter et landdagsmøde.
WL, journalist Erik Westergaard (Flensborg Avis), Samuel Münchow, Iver Callø (Egernførde) og Berthold Bahnsen (Risum).*

Mannzen, der senere kom til forfatningsdomstolen i Karlsruhe, den senere ministerpræsident Friedrich Wilhelm Lübke og departementschef Dr. Lauritz Lauritzen, der senere blev boligminister i Bonn. Jeg var så ubestrideligt udvalgets mindst betydningsfulde medlem.

Trods de fine navne og titler og alles utvivlsomt gode vilje tror jeg ikke, at udvalget i praksis fik nogen større betydning. Det blev da også nedlagt i 1951.

I 1954 mistede Sydslesvigsk Vælgerforening alle sine landdagsmandater, idet CDU havde gennemtruffet en ændring i valgloven. Efter at SSV ved valget i 1950 havde fået 5,5% af stemmerne i landet Slesvig-Holsten, forhøjede landdagsflertallet i oktober 1951 spærreprocenten fra 5 til 7,5. Forfatningsdomstolen afviste forhøjelsen, men slettede ikke spærreklausulen helt. Spærregrænsen var klart urimelig i forhold til SSV, der kun virkede og samlede stemmer i en trediedel af Landet Slesvig-Holsten. Trods 42.242 stemmer, der svarede til 3,5% af samtlige stemmer i hele Slesvig-Holsten, stod SSV fra oktober 1954 til oktober 1958 uden repræsentation i landdagen i Kiel. Først efter vedtagelsen af Bonn- og København-erklæringerne i marts 1955 – aftalt i forbindelse med Vesttysklands optagelse i NATO- blev SSV fritaget for spærreklausulen: I april 1955 ophævedes 5%-spærreklausulen i den slesvig-holstenske valglov for nationale mindretals vedkommende.

Efter at sekretærhvervet for landdagsgruppen var faldet bort efter valget i 1954, var jeg nogle år medlem af landsstyrelsen for SSV. Meget smigrende for mig var et brev fra Hermann Clausen og flere samtaler med ham, hvor han nævnte muligheden af at opstille mig som hans efterfølger som kandidat til forbundsdagen. Det blev jo aldrig aktuelt, idet vi mistede dette mandat i september 1953. Jeg havde allerede forinden sagt nej tak med henvisning til mine forpligtelser i Sydslesvig, herunder det kommunalpolitiske arbejde, placeringen i »Heimatzeitung«s bestyrelse, en udstrakt virksomhed som taler i både Sydslesvig og Danmark, men først og fremmest mit hverv som sekretær i det dansk-tyske kontaktudvalg.

»Forståelsens vej« med mange forhindringer

Det dansk-tyske kontaktudvalg blev nedsat ifølge Kiel-erklæringen af 26. september 1949, hvori Slesvig-Holstens regering og landdag fastlagde og garanterede den danske befolkningsdels pligter og rettigheder. I og for sig kunne denne erklæring anses for at være temmelig overflødig, da borgernes pligter og rettigheder allerede var nedfældet i Forbundsrepublikkens grundlov af 23. maj 1949. Nyt var oprettelsen af et dansk-tysk klageudvalg »til undersøgelse og opklaring af forslag, klager og andre indberetninger fra den dansksindede befolkning«. Udvalget skulle bestå af tre danske og tre tyske medlemmer. Udvalgets løbende forretninger skulle varetages af en sekretær, der udpegedes mellem tre fra dansk side foreslåede personer. Sekretæren skulle ansættes og lønnes af landsregeringen.

Fra dansk side blev der til udvalget udpeget redaktør Tage Jessen, Flensborg, landmand Carsten Boysen, Risum, og viceskoledirektør Hans Meng, Flensborg. De tyske medlemmer blev Dr. Leon Jensen, Flensborg, førstelærer Marius Petersen, Sønder Løgum, og byrådsmedlem Jens Hansen, Flensborg. Til sekretær valgtes i første omgang Hans Ronald Jørgensen, amtssekretær for SSF i Slesvig by, men han trak sig tilbage, inden arbejdet kom i gang. Den 12. april 1950 blev jeg ansat i stillingen.

Så tidligt som i december 1949 havde udvalget holdt sit første møde, som endda ministerpræsident Bruno Diekmann (SPD), den britiske civilkommissær William Asbury og Kiel-regeringens særlige befuldmægtigede for Sydslesvig, landsdirektør Jens Nydahl (SPD), deltog i. Men på grund af sekretærskiftet kom arbejdet først for alvor i gang i maj 1950.

I mellemtiden var jeg sammen med en kontordame rykket ind i lokaler i Det tyske hus i Flensborg. På vor dør var der et rødt-hvidt skildt, hvorpå der stod »Verständigungsausschuss für den Landesteil Schleswig« (Kontaktudvalg for landsdelen Slesvig). På dansk blev navnet kort og godt »Kontaktudvalget«.

I praksis foregik arbejdet i udvalget på den måde, at sekretæren tog imod alle klager fra dansk side mod tyske overgreb og i første omgang ved at undersøge sagen grundigt og tale med de implicerede søgte at ordne mellemværendet i al stilfærdighed. Når dette lykkedes, fik udvalget på næste møde en kort beretning, som blev taget til efterretning. Når det ikke var muligt for sekretæren at nå frem til en tilfredsstillende løsning, trådte udvalget i aktion. Det kunne ske ved, at udvalgets formand – posten skiftede hvert halve år mellem dansk og tysk – skriftligt henvendte sig til sagens parter, eller at et par af udvalgets medlemmer henvendte sig direkte til de berørte. Endelig kunne udvalget vedtage en udtalelse, som enten direkte eller via landsregeringen blev tilstillet de pågældende personer eller myndigheder.

Det var dog langtfra alle sager, der blev forelagt udvalget, som blev løst på en tilfredsstillende måde. I mange tilfælde vedrørte overgrebene selvforvaltningsorganer, og selv om landsregeringen – som den var forpligtet til ifølge Kiel-erklæringen – ville »gøre sin indflydelse gældende overfor de til enhver tid kompetente myndigheder«, ja så kunne den ikke. Selv når udvalget i en bestemt sag var nået til en enstemmig udtalelse og denne mødte forståelse og velvilje i Kiels ministerier, kunne f. eks. en kommunalbestyrelse i det kommunale selvstyres navn nægte at gå »forståelsens vej«.

En anden vanskelighed bestod i, at en sags parter af og til viste modvilje, når de blev bedt om at udtale sig til udvalget. I Egernførde gik en tysk viceskoleinspektør til nogle danske forældre og tilbød dem visse goder, hvis de ville ommelde deres børn fra dansk til tysk skole. I samtalen løb oplyste skolemanden, at faderen til et af børnene ikke i den nærmeste fremtid kunne vente at få anvist arbejde, fordi der på hans kartotekskort på arbejdsanvisningskontoret var opført en bemærkning om, at han tilhørte det danske mindretal. Sagen kom til Kontaktudvalget og gik derfra videre til kultusministeriet i Kiel, der afhørte skolemanden, som nu nægtede at have udtalt sig som anført. Men han tog ikke konsekvensen af dette udsagn ved f. eks. at anlægge sag mod forældrene. Ministeriet kendte den protokol, der var udfærdiget med forældrenes udtalelser, men foretog sig intet. Udvalget rykkede flere gange ministeriet for en afgørelse, men fik intet svar. Derimod udsendte ministeriet en

pressemeldelse om, at »læreren har ikke udtalt sig som påstået fra dansk side«.

Der findes dog heldigvis også eksempler på, at udvalget kunne bringe ting i orden. En familie i en lille by ved Flensborg fjord havde oprettet egen sadelmagervirksomhed og for lånte penge bygget et beskedent hus. For at kunne afdrage på lån m. v. havde konen arbejde som køkkenhjælp på et børnehjem i Lyksborg og måtte gå hjemmefra hver morgen klokken seks for først at komme hjem igen ved 19-20-tiden. En skønne dag kom børnehjemets leder og foreslog, at familiens to børn blev flyttet fra dansk skole og børnehave til tysk. Hvis familien ikke var villig til det, måtte han meddele, at hun ikke fortsat kunne beskæftiges. Moderen og faderen blev enige om at lade børnene bestemme. Og de ville ikke skifte. Næste dag måtte moderen sige til børnehjemslederen: »Børnene vil ikke, og vi heller ikke.« Det var et stort offer for en svagt stillet familie.

Da vi på Kontaktudvalgets sekretariat hørte om sagen, tog jeg ud til familien for at høre nærmere. På en eller anden måde må tyskerne have fået nys om, at Kontaktudvalget var ved at komme ind i sagen, for et par dage efter fik moderen besøg af lederen for børnehjemmet, der sagde: »De kan godt begynde igen. Børnenes skolegang taler vi ikke mere om.«

I mange tilfælde var man fra tysk side meget forsigtig med at trække det danske direkte ind i en sag. Man fandt på andre ting at anføre. I en del tilfælde var tyske myndigheder tilfredse med blot at kunne trække en sag i langdrag. Nogle sager blev ført frem til domstolen, selv om det var klart for alle, at retten var på den danske side. Der blev ikke sparet på skatteydernes penge, hvis en sag således kunne forhales.

Vedrørende byggeri af danske skoler formåede man i en del tilfælde at forsinke sagsbehandlingen i den grad, at byggepriserne i mellemtiden var steget kraftigt, således at byggeriet blev en god del dyrere end planlagt. Og selv om det klart kunne fastslås, at en embedsmand havde sagt eller gjort sådan og sådan, ja så lykkedes det ikke sjældent at få drejet sagen. Til sidst blev det udlagt som om han havde udtalt sig eller handlet som privatmand og ikke som embedsmand.

Det gjaldt f. eks. en mand i Vestslesvig, der søgte et lån til husbyggeri. Efter mange forhandlinger med forskellige myndigheder, der alle endte uden resultat, sagde borgmesteren en dag til ham, at det nok ville være klogt at melde sig ud af Sydslesvigsk Forening for at opnå et lån. Da Kontaktudvalget foreholdt borgmesteren denne udtalelse, svarede han, at det naturligvis var som privatmand og ikke som borgmester, at han havde sagt det. Da han altså ikke repræsenterede nogen myndighed, da udtalelsen faldt, kunne Kontaktudvalget ikke foretage sig yderligere. Først

senere vedtog forbundsdagen i Bonn en lov, ifølge hvilken en person kan straffes, når den pågældende skader en anden person økonomisk på grund af dennes politiske indstilling.

En tysk skoleleder på østkysten havde lagt pres på nogle krigsenker for at få dem til at melde deres børn ud af den danske skole og ind i den tyske. Kontaktudvalget indberettede sagen til Kiel. Og igen lød svaret: skolelederen havde udtalt sig som privatmand og ikke som skoleleder!

Denne taktik drog jeg selv fordel af ved en bestemt lejlighed. I 1952 var jeg sammen med andre sydslesvigere gæst ved Grænseforeningens sendemandsmøde i Silkeborg. Under mødet havde fire af sydslesvigerne en samtale med byens socialdemokratiske avis. I samtalens løb kom jeg med nogle bemærkninger om tyskernes nålestikspolitik og antydede, at regeringen i Kiel ikke kunne sige sig fri for at medvirke hertil.

På næste møde i Kontaktudvalget fremlagde den flensborgske socialdemokrat Jens Hansen et avisudklip med mine bemærkninger understreget med rødt. Jeg blev spurgt om, hvorvidt jeg havde udtalt mig som refereret, og om jeg ikke var klar over, at jeg som ansat under landsregeringen ikke kunne udtale mig sådan om min arbejdsgiver. Jeg svarede, at jeg stod ved, hvad jeg havde sagt, men at jeg ikke havde været i Silkeborg i min egenskab af sekretær i Kontaktudvalget, men som medlem af det danske mindretal, altså som privatperson! Dermed sluttede denne sag.

Da Kontaktudvalget blev nedsat og dets forretningsorden offentliggjort som officiel bekendtgørelse til alle myndigheder, opfordrede ministerpræsident Diekmann samtidig alle myndigheder til at give udvalget og dets sekretær al mulig støtte. Ikke desto mindre nægtede f. eks. kommunale myndigheder af og til blankt at komme med oplysninger til landsregeringen. Det gjaldt også i en sag om en kontormand, der blev ansat i en stilling ved et amtskontor. (Et amt er en melleminstans mellem kommuner og kreds, hvilket sidste svarer til et dansk amt.) På et nyt møde i amtet blev ansættelsen imidlertid annulleret, fordi man i mellemtiden var blevet klar over, at manden tilhørte det danske mindretal. På Kontaktudvalgets vegne bad jeg om at få adgang til protokollen fra det møde, hvor ansættelsen havde fundet sted. Det blev nægtet. Man hævdede frimodigt, at det slet ikke passede, når der blev påstået, at manden var blevet ansat. Sagen gik helt til landsregeringen, men denne meddelte nogen tid efter, at den heller ikke havde kunnet få adgang til at se protokollen.

En af de større sager, som Kontaktudvalget fik ordnet, var at sikre udbetaling af pension til krigsinvalidere, der var under uddannelse i Danmark. Den sag blev der arbejdet med i mere end to år. Både de tyske og danske medlemmer af Kontaktudvalget var rystede over, at man over-

hovedet kunne finde på at fratage krigsinvalider deres pension. På alle møder, hvor sagen var til behandling, blev det i protokollen – enstemmigt – understreget, at man imødeså en hurtig afslutning.

Hvis vi i alle sager havde kunnet nå frem til fuld enighed i udvalget som i denne sag, havde vi nok opnået større resultater. Alligevel tror jeg, at Kontaktudvalget i en lang række tilfælde har bidraget positivt til, at en del mennesker i nogen grad har revideret deres syn på grænselandets problemer. Vi kunne ikke hjælpe alle, der henvendte sig til os. Nogle mente, at de i os havde fået en gratis advokat. De fleste fik om ikke andet dog et godt råd om, hvor de i deres tilfælde kunne henvende sig for at få hjælp.

I det store og hele var samarbejdet mellem sekretariatet og udvalgets medlemmer udmærket. Specielt må fremhæves samarbejdet med udvalgets to hvert halve år skiftende formænd, redaktør Tage Jessen og det tyske SPD-byrådsmedlem i Flensborg Jens Hansen, der – som før nævnt – senere forlod sit parti og blev medlem af WDF (Tysk Valgfællesskab i Flensburg).

Kort efter sekretariatets oprettelse blev Jens Hansen og jeg af lederen af Flensborg-studiet Thomas V. Adolph interviewet til den tyske radio. Th. Adolph var en meget sympatisk radiomand, der altid bestræbte sig på at behandle grænselandets problemer på en yderst fair og objektiv måde. Han blev senere formand for det dansk-tyske selskab i Kiel. Samtalen med Jens Hansen gik udmærket, indtil han kom med den traditionelle bemærkning om, at »grænsen ligger fast«. Jeg protesterede og truede med ikke at ville give tilladelse til udsendelse af dette interview. Jens Hansen trak så udtalelsen tilbage.

Engang oplevede jeg en meget vred CDU-mand i Ejdersted. Det var en kommunalpolitiker Hamkens, der havde bedt mig om at ordne en sag. Da vi mødtes, blev jeg meget forundret over, hvordan han omtalte danskerne i landsdelen. Senere fik jeg at vide, at han til sine kolleger havde sagt: »Jeg havde ventet en regeringstro embedsmand, og så kom der en dansker!«.

Hans Meng, Jens Hansen og jeg var sammen på besøg hos pastor Müller i Arnæs. Denne præst havde ved en begravelse omtalt den afdøde Peter Hübsch som en mand, hvis »nationalpolitiske indstilling havde været lidt forvirret«. Præsten ville ikke beklage disse ord i begravelses-talen. Han prøvede at forsvare dem ved at henvise til forskellen på ny-danske og gammel-danske. Så sagde Meng på sin stilfærdige måde: »Hør nu her, jeg er ny-dansker fra 1920, og om tredive år kan den unge mand her (og han pegede på mig) sige noget tilsvarende om sig selv.«

Andreas Paysen fra Slesvig var et af emnerne til den sekretærstilling i udvalget, som jeg fik. Han oplevede senere selv at blive en sag i Kontakt-

udvalget. Han var lønnet rådmænd i Slesvig og blev angrebet for at have været illoyal overfor sin arbejdsgiver, Slesvig by, fordi han i en tale ved indvielsen af en dansk skole havde talt om arbejdet for at fjerne den røde streg – d.v.s. grænsen – på landkortet. Kontaktudvalget vedtog en udtalelse med opfordring til byrådet i Slesvig om i fredens interesse at søge en afslutning på denne sag i al stilfærdighed. Paysen afgav en loyalitetserklæring, og dermed var sagen ude af verden. Måske var byrådets holdning det første spir til det senere »Berufsverbot«?

Der skete utrolige ting i den periode. F. eks. oplevede vi i Koldenbüttel, at de rød-hvide sløjfer på en krans på en danskers grav blev skåret af efter begravelses-højtideligheden. Men der forekom også mere fornøjelige episoder. Chefredaktør Hanno Schmidt havde fået et ord galt i halsen og skrev en harmdirrende leder om det frygtelige mindretal, hvis årsmøde nu skulle gennemføres som et »Kampftreffen«. Han havde misforstået ordet »kæmpemøde«. Ak ja.

Jaruplund højskole skulle oprindeligt have været bygget i Sankelmark. Det forhindrede tyske myndigheder ved at frede området. Det var den daværende landråd og senere slesvig-holstenske ministerpræsident Fr. Wilh. Lübke, der var vor store modstander i denne sag. Da det tyske »Grænseakademi« senere blev opført samme sted, blev det klaret ved at ophæve fredningen, mens byggeriet stod på. Bagefter blev området fredet igen.

Et brev fra en ingeniør i Sørup fortæller os, at brevskriveren trækker indmeldelsen af sit barn i den danske skole tilbage. En lokal bankbestyrer havde meddelt ham, at det ville være lettere for ham at få et lån, når barnet gik i tysk skole.

En reel forløber for det senere »Berufsverbot« var sagen mod Karl Otto Meyer i 1952. I februar samme år suspendede undervisningsministeriet i Kiel Karl Otto Meyer som skoleleder i Skovlund og inddrog hans undervisningstilladelse. Han havde i et foredrag i Sønderborg talt imod Vesttysklands genoprustning. Først seksogtyve måneder senere og efter flere domstolsbehandlinger, bl.a. ved »Oberverwaltungsgericht« i Lüneburg og revisionsretten i Berlin, var sagen ude af verden. K.O. Meyer blev frifundet og fik sin undervisningstilladelse tilbage.

Interessant var også en sag fra Slesvig, hvor en mand i årene 1949-54 fra en række forskellige myndigheder i Slesvig, Kiel og Bonn fik afslag på ansøgninger om erstatning som naziforfulgt. Han blev i 1937 afskediget fra offentlig tjeneste, fordi han nægtede at tage sine børn ud af den danske skole. Myndighederne påstod nu, at han ikke var blevet afskediget af partipolitiske, men af nationale grunde. Dette skulle altså være normalt –

og tilladeligt ! Omsider fik manden dog sin ret ved »Landesverwaltungsgericht«. Efter fem års tovtrækning fik han tilkendt en erstatning på 2.500 mark. Det kaldes retfærdighed.

Journalist ved Heimat-Zeitung

Nogenlunde samtidig med oprettelsen af Sydslesvigsk Vælgerforening kom tilladelsen fra de britiske myndigheder til at udgive et tyskskrevet blad for det danske mindretal, og den 25. september 1948 så »Südschleswigsche Heimat-Zeitung« dagens lys. De drivende kræfter bag det nye blad var Hermann Olson og Svend Johannsen. Som SSVs landssekretær deltog jeg i det forberedende arbejde.

Avisen fik hjemsted i Husum og blev trykt på Friedrich Petersens trykkeri, hvis indehaver, avisforlægger Carl Isselt, blev bladets første forretningsfører. Chefredaktør blev Dr. H.P. Jacobsen.

Medarbejder ved avisen var en kort tid Georg Beckmann, der efter krigen var blevet bydirektør i Husum, men blev afskediget på grund af sin forbindelse til det danske mindretal. Han var en af de ivrigste på den »blå-gule« fløj.

I dag kan man undre sig over, at Heimat-Zeitung ikke fra begyndelsen blev slået sammen med Flensborg Avis, som det langt senere skete, eller at der i det mindste blev etableret et teknisk samarbejde. Vi var nogle, der arbejdede for et fællesskab mellem de to aviser. Men det blev ikke til noget i første omgang. En af ideerne med at placere Heimat-Zeitung uden for Flensborg var, at bladet fortrinsvis skulle dække og betjene de sydlige områder med de mange tysktalende, mens Flensborg så i øget grad kunne koncentrere sig om de nordlige dele af Sydslesvig.

1. september 1949 flyttede Heimat-Zeitung sin hovedredaktion til Flensborg og trykningen til førkrigstidens »Generalanzeiger« i Storegade. Næste skridt blev et teknisk samarbejde mellem de to aviser, og endelig blev de så fra og med april 1974 slået sammen under fælles redaktionel og administrativ ledelse og med både tysk- og danskskrevne sider i den daglige avis. Selv savner jeg et frisisk tillæg, om det så kun var en gang om måneden.

En værdifuld mand for de to danske aviser var – næsten fra Heimat-Zeitungs start og til pensioneringen i 1984 – Peter Jans. Han var først forretningsfører ved Heimat-Zeitung og så direktør for de sammensluttede aviser. Jeg havde andel i hans ansættelse ved at anbefale ham overfor

Hermann Olson i sin tid. Og det er jeg en smule stolt over. Han var aviserne en god mand. Han udarbejdede allerede i 1952-53 planer om teknisk og andet samarbejde mellem de to blade.

I efteråret 1952 blev Frederik Mommsen og jeg medlemmer af Heimat-Zeitungs bestyrelse. En af vore første opgaver blev det at deltage i forberedelsen af et møde om den danske presse i Sydslesvig. Mødet var foranlediget af den danske regering. Formelt stod Folketingets sønderjyske udvalg som indbyder. Blandt deltagerne i det store møde var ministrene Carl Hermansen, Ole Bjørn Kraft og Poul Sørensen, en række folketingsmedlemmer, bl.a. Frede Nielsen og Jørgen Gram, Grænseforeningens formand Holger Andersen, konsul Troels Oldenburg og fra Sydslesvig SSFs formand Cornelius Hansen, skoledirektør Bernhard Hansen, chefredaktør L.P. Christensen, redaktør Otto Lippert, leder af Sydslesvigsk Nyheds-Tjeneste og knyttet til Flensborg Avis, samt Fr. Mommsen, Berthold Bahnsen, Peter Jans og jeg selv.

Selv om der ikke kom direkte resultater ud af mødet, var det værdifuldt som et udtryk for regeringens og Rigsdagens interesse for den danske presse i vor landsdel.

I februar 1953 var Flensborg by vært ved en reception i Neue Harmonie for ministerpræsident Fr.W. Lübke. Ved denne lejlighed vendte Fr. Mommsen tilbage til en tidligere samtale mellem os og gentog spørgsmålet om, hvorvidt jeg kunne tænke mig at forsøge journalistikkens vej ved Heimat-Zeitung. Allerede i skoletiden havde jeg syslet med tanken om eventuelt at blive journalist. Efter en kort betænkningstid sagde jeg tak til tilbuddet. Vi blev enige om, at jeg skulle begynde med en tre måneders »læretid« ved Kolding Folkeblad, hvis redaktør Vilh. Behrens vi havde god forbindelse med. Det blev så aftalt, at jeg efter hjemkomsten til Flensborg skulle indtræde i Heimat-Zeitungs redaktion. Chefredaktør her var nu Tage Jessen.

Fra august til oktober 1953 opholdt jeg mig så i Kolding. Og jeg syntes, at jeg lærte meget på den korte tid.

I november 1953 indtrådte jeg i Heimat-Zeitungs redaktion. I begyndelsen arbejdede jeg på deltid. Jeg blev køligt modtaget af kollegerne på redaktionen – og det lykkedes desværre aldrig at skabe et blot nogenlunde godt samarbejds-klima.

Til mine første opgaver på bladet hørte det at skrive ledere, fordi Tage Jessen på det tidspunkt var syg. Fra januar 1954 var jeg fuldtidsansat. Det blev stillet mig i udsigt, at jeg på et senere tidspunkt kunne regne med at blive stedfortrædende chefredaktør. Dette blev også bekræftet på et fællesmøde af SSFs og SSVs forretningsudvalg.

Også i bladets bestyrelse var der folk, der ikke syntes om mig. Arbejdsforholdene på redaktionen blev efterhånden nærmest utålelige for mig. I en periode måtte jeg alene, sammen med en elev og en kontordame, lave hele avisen på grund af en idiotisk tilrettelæggelse af ferieplanen. Noget kunne jeg altså, men alligevel blev efterhånden alle mine tidligere arbejdsområder og opgaver taget fra mig, så jeg i perioder faktisk intet havde at bestille. I november 1954 indgav jeg så min afskedsbegæring efter at have meddelt chefredaktøren, at jeg ikke mente at kunne forsvare at modtage løn uden at bestille noget virkeligt.

Kort efter blev jeg alvorlig syg. Jeg bad avisen om at måtte trække min opsigelse tilbage, indtil jeg atter var rask. Dette ville have betydning for mig i forholdet til sygekasse, sygeløn m.v. Dette nægtede Berthold Bahnsen og Carsten Boysen, kun Frederik Mommsen støttede mig. Min sygdom varede til juli 1955.

Min tid på Heimat-Zeitung blev altså kun kort. Skønt jeg oplevede mange spændende ting, blev denne »journalist-karriere« en skuffelse – ikke mindst fordi jeg oplevede ubehagelige intriger, og at kolleger og landsmænd talte med to tunger og dermed satte andre menneskers velfærd på spil.

I årene inden jeg kom til Heimat-Zeitung havde jeg skrevet artikler til forskellige grænseblade og -tidsskrifter og ind imellem også til danske dagblade. I 1951 skrev jeg til »Sønderjyden« i Sønderborg hver måned en artikel med en oversigt over, hvad der var sket i Sydslesvig. Året efter skrev jeg til Heimat-Zeitung en serie artikler om kommunalpolitiske spørgsmål under overskriften »Das kleine Parlament«.

Da jeg blev ansat på Heimat-Zeitung kom jeg, som nævnt, meget hurtigt til at skrive ledende artikler, bl.a. om Karl Otto Meyer-sagen. I større artikler behandlede jeg Jaruplund højskole, fortalte om Niels Bøgh Andersen og berettede fra Münster om en europæisk mindretals-kongres. To rejser til Saar-området resulterede i en række helsides reportager og en leder om Saarland som midtpunkt i et kommende Europa. Jeg foreslog faktisk Saarområdet gjort til en slags »Washington D.C.« som kernen i et fremtidens Europa.

I det hele taget skrev jeg om alle mulige ting lige fra lokalstof til kvægtuberkulose og dens behandling i Danmark og Tyskland, fra sociale forhold i begge lande til kommunalpolitik.

En sag fra min tid på Heimat-Zeitung havde principiel betydning og rakte langt ud over mindretallets kreds. »Nordfriesische Reederei« i Rendsborg, der ejedes af konsul Entz, skrev et brev til en af sine skibs-officerer, Peter Hauser i Hohn, hvori denne blev bedt om at bekræfte, at

han ikke var medlem af det danske mindretal. Peter Hausers far kunne ikke tro, at konsulen selv stod bag et sådant krav og bad om en samtale med ham. Under denne gik konsul Entz imidlertid endnu videre, idet han udtalte, at han »ikke ville have sydslesvigere på sine skibe« – og en sydslesviger var for ham en dansker.

Samme Entz havde imidlertid ikke noget imod det danske, når han kunne tjene penge på det. Samtidig med at ovennævnte episode udspillede sig, var Ejderskolen i Rendsborg under opførelse, og mursten og andre byggematerialer blev leveret af firmaet »Zerssen & Co«, hvis indehaver var konsul Entz. Jeg skrev en artikel om affæren under overskriften »Meine Schiffe sollen ohne Dänen sein«, den blev offentliggjort 21. nov. 1953. Resultatet blev, at den svenske generalkonsul i Hamborg mødte op i Flensborg for at give en uforbeholden undskyldning. – Det samme blev den svenske konsul Entz i Rendsborg nødt til at gøre.

Verdens mindste socialdemokratiske parti

Når jeg ikke meldte mig ind i SPD (Sozialdemokratische Partei Deutschlands) straks efter min hjemkomst fra krigsfangenskab i januar 1946 skyldtes det kun, at jeg ville afvente, hvordan partiet agtede at stille sig i grænsespørgsmålet. Da det var blevet klart, at i hvert fald SPD i Flensborg ikke ville påtvinge medlemmerne en bestemt mening, når det gjaldt spørgsmålet dansk eller tysk, meldte jeg mig ind. Det skete officielt 1. juli 1946. – Syv dage senere var jeg sammen med de fleste medlemmer fra Flensborg igen uden for dette parti. Men derom senere.

Et socialdemokratisk organisationsarbejde begyndte i Flensborg allerede før Tysklands kapitulation. Fritz Drews, den senere Oberstadt-direktor og overborgmester i Flensborg, tog initiativet og samlede en del gamle socialdemokrater til et møde i skomagerværksted Kloppenburg i Storegade. Meningen var, at man ville følge anbefalingerne fra BBC, der tilrådte, at man i det slagne Tyskland først og fremmest skulle søge at få fagforeningerne organiseret igen. Udviklingen kom imidlertid til at gå helt anderledes. Det blev de politiske partier, der kom først – SPD og KPD (Kommunistische Partei Deutschlands) organiserede sig før fagforeningerne.

På et følgende møde, stadig før kapitulationen, dannedes arbejdsudvalget »Die Flensburger Arbeiter«, der besluttede at søge kontakt til det

danske mindretal gennem advokat Chr. Ravn. Der blev samtidig oprettet udvalg for presse, kommunalpolitik og fagforeningsarbejde. Umiddelbart efter krigsafslutningen i maj overtog man fagforeningshuset i Slotsgade.

Den 8. juli 1945 blev den første resolution om grænsespørgsmålet vedtaget. Den var underskrevet af 36 gamle socialdemokrater, der gav udtryk for den skuffelse, de havde følt efter afstemningen i 1920, da de havde troet på et demokratisk og kulturelt veludviklet Tyskland. Resolutionen gik klart ind for en grænseflytning: »... Undertegnede støtter alle bestræbelser, der går ud på at flytte den i 1920 fastlagte grænse mod syd og at indlemme Flensborg og Sydslesvig i Danmark og dermed i det stor-skandinaviske område ..«. Disse tanker og bestræbelser blev i denne periode ikke kun drøftet i arbejderkredse, men af hele befolkningen.

Den 12. juli var en delegation hos den britiske militærguvernør i Kiel for at kræve Sydslesvigs forvaltningsmæssige adskillelse fra Holsten. Delegationen bestod af Cornelius Hansen og Tage Jessen fra det danske mindretal, Ludwig Iversen fra Valsemøllen i Flensborg som repræsentant for byens »Industrie- und Handelskammer« samt Thomas Andresen, senere CDU-finansminister i Kiel og bypræsident og overborgmester i Flensborg.

Kort tid efter henvendte en større gruppe sydslesvigere, hovedsagelig flensborgere, sig til de britiske myndigheder med de samme krav på baggrund af en underskriftsindsamling, der var blevet standset af englænderne, da der var indsamlet godt en halv snes tusinde underskrifter. Listen over underskrifterne er interessant, fordi navnene rakte langt ud over det danske mindretals rækker og bl. a. omfattede mange fra håndværk, industri og handel i Flensborg-området. Adskillige, specielt fra tyskborgerlige kredse, bryder sig i dag ikke meget om at blive mindet om underskrifterne fra dengang.

Men tilbage til socialdemokraterne, der i august 1945 oprettede en Flensborg-afdeling af det nye socialdemokratiske parti. Det skete uden den ellers påkrævede tilladelse fra de britiske besættelsesmyndigheder. Denne tilladelse kom først den 4. januar 1946, efter at samtlige medlemmer af afdelingsbestyrelsen i løbet af december var blevet afhørt af englænderne. Også andre steder var organisationsarbejdet kommet godt i gang. I Kiel var der allerede oprettet en slags regionalstyrelse for SPD. Denne kreds sendte i efteråret Richard Schenck og Erich Arp til Flensborg for at tale socialdemokraterne der til rette. I Flensborg ville SPD-afdelingen nemlig overlade det til medlemmerne selv at tage stilling til spørgsmålet dansk eller tysk. Kiel derimod ville gennemtvinge en ren tysk linie.

Nogenlunde samtidig etableredes også de første kontakter mellem de flensborgske socialdemokrater og folk nordfra. Blandt disse sidste var Grænseforeningens formand, fhv. præsident Holger Andersen, udenrigsminister Christmas Møller, der havde støttet den danske regeringserklæring om at »Grænsen ligger fast«, og den nordslesvigske socialdemokrat I.P. Nielsen.

Det første officielle møde i SPD-Flensborg fandt sted 5. januar 1946, altså dagen efter at partiet havde fået den britiske godkendelse. På det næste møde, den 15. januar, vedtog man ikke at ville smelte partiet sammen med kommunisterne. Der fulgte møder i marts med SPD-talsmanden for den britiske zone Dr. Kurt Schumacher, i april og den 3. maj, da der for første gang blev gennemført en stor grænselandsdebat.

Kort efter afholdtes det første slesvig-holstenske SPD-distriktsmøde i Flensborg. Her forelagde SPD-folkene fra Kiel et resolutionsforslag, der klart og tydeligt gik ind for, at partiet under alle omstændigheder skulle fastholde en ren tysk linie – ligesom i 1920. Der henvistes til den såkaldte »Stauning-Wels-aftale« af 25. november 1923, hvorefter de socialdemokratiske partier i Tyskland og Danmark fuldt ud accepterede den i 1920 fastlagte grænse. Denne resolution blev vedtaget imod det overvejende flertal af stemmerne fra Flensborg og Slesvig. Efter afstemningen afgav disse Flensborg- og Slesvig-folk en erklæring om, at de ikke kunne affinde sig med flertalsafgørelsen.

Denne erklæring og en resolution af 5. juli 1946 var »krigserklæringen« til det store SPD og førte direkte til Kurt Schumachers tale i Husum den 7. juli 1946.

Resolutionen af 5. juli var forberedt på et møde den 28. juni, men kunne den dag ikke færdigbehandles på grund af udgangsforbuddet, der trådte i kraft kl. 22. og gjorde det nødvendigt at afbryde mødet i utide. I resolutionen hed det bl.a.: »Bestyrelsen for SPD i Flensborg har indtil nu holdt det nationale spørgsmål uden for debatten i partiet og stillet socialismen i forgrunden. Det nationale må enhver partifælle selv tage stilling til.« Dette var dråben, der fik bægeret til at flyde over. På de to møder, hvor resolutionen blev drøftet, havde der været hidsige diskussioner med repræsentanterne fra Kiel, Wilhelm Kuklinski, Andreas Gayk, Karl Ratz og Heinrich Fischer. Men resolutionen blev vedtaget med 386 stemmer imod 96.

Det var på et af disse møder, at jeg for første gang tog ordet i en politisk debat. Jeg sagde, at jeg overhovedet ikke kunne forstå, at nogen ikke ville lade den enkelte selv afgøre, hvad han ville. Og at denne »selvbestemmelse« så udmærket kunne forenes med at være socialdemokrat. Hoved-

talerne for Flensborg-fløjen var Nicolaus Reiser, Hugo Hellwig, Heinrich Ladewig og Lissy Neumann. Et enkelt bestyrelsesmedlem, Eduard Clasen, var på kielernes side.

Så fulgte det berøgtede møde i Husum, hvor Kurt Schumacher uden at have forhandlet med flensborgerne erklærede Flensborg-afdelingen af SPD for udelukket og opløst.

I følge Karl Friedrich Nonnenbroich »Der Nationalismus Kurt Schumachers und die Spaltung der Flensburger Arbeiterbewegung 1945-1954« i: Schriftenreihe der Akademie Sankelmark, Neue Folge Nr. 30/31, s. 84 skal Schumacher have sagt: »Med tilslutning fra bestyrelsen for SPD-Slesvig-Holsten erklærer jeg som formand for SPD-Tyskland, at SPD-Flensborg hermed er opløst og vil blive oprettet på ny.« Nonnenbroich henviser til det stenografiske referat af Schumachers tale, som findes i det slesvig-holstenske landsarkiv i Slesvig. Men Reiser, Beyreis, Olson og Hellwig kom hjem til Flensborg og fortalte, at Schumacher havde brugt formuleringen »udelukket og opløst«. På flere efterfølgende møder brugtes da også denne formulering, særlig af Hugo Hellwig, der så fortsatte med at sige, at Schumacher nok kunne udelukke os, men opløse den flensborgske afdeling kunne han ikke. Dette var Kiel-folkene også klar over, for de havde allerede, hævdede Kuklinski, forhandlet med englænderne, der jo var ansvarlige for alt organisationsvæsen.

Og vi blev heller ikke opløst. Vi arbejdede videre som »Sozialdemokratische Partei Flensburg« (SPF).

Den kreds, der ikke ville være sammen med os, dannede en ny SPD-organisation i Flensborg.

Det var hensigten at udvide arbejdet til at omfatte hele Sydslesvig. Vi ville skabe et SPS, et »Sozialdemokratische Partei Südschleswig«. Men det satte englænderne en stopper for.

Mest skuffet over SPDs holdning var Nic. Reiser. Han havde fra begyndelsen af sagt, at han ikke var dansk og ikke kunne blive det. Han var dog villig til at blive en loyal dansk statsborger, hvis vi kom til Danmark. Nic. Reiser var født den 25. juli 1885 i Neusattel i Falkenau amt i Deutsch-Böhmen. Han tilhørte en glaspuster-familie, der i 1903 var flyttet til Flensborg. Før 1933 var han meget aktiv i arbejderbevægelsens kulturelle arbejde. Navnlig korsang var han optaget af.

Mange følte og tænkte som Reiser. Gennem hele det socialdemokratiske partis historie var dette parti blevet opfattet som alle mindretals naturlige forbundsfælle. Allerede før den første verdenskrig havde samarbejdet mellem socialdemokraterne og danskerne i Sønderjylland været et udtryk for denne holdning.

Nu havde vi med SPF fået verdens mindste socialdemokrati.

Et nærmere samarbejde med det danske mindretal blev straks indledt, navnlig med henblik på det forestående kommunalvalg i oktober 1946. Her var jeg opstillet som kandidat, men blev ikke valgt. Sydslesvigsk Forening havde ikke kunnet opnå anerkendelse som politisk parti. De danske kandidater opstillede derfor som »uafhængige« og fik sammen med SPF 33 mandater af i alt 39 i Flensborg byråd.

Herefter kunne vi samle os om almindeligt parti- og organisationsarbejde. Her oplevede jeg for alvor, hvad man kan kalde basisdemokrati. Hver måned havde vi mindst ét bestyrelses-, tillidsmands- og medlemsmøde, hvortil der kom særlige møder, når det var påkrævet. Alle vigtige afgørelser, også personvalg til magistrat, kommunale udvalg o.s.v., blev truffet på medlemsmøder. Det var altid medlemmerne, der havde det sidste ord.

Som formand for ungsocialist-gruppen var jeg automatisk medlem af bestyrelsen. Da jeg var en af de få dansktalende i ledelsen, fik jeg en del at gøre med at skabe og opretholde forbindelsen med partiet i Danmark. Den første kontakt, jeg var med til at knytte, var i november 1946, da vi havde besøg af det danske socialdemokratis grænselandsekspert Frede Nielsen.

I 1947 nægtede landsregeringen i Kiel SPF at opstille egne valglisten til landdagsvalget. Vi fik så opstillet vor kandidat, Hermann Olson, på SSFs liste. Han blev opstillet i valgkreds 1 (Flensborg vest) og valgtes direkte som kredsens kandidat. Samuel Münchow, der var opstillet i valgkreds 2 (Flensborg øst) opnåede ligeledes at blive valgt direkte.

I maj 1947 afgav vi en meget skarp erklæring i anledning af en forordning fra Kiel-regeringen med forbud mod omskoling fra tyske til danske skoler.

Noget senere måtte vi opleve, at man fjernede vor mand i tilsynsrådet for »Flensburger Tageblatt«, malermester Hans Harloff, som den britiske militærregering i sin tid havde udpeget som repræsentant for de flensborgske socialdemokrater. Det var de kielske socialdemokrater, der havde presset englænderne til at få Harloff erstattet med et partitro, tysksindet SPD-medlem.

I slutningen af marts 1948 kom jeg, som før nævnt, tilbage fra folkehøjskolen i Ryslinge. Indenfor SPF var det fortsat min særlige opgave at pleje og uddybe kontakterne til danske socialdemokratiske kredse, og – hvad der var endnu mere påkrævet – at skabe forbindelse til det danske socialdemokratis ledende mænd og kvinder. Dette betød et meget nært samarbejde med SPF's formand Nicolaus Reiser, en mand jeg altid har beundret meget, ja betragtet som noget af et forbillede på grund af hans

SPFs unsocialistgruppen mødes med Per Hækkerup på Arbejderfolkehøjskolen i Roskilde i 1950. (? , Carl Hagens, Per Hækkerup, WL, Børge Jensen (DSU)).

anstændighed og udprægede retfærdighedsfølelse. At vi ikke i det lange løb kunne dele anskuelser fortegner ikke mit billede af ham. Han søgte ud fra sine forudsætninger at skabe den bedste løsning for sine venner og partifæller i Flensborg. Reiser gik vejen sammen med os på grund af sin dybe skuffelse over Schumachers adfærd i Husum.

Indenfor SPF blev jeg anset for at være en slags »udenrigsminister«. Det lykkedes mig da også efterhånden at knytte mange forbindelser til danske socialdemokrater og deres organisationer såsom f. eks. Arbejdernes Oplysnings Forbund, arbejderhøjskolerne og Dansk socialdemokratisk Ungdom.

Blandt de mange, som vi kom i nærmere kontakt med, er der grund til at nævne Per Hækkerup, Ib Lindén, Frede Nielsen, Bernhard Tastesen, Camma Larsen Ledet, Aage Paulsen, Klaus Mølholm, Carl Petersen, Robert Huhle, Valdemar Paaskesen, Frank Olson, K.B. Andersen og Viggo Petersen.

Et bestemt møde husker jeg særlig godt, fordi Per Hækkerup her så klart gik ind for vore rettigheder i grænselandet. Mødet fandt sted den 15. april 1950 på Flensborg rådhus – på min seks års bryllupsdag –. Blandt delta-

gerne var tyske ungsocialister med Werner Buchstaller og Deutsche Falcken (Tysklands socialistiske ungdomsorganisation) med Erich Lindstedt i spidsen. Endvidere var der danske og tyske fra det socialistiske højskoleforbund, danske ungsocialister og fra Flensborg både SPF- og SPD-ungsocialister. Disse to sidste arbejdede godt sammen, navnlig i den periode, da SPD ikke var repræsenteret i byrådet. I forbindelse med dette møde, hvor Per Hækkerup gav tyskerne så klar besked, måtte vi opleve, at f. eks. den socialdemokratiske avis i Kiel, »Schleswig-Holsteinische Volkszeitung«, i sit udførlige referat af mødet overhovedet ikke nævnte SPFs deltagere eller indlæg. Dette undrede os navnlig på baggrund af den kendsgerning, at SPD allerede på det tidspunkt var begyndt at udsende signaler med henblik på SPFs genforening med SPD.

Per Hækkerup var på det tidspunkt generalsekretær i den internationale Ungsocialist-sammenslutning. Under diskussionen kom en tysk ungsocialist med en lidt nedsættende bemærkning om forholdene i grænselandet og om forholdet mellem det danske mindretal og de tyske socialdemokrater. Per Hækkerup reagerede temmelig barsk og kom så med en bemærkning, som jeg aldrig vil glemme, og som alle har godt af at huske. Han sagde, idet han understregede, at det gjaldt for alle tyske mødedeltagere: »Vejen til et godt samarbejde med jer går over Flensborg!«.

Vi deltog i en lang række møder og konferencer i Danmark. Sammen med Erwin Schöllhorn var jeg med til et stort nordisk Ungsocialist-møde i Göteborg, som vore danske venner havde skaffet invitationen til. Her uddybedes bekendtskabet med Per Hækkerup, som jeg allerede i Flensborg var kommet på nært hold. Han havde bl.a. sammen med andre besøgt mit hjem. Mødet i Göteborg fandt sted samtidig med at krebsesæsonen begyndte. Per Hækkerup og jeg oplevede sammen med et par svenske venner en herlig aften – ikke mindst fordi de svenske værter kendte vejen til flere snaps, end der normalt blev udskænket på svenske restaurationer.

I det hele taget må det siges, at kontakten mellem de flensborgske og de danske socialdemokrater har været til stor fordel for det danske mindretal bl.a. fordi det efter krigen var de danske socialdemokrater, der gik forrest i bestræbelserne for at genoptage gamle forbindelser mellem Danmark og Tyskland.

Den 4. januar 1951 fik vi i Flensborg besøg fra Kiel af SPD-folkene Bruno Dickmann, Slesvig-Holstens ministerpræsident fra august 1949 til september 1950, og Max Kukil. De kom for at forhøre sig om mulighederne for en sammenslutning af SPF med SPD. Besøget var ikke nogen overraskelse for os. Efter udstedelsen af Kiel-erklæringen i september 1949

mente man indenfor SPD, at tiden nu måtte være inde til at opnå »normale tilstande« også i forholdet til Flensborgs socialdemokrater. Kiel-erklæringen var jo blevet til under en socialdemokratisk regering, nemlig i Hermann Lüdemanns og Bruno Diekmanns tid.

I mellemtiden var jeg blevet næstformand for SPF, og der forekom en morsom episode under valghandlingen. Efter at jeg var blevet foreslået og anbefalet fra flere sider, faldt der en bemærkning om, at jeg med mine 29 år måske var for ung til næstformandsposten. Da råbte et ældre medlem bagest fra salen: »Der findes også gamle æsler!«. Jeg blev valgt.

De genforeningsbestræbelser, der blev udfoldet fra SPDs side, blev ledsaget af mange pressekommentarer, som afslørede, at man fra tysk side nøje fulgte det danske socialdemokratis politik. I december 1950 hed det således i en »Grenzland-Chronik« i tidsskriftet »Für Heimat und Volkstum«, udgivet af »Arbeitsgemeinschaft Deutsches Schleswig«, bl.a.: »Hvilke muligheder findes der nu for det danske socialdemokrati, som for tiden befinder sig i opposition? Den tidligere danske statsminister Hans Hedtoft er blevet valgt til formand for folketingets udenrigspolitiske nævn, som har en tungtvejende indflydelse også på den danske Sydslesvig-politik. Bemærkelsesværdigt er det endvidere, at der på det danske socialdemokratis foranledning er blevet holdt et socialdemokratisk ungdomskursus i Gråsten. Talere på dette møde var ingen ringere end den tidligere grænselandsminister Frede Nielsen, den forhenværende ministerpræsident Bruno Diekmann og sekretæren for det dansk-tyske kontaktudvalg W.L. Christiansen. Af de nitten tyske deltagere kom de ni fra de dansksindede flensborgske socialdemokraters SPF. Danmarks socialdemokratiske ungdom var repræsenteret med ti deltagere. Mødets formål var at forbedre forholdet mellem partierne med henblik på at stabilisere forholdene i grænselandet.« Ifølge det tyske referat udtalte jeg på mødet, at det tyske socialdemokratis politik gjorde det vanskeligt for SPF at samarbejde med SPD. Og der blev også på dette møde henvist til Stauning-Wels-aftalen fra 1923 og gjort opmærksom på, at Hermann Clausen fra Slesvig dengang havde deltaget i forhandlingerne om denne aftale.

Som et eksempel på, hvor ihærdigt der blev arbejdet, kan det nævnes, at på et møde i SPF i begyndelsen af 1951 blev der oplyst om følgende aktiviteter i SPF-ungdomsafdelingen: Flensborgsk deltagelse i et møde arrangeret af Arbejdernes oplysningsforbund i Gråsten, i et internationalt ungdomsstævne i Stockholm, i et otte-dages kursus på Arbejdernes folkehøjskole i Roskilde, i et lederkursus på samme højskole og i et møde i den internationale Ungsocialist-sammenslutning i Gråsten.

Men ikke alt forløb uden vanskeligheder. Efter et besøg hos unge

partivenner nord for grænsen skulle der gennemføres en genvisit i Flensborg. De tyske myndigheder nægtede imidlertid at give indrejsetilladelse.

Sideløbende med alle disse aktiviteter – og delvis inspireret af dem – foregik en næsten uafbrudt diskussion om mulighederne for en eventuel genforening mellem SPF og SPD. Mange af vore danske venner opfordrede til, at hele denne sag burde ordnes hurtigst muligt. Men det danske socialdemokrati har aldrig officielt lagt pres på os. Dette var noget af en skuffelse for Nic. Reiser, der allerede på dette tidlige tidspunkt søgte at nå frem til en genforeningsplan uden dog derved at skade arbejdet.

Den 3. juni 1951 havde vi besøg af redaktør Robert Huhle fra Sønderborg. Reiser og jeg drøftede også genforeningsproblemet med ham. Reiser mente, at det ville være tilstrækkeligt, hvis SPD annullerede Schumachers aktion fra Husum i juli 1946. Jeg holdt derimod på, at dette ikke ville være nok. Vi måtte sikre os, at en ny strid ikke ville blusse op efter en eventuel genforening med SPD, og derfor burde SPD forinden anerkende den nationale selvbestemmelsesret.

Diskussionen om disse to standpunkter og om hele problemet fortsatte under et besøg i København den 25. og 26. juni 1951, hvor vore socialdemokratiske venner var værter for Nic. Reiser, Max Beyreis, Hermann Olson og mig. Fra dansk side var samtalepartnerne Hans Hedtoft, Frede Nielsen og Julius Bomholt. Her fik jeg medhold i mit standpunkt, at vi ikke kunne nøjes med, at Schumachers udtalelser fra Husum-talen blev trukket tilbage. Man enedes om, at forudsætningen for den fortsatte debat om genforeningen mellem SPD og SPF desuden måtte være, at det tyske socialdemokrati accepterede selvbestemmelsesretten og denne rets udelighed.

Interessant var det, at man fra dansk side ved denne lejlighed beklagede sig over, at både Hermann Clausen og Samuel Münchow under deres mange Danmarksrejser med få undtagelser »gik de danske socialdemokraters dør forbi«, som de formulerede det.

På mit direkte spørgsmål om, hvordan det danske socialdemokrati ville stille sig, hvis selvbestemmelsesretten i morgen skulle blive en mulighed for de danske i Sydslesvig, fik vi det stereotype og traditionelle svar, at noget sådant ikke var aktuelt. Det samme svar fik vi på spørgsmålet om, hvordan man ville stille sig til spørgsmålet om en deling af landsdelen, således at der f. eks. blev arbejdet for en genforening af Flensborg-området med Danmark.

Hans Hedtoft kom den 9. december samme år på genbesøg i Flensborg og talte ved et møde på Flensborghus arrangeret af SPF. Han imødegik skarpt Dr. Eduard Edert, der havde betegnet det som noget helt naturligt,

*Hans Hedtoft og Frede Nielsen i Flensborg i december 1951.
(WL, Frede Nielsen, Hans Hedtoft, Nico Reiser og Max Beyreis).*

at tysk sprog og sindelag var trængt nordpå i Slesvig, men som ganske unaturligt, at dansksindede slesvigere nu førte en dansk kulturoffensiv sydpå.

Hedtoft tilføjede, at en varig ændring af sindelagsgrænsen måske engang kunne begrunde en grænseflytning (stærkt bifald) – men at dette for tiden ikke var aktuelt (isnende kulde i salen – så var drømmen forbi!). Hermed havde Hedtoft reelt afsagt dødsdommen over det lille parti, der havde indbudt ham.

At den endelige afgørelse trak ud i nogle år endnu, viser måske blot, hvor svært det var for den jævne befolkning i Flensborg at opgive håbet om at komme til Danmark.

I 1952 fulgte en del samtaler uden reel forhandlingskarakter både i Flensborg og i Kiel. I september var vi inviteret til SPDs partikongres i Dortmund, hvor Erich Ollenhauer blev valgt til formand efter afdøde Kurt Schumacher. Her blev Max Kukil fra Kiel valgt til forretningsudvalget efter Egon Franke, der senere i en årrække var minister for indretyske anliggender i Bonn. Ollenhauer kendte vi allerede personligt, idet vi havde haft ham som taler på et partimøde i februar i Flensborg.

I november 1952 fik jeg en opringning fra Hermann Clausen, som bad Richard Vosgerau og mig til et møde, fordi han havde fået kendskab til, at

Reiser i slutningen af oktober havde været på en »hemmelig« rejse til København for at forhandle med danske socialdemokratiske ledere.

Kontakten var etableret af Ejnar Bengtsson, en forretningsmand i København. Jeg har senere fået en afskrift af det brev, som Reiser havde sendt til København for at forberede samtalerne. Heri beder han udtrykkeligt om diskretion. Hans formål var at få de danske socialdemokrater til at gå aktivt ind for en genforening af SPF med SPD. Han havde dog ikke held med sit forehavende. Tværtimod skal Hedtoft – efter hvad der er oplyst for mig af vel informerede socialdemokrater i København – nærmest have været ærgerlig. Hedtoft var interesseret i at få problemet i Flensborg løst, men han ville under ingen omstændigheder indblandes i sagen.

Reisers og min opfattelse vedrørende SPF's fremtid kunne ikke forenes. Reiser gik ind for en genforening SPF-SPD. Min opfattelse var, at hvis vi ikke kunne holde SPF i live – og det kunne man nok ikke i det lange løb – så skulle man opløse partiet og lade medlemmerne gå til den side, som hver især ønskede. Det svarede til den linie, som SPF havde fastholdt over for SPD forud for ekskluderingen.

Reisers hemmelige diplomati skabte naturligvis røre både i Danmark og i Sydslesvig. For at få rensset luften blev forretningsudvalget for SSF og SSV af SPF's bestyrelse indbudt til en samtale på Flensborghus den 10. december. Her bad Reiser og Beyreis om forståelse for en eventuel genforening, og det fremgik, at det for dem hovedsageligt drejede sig om ikke at tabe ansigt. Vore samtalepartnere var ikke særlig overraskede. Jeg havde løbende holdt dem underrettet om, hvad der skete, og det kunne jeg gøre med god samvittighed. For bortset fra Reisers Københavnsrejse og vistnok en vis kontakt til Kiel blev der ikke ført hemmelig politik uden for den officielle SPF-partipolitik. Iøvrigt var mange jo medlem af både SSF/SSV og SPF.

Ved årets udgang fik Reiser og jeg breve fra Hans Hedtoft, der bad os om endnu en gang at klarlægge vore synspunkter. Det gjorde vi så. Brevet fra Hedtoft kom vistnok som en følge af Reisers besøg i København, men også på grund af en samtale, jeg havde haft med Frede Nielsen under et møde i Folketingets sønderjyske Udvalg om pressespørgsmål. Her forskrækkede jeg vist vore danske partifæller med at tale om den senere oprettede »Sønderjysk Arbejderforening«.

Der fulgte nu en lang række bestyrelses-, tillidsmands- og medlemsmøder, hvor hele spørgsmålet om SPF's fremtid blev drøftet meget indgående. En første afstemning på et partimøde gav flertal for modstanderne af en genforening, og nu tilspidsede situationen sig. Det blev

vedtaget at spærre for optagelse af nye medlemmer, idet nogle frygtede, at danske mindretalsmedlemmer i større tal ville melde sig ind for at styrke den rent danske fløj.

I 1953 kunne det tydeligt spores, at det drev imod en afgørelse. Den 9. marts havde SPD og SPF indbudt til et stort møde i det Tyske Hus med Hans Hedtoft og Erich Ollenhauer som talere. Nic. Reiser åbnede mødet med en bemærkning om, at dette møde endnu ikke var et genforeningsmøde, men at SPF var på vej tilbage til SPD. Man kunne tydeligt mærke, hvem der sad hvor i salen. Der hørtes klapsalver fra SPD-tilhængerne og en række SPF-folk, men de var ikke i flertal. Hans Hedtoft rettede skarpe ord mod tyske aktiviteter, der vanskeliggjorde det danske arbejde i Sydslesvig. Han kritiserede især de socialdemokratiske politikere, der spillede en fremtrædende rolle i kampen mod danskheden. Erich Ollenhauer tog dette emne op og forsikrede, at han i nært samarbejde med sine slesvigholstenske partivenner ville råde bod på disse ulige forhold.

Nogle dage før dette møde fik jeg besøg af min tidligere chef i kontaktudvalget Jens Nydahl, der stammede fra Nordslesvig og indtog en førende stilling i det slesvig-holstenske SPD. I samtalens løb spurgte han mig, om jeg var interesseret i at blive kandidat til forbundsdagen, i tilfælde af, at SPF og SPD blev genforenet. Jeg var ikke interesseret.

Den endelige afgørelse om SPF's fremtid skulle falde på den kommende generalforsamling med valg af en ny bestyrelse. Vor fløj ville foreslå mig som formand for at fremtvinge en afgørelse. Fik jeg flertal, kunne SPF som planlagt opløses. Hvis Reiser blev genvalgt, måtte man regne med en genforening med SPD. Min kandidatur var på ingen måde rettet imod Reiser personligt, men havde kun den saglige motivering at nå frem til en endelig afklaring.

Efter at de første forslag til bestyrelsesmedlemmer var fremsat, bad jeg om ordet til forretningsorden. Det blev nægtet med den begrundelse, at »vi nu var inde i valgbehandlingen«. De dansksindede medlemmer forlod så mødet, som herefter valgte en ren tysk bestyrelse.

Sidste akt var et møde i byrådsgruppen, hvor SPD-genforeningsfolkene Decker, Funke, Reiser og Beyreis sagde farvel til fællesgruppen. Olson og jeg blev efter opløsningen af SSV/SPF-gruppen medlemmer af den nyoprettede SSV-byrådsgruppe. Og her blev jeg kort efter valgt til næstformand.

Det sidste SPF-møde – og her var de dansksindede ikke til stede – blev holdt den 25. juni 1954, og på dette møde vedtoges genforeningen med SPD.

Sønderjysk Arbejderforening (SAF)

I løbet af 1953 diskuterede man i dansksindede kredse i Sydslesvig mulighederne for at genoprette den gamle »Sønderjysk Arbejderforening«, som allerede før genforeningen i 1920 var kendt i Sønderjylland. Man enedes i første omgang om at gå i gang med at oprette amtsorganisationer landsdelen over, af hensyn til SPF dog ikke i Flensborg. Først da det stod klart, at der ville komme en genforening mellem SPF og SPD, gik man også i gang i Flensborg.

Ved et orienterende møde i Husum den 15. november 1953 var Hermann Clausen og Samuel Münchow til stede. De fremhævede begge, hvor betydningsfuld en sådan sammenslutning indenfor det danske mindretal kunne være. Og allerede på dette første møde stod det klart, at den nye organisation hverken skulle være et parti eller en fagforening. Arbejderforeningen skulle tilsluttes den danske hovedorganisation Sydslesvigsk Forening på linie med Handelskredsen, Håndværkerforeningen, Handels- og Kontormedhjælperforeningen og mange andre.

Det var naturligtvis meningen, at den nye – eller rettere – genoprettede forening skulle opretholde forbindelsen til socialdemokratiske kredse i Danmark og eventuelt også til danske fagforeninger dog særlig til Arbejdernes Oplysnings Forbund og arbejderhøjskolerne. I Sydslesvig skulle hovedvægten ligge på oplysningsarbejdet om danske og tyske økonomiske og sociale forhold. Det hedder i referatet fra den stiftende generalforsamling bl.a., at arbejderne og andre socialdemokratisk indstillede mennesker skulle have et sted, hvor de kunne dyrke deres specialinteresser på samme måde, som forretningsfolk gjorde det i Handelskredsen.

Til en foreløbig bestyrelse, der skulle forberede den officielle stiftelse af foreningen, valgtes Max Christensen, Flensborg, Karl Hinrichsen, Slesvig, Johannes Petersen, Büdelsdorf, Günther Dreller, Egernførde, Lars Schubert, Husum, og jeg selv.

I en officiel meddelelse med Max Christensens og min underskrift blev det klart udtrykt, hvad vi ville og ikke ville. Men meddelelsen må være blevet misforstået visse steder. I hvert fald rejste dansk fagbevægelses førstemand, Ejler Jensen, til Hamborg for at forhandle med de tyske fagforeningsfolk Georg Reuter og Heinrich Steinfeldt. De udtalte i fællesskab, at »der ikke var behov for ved siden af de bestående fagforeninger at oprette endnu en organisation i grænselandet«. På vejen til Hamborg kom Ejler Jensen igennem Flensborg, men han fandt ikke anledning til at gøre ophold for at kontakte os. Havde han gjort det, kunne misforståelser nok have været undgået.

Men i hvert fald blev foreningen oprettet. Jeg var dens formand til 5. november 1955.

Under min sygdom i 1954 og 1955 blev jeg manøvreret ud af kommunalpolitik, og i forbindelse hermed tog jeg også afsked med SAF.

I 1955 kom Jochen Steffen til Flensborg, hvor han blev redaktør af en nyoprettet socialdemokratisk ugeavis. J. Steffen var et meget intelligent menneske og en dygtig taler. Han havde studeret marxisme og arbejderbevægelse. Han blev senere formand for SPD i Slesvig-Holsten og formand for SPDs landdagsgruppe. I denne funktion var han fra 1966 til 1973 leder af oppositionen i den slesvig-holstenske landdag. Ud over landets grænser fik han betydning for de tyske ungsocialister, han fik tilnavnet »Ziehvater der Jusos« (Ungsocialisternes plejefar). Da SPD efter hans mening ikke var radikalt nok, forlod han senere partiet.

Jochen Steffen og jeg blev venner. Han havde ganske fornuftige meninger om grænselandet og dets problemer. Specielt blev jeg optaget af hans ideer om et muligt samarbejde mellem SPD og det danske mindretal. Jeg blev igen medlem af SPD-Flensborg, og i 1957 blev jeg endda valgt til Reisers stedfortræder, nemlig til næstformand.

Min skuffelse var stor, da jeg senere blev klar over, at Jochen Steffen ikke var til at stole på. Han holdt simpelt ikke, hvad han lovede. Og i 1958 meldte jeg mig atter ud af SPD.

Fra Flensborg til Før

En af de store fejltagelser i mit liv har været, at jeg i 1955 besluttede at blive selvstændig forretningsmand. Hvis man har en forretning i god gænge og med folk til at passe den, når man ikke selv kan være der, kan det nok gå, men at dyrke sine politiske interesser, når man er nødt til altid selv at stå i forretningen, går i hvert fald ikke. Specielt kommunalpolitik lægger stort beslag på tid og kræfter, når man tager opgaven alvorligt. Og så er der det med økonomien. Når man har en fast stilling – og det gælder også inden for organisationer eller offentlig ansættelse – så er hver eneste mark, man får som godtgørelse, et supplement til indkomsten. Men er man selvstændig, får man normalt langt fra dækket den indtjening, man må give afkald på. Alt dette blev jeg dog desværre først klar over langt senere. I første omgang var det sygdom, der slog mig ud. Anden juledag 1954 blev jeg indlagt på Diakonissestiftelsen i Flensborg med lungebetændelse og

kæbebetændelse, og senere stødte en nyrebetændelse til. Først et halvt år senere var jeg nogenlunde rask igen.

Ved kommunalvalget i 1955 blev jeg på grund af sygdommen ikke opstillet i nogen valgkreds og på listen for tillægsmandater kun placeret som nummer 20. Som hidtidig næstformand i byrådsgruppen, og som den, der indtil det sidste havde kæmpet inden for SPF, følte jeg mig noget bitter og skuffet over dette.

Under mit lange sygehusophold var der dog nogle af de gamle venner, der huskede mig, og specielt Hans Ronald Jørgensen, Franz Wingender og senere Nis Petersen viste sig trofaste. Da jeg blev rask, stod jeg uden arbejde og uden politisk opgave. Min familie og jeg overvejede at emigrere til USA, ligesom familien Erwin Schöllhorn, der havde slået sig ned i Californien. Jeg søgte forskellige stillinger, alt dog uden resultat.

Så åbnede jeg en lille butik i Slotsgade med tobaksvarer, tidsskrifter, frimærkehandel samt bogudlejning og læsekreds med danske ugeblade. Bøgerne i bogudlejningen var overvejende den lettere litteratur, som ikke fandtes på de offentlige biblioteker.

Butikken kunne imidlertid ikke ernære familien, så jeg måtte finde på ekstraintægter. En tid havde jeg opgaver inden for Flensborg Folkescene (Flensburger Volksbühne), og jeg startede en større læsekreds med danske ugeblade. Et radiotelegrafistkursus måtte jeg opgive, fordi mine tekniske forudsætninger ikke slog til.

Omsider blev jeg ansat i et vognmandsfirma, der havde aftale med landsregeringen i Kiel. Min opgave blev at køre for en embedsmand fra socialministeriet, der organiserede omflytning af flygtninge fra Slesvig-Holsten til de øvrige tyske delstater. Dette var et udmærket job, men desværre endte det galt. Jeg var skyld i et uheld under en af disse ture, og da lige netop denne kørsel ikke var behørigt anmeldt, nægtede forsikringsselskabet at betale. Jeg måtte selv betale skaderne både på den vogn, jeg kørte, og på den anden, der var impliceret i uheldet. Dette kom jeg til at lide økonomisk under i mange år.

Forretningen i Slotsgade blev solgt, hvorefter jeg en kort tid bestyrede en anden butik med tobaksvarer og slik. I mellemtiden havde jeg i Vyk på Før købt et hus med en souvenir-butik. Jeg flyttede derover og overtog den, mens familien foreløbig blev boende i Flensborg.

En skønne dag foreslog Hans Ronald Jørgensen i sin egenskab af generalsekretær for Sydslesvigsk Forening, at vi for alvor slog os ned i Vyk, hvor jeg så kunne være med til at sætte noget mere gang i det danske foreningsliv m.v. Det ville indebære en vis – hårdt tiltrængt – økonomisk støtte. Vi pakkede sammen i Flensborg og flyttede til Før.

Huset i Vyk, som vi flyttede ind i efteråret 1958, var faktisk kun en stor butik med nogle små rum bagved og ovenpå. Indtil vi fik udbygget huset, lejede vi os ind hos en enlig dame i nærheden. Det glædede ikke mindst vor hunkat, idet damen havde en hankat.

Vi faldt hurtigt nogenlunde godt til i den nye tilværelse. Om sommeren var der mange turister på øen og god gang i forretningen, hvor vi solgte alt, hvad en turist havde brug for, badeartikler, postkort, souvenirs, aviser, tidsskrifter o.s.v. Men om vinteren kunne det af og til være lidt ensomt for en tilflytterfamilie.

Den danske skole fik med vore tre børn en velkommen tilvækst. Omkring skolen udfoldede foreningslivet sig. Kontakten til det kommunalpolitiske liv mistede jeg ikke, idet SSV i Sydtønder amt valgte mig som repræsentant i vælgerforeningens kommunalpolitiske udvalg, et udvalg, som jeg i 1948, da jeg var landssekretær for SSV, havde været med til at etablere.

I oktober 1959 skulle der være kommunal- og kredsdaysvalg, for vort vedkommende altså valg til byrådet i Vyk og kredsdays i Nibøl. I kredsdays havde SSV været repræsenteret hele tiden efter krigen. Men i Vyks byråd havde der ikke været nogen dansksindet repræsentant siden 1951. Vi begyndte i god tid på valgarbejdet, og der blev snakket megen politik i butikken.

Om min opstilling på reservelisten til kredsdaysvalget blev der nogen diskussion. Nogle betragtede mig som en fremmed, mens andre, bl.a. friserne, støttede mig stærkt. Diskussionen endte med, at jeg blev opstillet som nummer fire på reservelisten. I Vyk blev jeg opstillet som nummer ét på listen til byrådsvalget. Selve valgdagen blev en dobbelt succes både for mig og for vælgerforeningen. Jeg rykkede ind i byrådet og også i kredsdays, hvor vi fik valgt fem SSV-repræsentanter.

I Vyk opnåede vi med 350 stemmer en procentandel på 9,1, og for første gang siden 1951 var der igen en SSV-repræsentant blandt de 17 byrådsmedlemmer. Et postkort fra Fr. Mommsen glædede mig meget. »Det var godt gjort«, skrev han i sin lykønskning.

Efter valget begyndte der partierne imellem forhandlinger om det fremtidige samarbejde i Vyk byråd. Både CDU og SPD havde følere ude for at vinde mig for et fremtidigt samarbejde. Under disse samtaler kom det til flere pudsige episoder.

Under en samtale med socialdemokraterne forlangte deres talsmand, lærer Hartwich Lesch, at såfremt de skulle støtte mig ved valg til udvalgsposter, skulle jeg til gengæld afgive en erklæring om, at »Grænsen ligger fast«. Jeg skulle offentligt gå ind for, at Sydslesvig efter min op-

fattelse aldrig skulle »afstås«, altså komme til Danmark. Jeg svarede, at til gengæld måtte jeg så af ham forlange en erklæring om, at socialdemokraterne gav afkald på alle ønsker om socialisering. Dermed var dette erklærings-tema taget af bordet.

CDU lod mig vide, at man var villig til at give mig udvalgsposter med taleret – dog uden ret til at stemme. Jeg skulle til gengæld afstå fra ethvert samarbejde med SPD. Jeg ønskede imidlertid at stå frit til selv at søge mine samarbejdspartnere, og det gav jeg udtryk for.

En skønne dag fik jeg besøg af Emil Brunkhorst fra CDU, der meddelte mig, at man i DCU-gruppen ikke kunne blive enige om min placering i udvalgene, hvorefter jeg måtte regne med ikke at få udvalgsposter overhovedet. Med dette som udgangspunkt gav jeg Brunkhorst en lektion i de muligheder, som lovgivning og andre bestemmelser gav en kommunalpolitiker, og jeg forberedte ham på, at byrådsmøderne herefter ville komme til at vare hele natten. Da han spurgte, hvordan jeg ville gøre dette muligt, forklarede jeg ham følgende fremgangsmåde:

Et byrådsmedlem kan uden stemme- og taleret deltage i alle udvalgs-møder. Det ville jeg gøre og notere alt, hvad jeg ville have sagt til de enkelte punkter, hvis jeg havde haft anledning til det, og derefter kræve alle punkter sat på dagsordenen til næste byrådsmøde. Efter forretningsordenen måtte jeg bruge tyve minutter på hvert punkt, og så kunne han selv regne ud, hvor mange timer et møde ville vare, hvis jeg blot havde udpeget tyve punkter til behandling i selve byrådet.

Brunkhorst gik temmelig eftertænksom bort. Men nogle dage efter blev jeg i en telefonsamtale spurgt om, hvilke love eller bestemmelser jeg havde hentydet til i mit regnestykke. Man kunne nemlig ikke finde noget i lovene eller i de tilsvarende forordninger. Jeg kunne så oplyse ham om, at en dom fra Oberverwaltungsgericht i Lüneburg klart havde fastslået de rettigheder, som jeg havde anført.

Forud for byrådets konstituerende møde meddelte CDUs ordfører Dr. Schulz mig, at CDU ville give mig sin støtte til, at jeg kom til at sidde i de udvalg, jeg ønskede, men uden stemmeret. Jeg valgte udvalgene for administration, økonomi samt bade- og turistvæsen. Og det gik glat igennem.

I marts 1961, kort før næste valg, flyttede vi til Nibøl, og jeg måtte naturligvis opgive mit mandat i Vik byråd. Den næste på listen kom til at sidde i nogle få måneder. Ved det efterfølgende valgt gik mandatet tabt.

Tilbage til fastlandet

På Før havde jeg forsøgt at fortsætte den ejendomsmæglervirksomhed, som jeg så småt var begyndt på i Flensborg i 1957. Det var imidlertid alt for omstændeligt at arbejde i hele amtet med bopæl på Før. Ved et lykkeligt tilfælde fandt vi en god lejlighed på hovedgaden i Nibøl. Specielt min kone var glad for at vende tilbage til fastlandet. Vi solgte forretningen i Vyk og flyttede til Nibøl.

Eftersom det var en flytning inden for det samme amt kunne jeg blive i kredsagen. Her havde vi efter valget i 1962 fire mandater, og jeg havde været nummer fire på listen. Forud for dette valg var stemningen, hvad min person angik, den omvendte af, hvad den havde været sidst. Nu var det danskerne i amtet, der ville beholde mig, mens friserne ikke var så glade for, at jeg skulle genvælges. Årsagen var, at jeg var imod, at en og samme person skulle være både gruppeformand og medlem af kredsagens hovedudvalg. Dette hovedudvalg i en kreds svarer til magistraten i de kredsfrie byer. Min holdning var dikteret af praktiske hensyn. Når partierne skulle repræsentere kredsen i forhandlinger eller på anden måde var det normalt, at gruppeformanden og hovedudvalgsmedlemmerne deltog. Så hvis vi delte opgaverne, var vi altid repræsenteret med to personer. Jeg fik dette gennemført med støtte af Erich Johannsen og Ernst Meyer, kun Carsten Boysen var imod. Carsten Boysen kom igen ind i hovedudvalget, og jeg blev gruppeformand.

I 1963 døde Erich Johannsen, og i stedet for ham rykkede Peter Lützen ind i kredsagen. Erich Johannsens død var et stort tab. Han var en af de stille i landet, trængte sig aldrig frem, men sled samvittighedsfuldt med de opgaver, der blev lagt til ham. Han ustrålede varme og var et usædvanlig tolerant menneske. Hans venskab havde betydet meget for mig.

Mindre end et år efter flytningen til Nibøl kom jeg atter ind i byrådsarbejdet. Den 11. marts 1962 rykkede jeg sammen med Peter Lützen ind i kommunalbestyrelsen i Nibøl. Vi havde stort set et godt og fornuftigt samarbejde med de andre partier, selv om der også her fandtes modstandere, som ikke helt kunne affinde sig med, at her fandtes et dansk mindretal og en frisisk folkedel, som hverken ville være tysk eller dansk, men frisisk. Vi blev respekteret for vort saglige arbejde og for, at vi altid mødte meget velforberedte til alle møder.

Juleaften 1961 var mine forældre som sædvanlig hos os i julen. Efter julemiddag og juletræ gik min far og jeg en tur gennem byen. Dengang opfordrede Bonn-regeringen alle i Vesttyskland til at sætte levende lys i

vinduerne juleaften for dermed at give udtryk for solidaritet med befolkningen i den anden del af Tyskland. Vi havde hvert år fulgt denne opfordring, fandt den naturlig for mindretalsmennesker. Men på turen gennem byen måtte vi undre os over, hvor få steder der sås lys. Når man med tyske medborgere diskuterede problemerne omkring vor dansk-tyske grænse, så var de åh så nationale, men begrebet »vore brødre og søstre« gjaldt tilsyneladende ikke mere for de tyske mennesker østpå. Den tysk-tyske genforening var allerede på dette tidspunkt degraderet til søndags-talernes floskler. En aktiv østpolitik var erstattet af flygtningestævner med ordrige, men betydningsløse taler og resolutioner.

En episode i Nibøls byråd fortæller noget om det særlige i tyskernes forhold til humor. Byen ønskede at overtage et stykke jord, som tilhørte kirken, for at indrette parkeringspladser netop for kirkegængere. Men kirken nægtede at afstå jordstykket. Ingen af partierne havde forståelse for kirkens holdning, og man var enige om endnu en gang at forsøge at overtale kirken til at skifte mening. Trods enigheden opstod der en livlig debat, og jeg kunne ikke nære mig for under debatten at komme med en bemærkning »fra salen«, nemlig: »I bibelen står, at i min fars hus er der mange boliger, men der står ikke noget om parkeringspladser«. Alle morede sig. Bemærkningen medførte, at alle besindede sig. – Men der kom et efterspil. Den lokale tyske avis slog den muntre bemærkning stort op, og denne artikel må have fundet vej til den tyske biskop i Slesvig. Han opfordrede pastor Nielsen i Nibøl til at bede borgerforstander Ingwersen om på næste byrådsmøde at give mig en advarsel. Men August Ingwersen skal have svaret, at han ikke ville imødekomme dette ønske, og at man tværtimod havde glædet sig over, at bemærkningen netop havde beroliget gemytterne. Dette tilfredsstillende dog ikke alle. CDU-rådmand Dr. Thormeyer, en flygtning fra Vestprøjsen, der ikke havde deltaget i det pågældende møde, kom senere til mig og sagde, at hvis han havde været til stede, ville han med bestemthed have sagt nogle retledende ord til mig. Det jeg havde sagt, hørte ingen steder hjemme. Jeg kunne kun svare ham, at hvis den gud, han troede på, var helt uden humor, så måtte han være en anden end min gud.

I tiden i Nibøl arrangerede de danske kredse på min foranledning et stort møde, som vakte opsigt langt ud over amtets grænser og på begge sider af statsgrænsen. Mødet var tænkt som et forsøg på at sprænge vore traditionelle rammer og lade mindretallet vise, at vi også kunne virke udadtil. Vi enedes om emnet »Vetkyst-problemer set med danske og tyske øjne«. Som talere indbød vi formanden for De samvirkende jyske Turistforeninger bankdirektør Munch-Knudsen fra Tønder, og SPD-landdags-

gruppens formand Jochen Steffen. På indbydelsen skrev vi, at de indledende foredrag ville blive holdt på tysk, men at diskussionen kunne foregå på alle sprog og dialekter, der er repræsenteret på egnen.

Mødet var åbent for alle. Vi udsendte 400 indbydelser til alle de enkeltpersoner og grupper, som efter vor mening burde være interesserede. Der kom over 200 personer, amts- og kommunerådsmedlemmer fra begge sider af grænsen, landdags-, forbundsdays- og folketingsmedlemmer samt folk fra mindretalsorganisationer, presse og fra alle økonomiske og erhvervsmæssige organisationer. Problemerne blev anskuet fra ethvert synspunkt. Det var et yderst vellykket møde. Blandt diskussionsdeltagerne var landdagsmand Berthold Bahnsen, landråd Dr. Petersen, amtmand Tyge Haarløv fra Tønder og Regierungsdirektor Dr. Fröbe, der var ledende embedsmand for »Programm Nord«, en institution, der havde til opgave at forbedre landets infrastruktur. SSF-amtsformand Ernst Meyer bød velkommen; jeg var mødeleder.

I Sydtønders kreds dag

I løbet af de år, jeg deltog i arbejdet i kreds dagen i det daværende Sydtønder amt, blev der truffet en hel del afgørelser, som fik betydelig indflydelse på den senere udvikling i hele regionen særlig vedrørende modernisering og forbedring af en række institutioner og hvad forvaltningen angik. Det er nok tvivlsomt, om en del af disse beslutninger var blevet truffet, hvis man havde forudset den senere sammenlægning af de tre vestkystamter Sydtønder, Husum og Ejdersted.

Der blev bygget nye alderdomshjem i Nibøl og i Læk. I Læk var der store vanskeligheder med købet af byggegrunden. Kirken ejede det stykke jord, der skulle bruges til alderdomshjem og aldersrenteboliger. Og kirken var – som så ofte i den slags sager – en vanskelig forhandlingspartner. Det kunne man godt undre sig over, når det gjaldt formål som disse, som de kirkelige myndigheder dog burde se på med sympati.

I samme periode gennemførtes det forberedende arbejde til et nyt sygehus og et nyt amtshus. En ny kog, Hauke-Haien-Koog, blev færdig. Og der blev vedtaget en ny ordning for kommunernes samarbejde i såkaldte »Ämter«. De tyske ämter er mindre enheder inden for kreds en (Kreis), der svarer til det danske amt.

Der blev også valgt en ny landråd (svarende til en dansk amtsborgme-

ster, men med større indflydelse). Det blev et meget spændende valg. Efter mange diskussioner og forhandlinger var der omsider to kandidater tilbage, Oberregierungsrat Dr. Klaus Petersen og Regierungsdirektor Rudolf Titzck, begge ansat under landsregeringen i Kiel og begge medlemmer af CDU. CDU-gruppen i kredsagen med 21 mandater gik ind for Titzck, de andre grupper, SPD med 11, FDP og SSV med hver fire mandater, ønskede Petersen. Det stod altså 21:19 til fordel for Titzck. Selve valget blev imidlertid en overraskelse. Dr. Petersen blev landråd med 21 stemmer mod 19. To CDU-folk havde stemt sammen med os andre. Det mentes at være kredspræsident Hartwigsen og Nibøls borgerforstander Ingwersen, der ikke havde fulgt partiliniien. CDU-gruppeformand Emil Ewald blev så rasende, at han truede med at nedlægge alle sine poster. Det blev dog ved truslen.

Vi fik ikke grund til at fortryde, at vi var gået ind for Petersen. Han blev en fortræffelig landråd – også efter sammenlægning af de tre vestkystamter. Han lærte sig både frisisk og lidt dansk. Titzck gik det også godt. Han blev borgmester og bykæmner i Kiel, indenrigs- og finansminister under Stoltenberg og Barschel, og han var fra 1983 til 1988 landdagspræsident i Kiel, en højt respekteret politiker.

Som medlem af kredsagens udvalg for økonomi og trafik og som medlem af det tilsvarende udvalg i bystyret i Vyck kom jeg til at beskæftige mig en hel del med muslingefiskeriet på vestkysten. Langs kysten, men navnlig i Vyck, fandtes en del muslingefiskere, men de havde store økonomiske vanskeligheder. De tyske myndigheder kunne ikke indse, at der var store muligheder i denne næring, de ville eller kunne ikke lære af hollænderne. Muslingerne på vestkysten var kvalitetsmæssigt blandt Europas bedste, men der manglede forarbejdende industri. Muslingefiskerne hentede muslingerne i vadehavet og solgte dem i skibsladninger til Holland. Her blev de rensede i store renseanlæg og solgt som »hollandske kvalitetsmuslinger« til bl.a. Tyskland, fortrinsvis til Rhinlandet. Nationaløkonomisk var dette jo slet ikke til at forsvare.

Vi mødte store vanskeligheder hos de myndigheder, der var ansvarlige for digerne og ikke tillod rejsning af bygninger på digerne, skønt der i årevis har ligget restauranter der. Hollænderne lo meget af denne tyske holdning. Man kan jo ikke ligefrem påstå, at hollænderne ikke har forstand på bygning og vedligeholdelse af diger. Vi foretog flere rejser til muslingeindustriområdet i Sydholland, og det vi så, gjorde et dybt indtryk på os. Efter at stormfloder havde gjort nye beskyttelsesforanstaltninger nødvendige i Sydholland, blev muslingeindustrien anlagt i Zuiderseeområdet. De forarbejdende virksomheder forblev imidlertid i Sydholland.

Høsten af muslinger og østers blev sejlet sydpå ad det hollandske kanalsystem. Når der tales om at høste muslinger, er det bl.a. fordi de hollandske producenter ikke hedder muslingefiskere, men muslinge bønder.

Vore bestræbelser for at hjælpe vestkystens muslinge produktion gav desværre ikke bonus. Man har senere prøvet at bygge et muslingerensningsanlæg i Nykirke, men det var for langt væk fra havet og vist heller ikke økonomisk godt nok funderet.

Mange kontakter mellem nord og syd, mellem Danmark og Tyskland, kom i stand takket være vore forbindelser. Men der var en vis tilbageholdenhed at overvinde på den danske side på grund af tyskernes tilbøjelighed til i alt for høj grad at ville skabe institutioner og lave faste aftaler og rammer omkring alt. Vanskelighederne blev dog overvundet, og der blev knyttet gode forbindelser mellem Sydtønder amt og Tønder amt. I landråd Dr. Petersen og amtmand Tyge Haarløv havde vi to personer, der lettede opgaven. Ikke mindst landråden lagde stor interesse for dagen, der blev arrangeret adskillige besøg og genbesøg. Her kom det naturligvis frem, hvor forskelligt man så på mange ting.

I en turist-debat blev der således talt om Rømø og Sild. En af de danske deltagere spurgte, hvorfor man ikke byggede en bildæmning til Sild. Svaret kom fra SPD-kredsmedlem og stadsarkitekt i Vesterland Karl Buchloh, der sagde: »Vi vil jo ikke have alle og enhver til øen.« Amtmanden fra Tønder kommenterede: »Alle og enhver – det er nøjagtigt det, som vi gerne vil. Alle skal have de samme muligheder, og derfor forbedrer vi en forbedring af dæmningen til Rømø.«

Også indenfor den sociale sektor forsøgte vi at lære af hinandens erfaringer. I udvalget for socialvæsen, som jeg var medlem af, besluttede vi i forbindelse med bygning af et alderdomshjem i Nibøl at se på alderdomshjem i både Nordslesvig og Sydslesvig. Der var stor forskel på de indtryk, vi fik, både med hensyn til indretning, møblering m.v., men også på selve indstillingen overfor de ældre og deres problemer. Vi besøgte f.eks. et nyt alderdomshjem uden for Slesvig by. Det var placeret langt fra byen, som de fleste kom fra, og der var yderligere et godt stykke vej fra hjemmet til det nærmeste busstoppested. Værelserne var uden rindende vand – »gamle mennesker kan ikke omgå vand på en fornuftig måde«, lød forklaringen. Møblerne var så enkle, som man overhovedet kunne forestille sig, og der var ikke tæpper på gulvet. Klokkerne skulle alle være på deres værelser. Her skal der være orden i tingene, sagde man til os.

Ved et besøg på alderdomshjemmet i Aabenraa mødte vi en helt anden indstilling, og den gjorde dybt indtryk på vore tyske kolleger. Der var to fjernsynsværelser, dengang var det jo endnu ikke almindeligt, at den

enkelte havde sit eget TV-apparat. Og der var to, fordi der på hjemmet også var medlemmer af det tyske mindretal. Beboerne kunne frit vælge, om de ville se tysk eller dansk TV.

Interessant var det også på amtets vegne at være med i arbejdet for »Den grønne vestkystvej« med dens internationale perspektiver.

Berlin-muren blev rejst i den tid, jeg boede i Sydtønder amt. Det blev »god tone«, at kreds dagen besøgte Berlin. Ministeriet for fællestyske anliggender betalte det meste af udgifterne. Vi rejste med bus. For os, der selv kom fra et grænseland, var det en deprimerende oplevelse at passere de tysk-tyske grænser på vejen ud og hjem. I Berlin var vi igennem et normalt sightseeing-program samt opera- og cabaretbesøg. Vi fra SSV, en enkelt SPD- og en enkelt CDU-repræsentant var også i Østberlin. Her var der kun nedslående ting at se. Hos vore tyske kolleger mærkede vi atter forskellen på søndagstalernes »brødre og søstre« og den barske hverdag.

I kreds dagsarbejdet var de gamle grænsekampstendenser endnu ikke helt overvundet; de dukkede op af og til. Med den nye Hauke-Haien-Koog var der skabt en ny havn med navnet Schlüttsiel. Da den nordlige del af kogen tilhørte Sydtønder amt og den sydlige del Husum amt, måtte der dannes et såkaldt havneforbund styret af et udvalg af kreds dagsmedlemmer fra de to amter. De første to år stillede Husum formanden, derefter skulle Sydtønder amt overtage formandsposten. Jeg blev valgt til næstformand for de første to år. – Da de to år var gået, gik de fleste udvalgsmedlemmer ud fra, at formand og næstformand, som var fra hver sit amt, ganske simpelt byttede plads. Men det skulle gå helt anderledes. På det afgørende møde bad CDU-manden købmand Willy Sievers fra Nibøl om ordet. Synligt utilpas, stammende og svedende sagde han, at CDU-gruppen havde givet ham ordre til at fremsætte et andet forslag. Valgt blev herefter FDP-repræsentanten Ude Neubert, Nibøl, tidligere leder i den nazistiske arbejdstjeneste og stadig en udpræget tysk nationalist.

Senere blev det oplyst, at det var Neubert selv, der stod bag episoden. Han havde intrigeret under mottoet: Det kunne da aldrig gå an at have en dansker som formand for et tysk havneforbund. Det er i denne forbindelse ikke ganske uinteressant at vide, at til FDP-gruppen i kreds dagen hørte pastor Rudolf Muuss, Stedesand, en veteran fra den tyske afstemningskamp i 1920 og stadig yderst aktiv i tysk grænselandsarbejde. Retfærdigvis må det dog siges, at også mange tyskere rystede på hovedet af denne affære.

I kreds dagen havde CDU formandsposterne i alle udvalg. Efter et dødsfald skulle turistudvalget have en ny formand. Der var nu tale om, at

jeg som hidtidig næstformand skulle overtage denne post. Da SPD hørte om det, blev det meddelt, at så ville SPD ligeledes stille forslag til formandsposten. Men alle taktiske anstrengelser var overflødige. CDU valgte i kraft af sit flertal en af sine egne til formand, sagfører Sievers fra Nibøl. Han var uden noget som helst engagement i dette udvalgsarbejde, men »en fra CDU måtte jo overtage den ledige post«.

En anden næsten samtidig episode viste, hvor vanskeligt det kan være for et medlem af mindretallet at tro på retfærdighed og lighed – selv i vort moderland. Jeg var interesseret i at forpagte en grund oppe ved Limfjorden for at bygge et sommerhus. Det blev nægtet mig, fordi jeg var tysker. I Tyskland kunne jeg ikke være formand for et kommunalt udvalg, fordi jeg var dansk – og i Danmark ikke leje grund fordi jeg var tysk. Noget senere prøvede jeg at købe et hus ved Emmerlev Klev. Ejeren var en tysk tandlæge fra Holsten. Også dette blev nægtet mig. Altså hellere en tysk holstener end en dansk sydslesviger. Jo, livet i grænselandet kan være temmelig broget.

Ved budgetforhandlingerne i både 1964 og 1965 – jeg var dengang medlem af finansudvalget – havde vi fra SSV-gruppen stillet forslag om ligelig behandling af alt kulturelt arbejde i amtet. Dette blev afslået. I socialudvalget spurgte jeg, hvorfor Dansk Sundhedstjeneste ikke fik samme tilskud som andre tilsvarende private organisationer. Svaret var, at der ikke forelå nogen ansøgning. Det viser, hvor vigtigt det er at have kommunale repræsentanter overalt. Det gik i orden med tilskuddet til sundhedstjenesten. Det samme gjaldt sportspladsen ved den danske skole i Nibøl og flere andre ting. Når der på et område ikke findes lovgivning, må der søges tilskud hvert år, og de tyske flertal er som regel ikke villige til at træffe generelle afgørelser.

På det sidste kredsformandsmøde, jeg deltog i, stillede vi et andragende med følgende indhold: »SSV kræver ligeberettigelse for alle organisationer og institutioner i Sydtønder amt, når det gælder tilskud fra amtet.« Dette vedrørte jo *alle* organisationer, ikke blot de danske, og det skabte både forvirring og ubehag hos nogle af deltagerne i debatten. Sagfører Sievers (CDU) sagde: »Dette andragende er jo ligefrem diabolsk«. De tyske »brødre og søstre« i Nordslesvig blev inddraget i debatten, for de havde det jo så hårdt under det danske herredømme. Jeg havde skaffet mig en finansieringsplan for en nybygget tysk børnehave i Aabenraa, og med den kunne jeg dokumentere, hvor massivt tyske institutioner nord for grænsen blev støttet af det offentlige ganske simpelt i overensstemmelse med bestående love. Og det gjaldt ikke kun driftstilskud til skoler, børnehaver m.v., men også tilskud til byggeri, noget vi slet ikke kendte syd for

grænsen. En eller to fra SPD stemte sammen med os for forslaget, nogle fra SPD undlod at stemme, og alle andre stemte imod.

Det blev min sidste erfaring fra det offentlige liv i Sydtønder amt. Kort efter flyttede vi tilbage til Flensborg.

Igen i Flensborg

I april 1965 slog vi os atter ned i Flensborg, hvor vi havde købt et hus på Gammel Kobbermøllevej med rigelig plads til de seks, som familien efterhånden var kommet til at omfatte. Vore tre store børn var født i 1946, 1948 og 1950, og i Nibøl i 1964 fik vi en efternøler. To piger og en dreng – og så igen en pige.

Gammel Kobbermøllevej, der går fra Bov landevej helt ud til Klues, var indtil Katharinegård en markvej uden fortov – og i regnvejrnærmost en sump. Jeg syntes, at det var værd at gøre en indsats her. Og det lykkedes også. I løbet af kort tid blev vejen udbygget til en normal gade. Alle var begejstrede, for grundværdierne steg. Da regningen fra kommunen kom til de enkelte grundejere, var det slut med begejstringen – men den kom tilbage.

Kort efter hjemkomsten til Flensborg blev jeg opstillet som kandidat til formandsposten i Sydslesvigsk Vælgerforening for Flensborg by. Ved valget fik Willy Wiemer imidlertid 28 stemmer og jeg kun 25. Dette valg havde et forspil, idet en kendt person fra en kendt familie forud for valget kom til mig med en bemærkning om, at det ikke ville være alt for heldigt (vedkommende brugte en skrapere formulering) at vælge Wiemer, der ganske vist var en udmærket distriktsformand, men manglede en hel del i at kunne være formand for SSV i Flensborg. Men da valghandlingen indledtes, var det netop denne person, der stod op og anbefalede Wiemer til formandsposten. Denne blev altså valgt med tre stemmers flertal. Jeg fortsatte mit arbejde inden for organisationerne og i vælgerforeningens kommunalpolitiske udvalg. Og snart var vi i gang med forberedelserne til kommunalvalget i 1966. Jeg blev opstillet som nummer otte på SSVs liste og valgt. Jeg kom ind i finansudvalget og blev med det samme dets formand. I syvmands-udvalgene var fordelingen tre fra SPD, to fra CDU og to fra SSV. Efter valget i 1970 blev fordelingen tre fra SPD, tre fra CDU og én fra SSV. Efter Max Christensens død blev jeg i december 1967 desuden medlem af magistraten.

SSVs byrådsgruppe i Flensborg 1966-70.

(Arthur Hentschel, Erwin Hübner, Margot Matlok, Peter Jans, Jakob Meyer, WL, Dr. Helmuth Christensen, Claudius Christiansen, Johs. Ankersen, Hans Paulsen. Der mangler Max Christensen, der døde i december 1967).

I mit politiske arbejde har jeg bestandig bestræbt mig på, når jeg havde dannet mig min egen mening, da at stå fast på den. Det kunne af og til skabe vanskeligheder for mig selv og mine venner, for hvis en beslutning stred mod min overbevisning, hvad så med partidisciplinen?

Der skulle ikke gå lang tid i denne periode i Flensborg byråd, før der opstod en situation, hvor jeg ikke med min bedste vilje kunne følge gruppen. Under mit fravær fra Flensborg var der blevet bygget et nyt rådhus, og det gamle rådhus var solgt til en varehuskoncern. Efter valget i 1966 skulle byrådet afgøre, om en del af rådhusets kælderområde skulle udbygges til beskyttelsesrum. Jeg var imod denne plan, der ville koste fem millioner DM at gennemføre. Jeg kunne ikke indse det vigtige i, at cirka 500 ansatte ved rådhuset skulle kunne overleve, når der efter en katastrofe ikke var noget at administrere. For andre beskyttelsesrum fandtes ikke i byen. Enten alle eller ingen! mente jeg. Desuden syntes jeg, at der var nok andre fornuftige formål at bruge fem millioner DM til. Det blev fremhævet, at de fem millioner ikke skulle betales af byen selv, men kom fra Bonn. Som om disse penge ikke også var skatteydernes! Desuden henviste jeg til driftsomkostningerne. Men intet kunne overbevise mine kolleger i SSV-byrådsgruppen. Senere har vedligeholdelse og drift, der betales af byen, nærmet sig de 108.000 DM om året. På det afgørende byrådsmøde

var der kun én SPD-mand, der sammen med mig stemte imod. Alle andre stemte for denne nytteløse bunker. I nogle af mine partivenners øjne var det værste, at jeg havde stemt imod gruppen i en sag, der forvaltningsmæssigt sorterede under SSV-rådmand Heinz Hagenau. Men jeg havde og har alligevel en god samvittighed.

De sidste otte år, jeg deltog i kommunalpolitisk arbejde i Flensborg, var præget af en række beslutninger, der var særdeles betydningsfulde for byen og dens omegn. Efter den tid blev kommunernes muligheder for større initiativer stærkt beskåret på grund af nye byrdefordelingsordninger.

Af største betydning var løsningen af husvildeproblemet. Blandt andet takket være et godt samarbejde mellem rådmand Erwin Lingk (SPD) og mig som formand for finansudvalget kom vi så vidt, at Flensborg blev en af de første byer – om ikke den allerførste –, der kunne fastslå, at der ikke mere fandtes noget nævneværdigt husvildeproblem.

Store diskussioner drejede sig om teater- og musiklivets struktur. SSV havde gang på gang under budgetforhandlingerne understreget, at det ikke var økonomisk forsvarligt, at Flensborg skulle bære hovedbyrden for det kulturelle liv i grænselandet. Byorkestret var lavet om til et landsdelsorkester, men det var stadig byen, der betalte det meste af underskuddet. Det ville vi ikke mere være med til. Men problemet var bl.a., at når vi SSV-folk rørte ved dette ømme spørgsmål, risikerede vi beskyldninger for at være imod det tyske kulturliv overhovedet. Efterhånden sluttede dog de øvrige partier op bag vore synspunkter, dog først socialdemokraterne.

I slutningen af tresserne kunne vi endnu selv disponere over 8-10 procent af vort budget til almindelige kommunale opgaver. De andre penge var på forhånd øremærkede i henhold til lovgivning og forordninger, renter og afdrag.

Sammen med landsregeringen nåede vi omsider frem til en rimelig teaterordning, idet der blev oprettet et fast samarbejde, et forbund, mellem teatrene i Flensborg, Slesvig og Rendsborg. Også symfoniorkestret kom med. Der blev skabt en rimelig finansieringsordning. Succes'en har, som alle ved, mange fædre, men det var nu SSV, der fik denne sten til at rulle.

Historien om universitetsplanen i Flensborg var nærmest tragikomisk. Der blev talt om 10.000 studerende og yderligere mange tusinde, der ville være nødvendige for at undervise, administrere og passe disse studenter. I SSV-gruppen var meningene delte. Gruppeformanden Jakob Meyer var medlem af det forberedende udvalg. Også her var det lidt farligt at være

imod, for her kunne vi ligeledes blive beskyldt for at være imod tysk kultur.

Der blev talt meget om omkostningerne ved at rejse universitetets bygninger m.v., men kun meget lidt om alle de efterfølgende drifts- og vedligeholdelsesudgifter. Jeg indhentede oplysninger fra Trier, en by på størrelse med Flensborg, hvor man netop havde rejst et nyt universitet. Her regnede man med følgeomkostninger på omkring 100 millioner mark. Dette beløb svarede til 40% af Flensborgs daværende budget.

Skønt Flensborg by ejede 15 ha jord i Trøgelsby og netop havde købt 90 ha lige ved siden af til 1,8 mill. mark, blev der købt 150 ha i byens sydøstlige udkant til 15 millioner mark. Dette køb stod landsregeringen for, men jeg syntes, det var spild af skatteydernes penge. Begrundelsen var, at universitetet skulle ligge tæt ved bykernen. Men efter min opfattelse var der ikke større forskel på arealernes beliggenhed. Det var dog helt umuligt at komme igennem med disse synspunkter.

Vi kom til at opleve grundstensnedlæggelser og smukke erklæringer, der skulle vidne om landsregeringens alvorlige hensigter. Disse vidnesbyrd om Kiels tanker og velvilje forelå dog som regel altid lige forud for landdags- eller kommunalvalg. Og det planlagte universitet kom aldrig.

I det hele taget blev der brugt mange penge til planlægning af ting, der aldrig blev noget, således også på skole- og sygehusområderne. Hans Paulsen og jeg gjorde tidligt opmærksom på i byrådet, at antallet af skolebørn ville falde bl.a. som følge af p-pillens øgede udbredelse. Omkring 1970 viste det sig også, at antallet af nye elever faldt med omkring 400 om året i forhold til 1960erne. Vore advarsler gjorde dog ikke meget indtryk på de bygge- og reformglade.

Når det gjaldt sygehusene, led vi under den gensidige jalousi mellem den evangeliske Diakonisse-stiftelse, det katolske Franziskus-hospital og de kommunale sygehuse. Det var tilsyneladende ikke ligegyldigt, om en blindtarm blev fjernet »kommunalt, evangelisk eller katolsk«.

Fjernvarmen i Flensborg blev et kapitel helt for sig selv. I midten af tressern var der nemlig ingen, der forestillede sig, at Flensborg efter 15 års forløb skulle blive et forbillede på dette område. Det var også her SSV-gruppen og først og fremmest Hans Paulsen, der var fortaler for dette fremskridt. Han havde i Danmark set fjernvarmeanlæg og mente, at det burde vi tage lære af. I Flensborg gik overskudsvarmen fra el-produktionen ud i fjorden eller op i luften. År efter år talte Hans Paulsen ved hver eneste budgetforhandling utrættelig for at udnytte denne varme. Vi mødte ingen velvilje hos de tyske partier, før Flensborg fik en ny teknisk direktør for byens værker. Direktør Wolfgang Prinz var fjernvarmeinteresseret. Ved hans hjælp fik vi de øvrige partier overbevist. Og senere

strømmede alle sagkyndige til Flensborg for at studere byens fjernvarmeanlæg.

Med kommunalreformen, der blev vedtaget af landdagen i december 1969, blev et vigtigt kapitel afsluttet. Men inden for SSV kneb det med at finde en fælles linie. På vestkysten fik man den efter min mening fornuftige ordning, at man slog de tre amter Sydtønder, Husum og Ejdersted sammen til et nyt amt (Kreis) Nordfriesland. Det naturlige havde været, om man på østkysten havde gjort noget lignende ved at slå Flensborg, Slesvig og Egernførde amter sammen, men man nøjedes med at lægge Flensborg og Slesvig amter sammen, mens Egernførde blev lagt sammen med Rendsborg. Flensborg bevarede sin status som kredsfril by, altså uafhængig af et amt.

I min byrådstid fik Flensborg også et nyt og meget moderne forkomposteringsanlæg, der tog sig af alt affald fra byen og et større område udenfor Flensborg. Der var stor diskussion om, hvorvidt dette anlæg skulle drives privat eller af det offentlige. CDU og SSV gik ind for privat drift. Jeg gik mod min gruppe ved ligesom SPD at stemme for offentlig drift. Jeg mente, at på områder, hvor der ikke kunne være tale om konkurrence, burde det offentlige tage sig af driften. Hvad omkostningerne angår, viste det sig, at jeg ikke havde ret. Et privatfirma kan arbejde billigere end den offentlige forvaltning. På daværende tidspunkt havde man endnu ikke oplevet den nærmest eksplosionsagtige udvikling i de offentligt ansattes indkomster, der senere fulgte.

Intriger og brudte løfter

Historien omkring valget af overborgmester i Flensborg i 1977 er et vidnesbyrd om, hvad kommunalpolitik også kan være, nemlig en serie intriger, brudte løfter og ikke-overholdte aftaler.

Overborgmester Heinz Adler faldt for aldersgrænsen i 1977. SSV havde allerede den 28. juni 1973 indgået aftale med SPD om, at hans efterfølger ligeledes skulle være en SPD-mand. Denne aftale blev indgået af SSV-byformand Christian Lorenzen og byrådsgruppens formand Jakob Meyer sammen med ledende mænd fra SPD i Flensborg. SPD-byrådsgruppen kendte aftalens indhold. Inden for SSV var der imidlertid kun ganske få, der kendte aftalens nøjagtige ordlyd. I byrådsgruppen blev det kun oplyst, at der eksisterede en sådan aftale.

Jeg kom i besiddelse af aftalens tekst og sørgede for, at i hvert fald landdagsmand Karl Otto Meyer og SSVs formand Gerhard Wehlitz fik kendskab til den. Men i virkeligheden var hele historien omkring overborgmesterposten begyndt allerede i 1963.

SSV havde da mistet den ene af to pladser som lønnede rådmænd i magistraten efter Samuel Münchows pensionering. Kun borgmester Helmuth Christensen repræsenterede herefter som lønnet rådmand SSV i magistraten. Da der skulle vælges ny overborgmester efter CDU's Thomas Andresen, henvendte CDU sig til SSV med opfordring til at stemme for en CDU-overborgmester. Til gengæld ville CDU så støtte genvalget af Helmuth Christensen til borgmester og kæmner. En yderligere lønnet magistratspost i stedet for Münchows afviste CDU blankt.

Via landssekretær Hermann Bornholdt lod SSV derefter ledende socialdemokrater i Kiel vide, at der måske var noget at gøre for SPD i Flensborg. Under en forhandling i Flensborg i november 1962 erklærede SSV sig villig til at stemme for en SPD-mand som overborgmester, hvis SPD ville gå med til, at SSV fik en lønnet rådmand foruden Helmuth Christensen. I denne forbindelse nævntes Karl-Heinz Hagenaus navn. Den 3. december blev en aftale om dette underskrevet af samtlige gruppe-medlemmer fra SPD og SSV. CDU mistede overborgmesterposten, men havde kun sig selv at takke for det. Den 30. januar 1963 blev Heinz Adler valgt til overborgmester og Karl-Heinz Hagenau til lønnet rådmand.

Genvalg af Adler eller valg af ny overborgmester skulle efter ni års forløb ske i december 1971. Allerede i februar samme år begyndte de første samtaler om dette valg. I nogle måneder drøftede CDU og SPD mulighederne for at blive enige om dette valg udenom SSV. Men i juni 71 henvendte SPD sig til SSV med et tilbud om at ville støtte genvalg af Hagenau, forudsat at SSV ville støtte genvalg af Adler. På et spørgsmål fra SSV om, hvad der skulle ske med Helmuth Christensens borgmesterpost, lød svaret, at det havde forhandlerne ikke mandat til at tage stilling til.

Det var herefter klart, at begge de to tyske partier var ude på at sikre sig overborgmesterposten med SSVs støtte, men uden at være villige til at imødekomme SSVs ønske om at bibeholde både Helmuth Christensen og K.-H. Hagenau som lønnede rådmænd. Det var også tydeligt, at CDU og SPD endnu ikke kunne blive enige om, hvem der skulle overtage overborgmesterembedet, og hvem der skulle afløse Helmuth Christensen. Begge partier ønskede naturligvis at stille førstemanden.

Ved valget i 1970 havde SPD vundet tre mandater og havde nu 17 i byrådet, mens CDU havde 14 og SSV 8. SPD havde nok vundet en

valgsejr, men ikke flertallet. Det var nogle SPD-folk tilbøjelige til at glemme.

I SSV blev vi efterhånden klar over, at SPD spillede med falske kort overfor os. Men det samme gjorde CDU. Det var dog først senere, at vi fandt ud af, at CDU lovede os ting, som partiet ikke ville være i stand til at holde, fordi en ny lov om kommunernes styrelse lå klar hos CDU-flertallet i landdagen. Denne lov havde CDU i Flensborg kendskab til takket være sine forbindelser til regeringen i Kiel. Loven gik ud på, at de lønnede rådmænd i de kredsfrige byer fremtidig ikke kunne vælges frit, men at de skulle udpeges i forhold til partigruppernes størrelse. Det ville betyde, at genvalg af Helmuth Christensen rent faktisk ikke kunne sikres. Denne post ville automatisk tilfalde SPD, i det øjeblik CDU fik overborgmesterposten. Det vidste vi imidlertid ikke, da vi den 23. august sluttede overenskomst med CDU, der nu var gået med til, at vi kunne beholde både Helmuth Christensen og K.-H. Hagenau.

Nogle hektiske måneder fulgte med et væld af erklæringer og moderklæringer, breve, samtaler og forhandlinger. Det syntes efterhånden mere og mere klart, at SSV risikerede at komme til at sidde mellem to stole. Nogle af vore egne folk var ikke særlig begejstrede for, at vi havde truffet aftale med CDU. Resultatet blev, at vi trak vort tilsagn til CDU tilbage. Dette meddelte vi både CDU og SPD og foreslog samtidig en forhandling mellem alle tre byrådsgrupper. Dette afslog CDU, og det var forståeligt nok, for her havde partiet været nødt til at erkende, at det havde givet os løfter, som ikke kunne holdes.

Valget af overborgmester blev udskudt til februar 1972. I SSV besluttede vi at støtte genvalg af den daværende overborgmester Adler. På det afgørende møde i byrådet foreslog CDU Ministerialrat Reimer Bracker fra Kiel og SPD naturligvis Heinz Adler. I første valgomgang fik Adler 17 og Bracker 16 stemmer, nemlig CDUs 14 plus to fra SSV. Margot Matlok og Peter Jans havde erklæret, at de ville fastholde den oprindelige SSV-beslutning om at stemme på CDU-kandidaten. Og det havde de også gjort. Fem SSV-folk afholdt sig fra at stemme. Hans Paulsen var ikke til stede, idet han samme dag var til lægebehandling i Danmark.

Anden valgomgang gav samme resultat. Reglen er den, at der i de to første valgomgange skal absolut flertal til for at blive valgt, mens almindelig stemmeflerhed er nok i tredje omgang. Og herefter blev Adler genvalgt med de 17 mod 16 stemmer, mens fem undlod at stemme og én ikke var til stede.

Og hermed sluttede dette eventyr om et overborgmestervalg i Flensborg.

Afsked med det kommunalpolitiske arbejde

Det er med vemod, jeg tænker tilbage på min afsked med kommunalpolitikken, som jeg havde holdt så meget af. Der var åbenbart folk indenfor SSV, der ønskede at skubbe mig ud af arbejdet, og en ganske bestemt begivenhed blev brugt som anledning.

Jeg havde holdt et foredrag ved et møde i Ålborg arrangeret af danske ejendomsmæglere. Efter mødet ønskede en af de tilstedeværende journalister nogle spørgsmål nærmere belyst. Vi kom bl.a. ind på spørgsmålet om salg af jord til udlændinge i Danmark. Jeg sagde noget om, at efter min mening var det tvivlsomt, om Danmark – efter en overgangsperiode – kunne opretholde et forbud indenfor Fællesmarkedet. Enten er man medlem af EF med alle de konsekvenser, som dette medlemskab medfører, eller man bør holde sig udenfor. At diskriminere overfor andre landes borgere mente jeg ikke, at Danmark i det lange løb kunne vedblive med. Jeg sagde desuden – og det blev hovedanklagepunktet imod mig – at når en udlænding, der havde fået afslag på en ansøgning om køb af jord i Danmark, ville gå til Den europæiske Domstol i Luxembourg, ville jeg anse det for tvivlsomt, om Danmark ville vinde en sådan sag. Disse udtalelser blev gengivet i aviser og radio i Danmark. I Flensborg blev jeg derefter anklaget for at have skadet Danmark og danskheden i Sydslesvig, ja der var endog nogle, som påstod, at jeg havde fornærmet Danmark.

Røret om min person sammen med udslag af enkelte personlige modsætningsforhold medførte, at jeg forud for kommunalvalget i 1974 ikke blev genopstillet i den kreds, hvor jeg havde bopæl. Jeg blev derimod opstillet i en anden valgkreds. Nogle af mine venner foreslog mig placeret på reservelisten mellem nummer to og otte. Det blev dog ikke til noget. Derefter bad jeg dem om ikke mere at foretage sig noget på mine vegne.

Jeg var dybt skuffet over den behandling, jeg fik – ikke mindst på baggrund af al den ros og anerkendelse, der igennem årene var blevet mig til del netop på grund af mit kommunalpolitiske arbejde. Det var endda gået så vidt, at da jeg var på tale som landdagskandidat i valgkreds Flensborg-Nord, blev det opgivet, »fordi man ikke kunne undvære mig på rådhuset i Flensborg«, som det blev formuleret.

En morsom episode kom til at falde sammen med min afgang. Omkring 1970 var jeg blevet foreslået som modtager af Freiherr-vom-Stein-Gedenkmedaillen, der gives til folk, som har udmærket sig som kommunalpolitiker. Det sagde jeg nej tak til, først og fremmest fordi Flensborgs

forhenværende nazi-overborgmester Dr. Sievers, der også havde bragt ulykke over min familie, netop som bypræsident i Kiel havde fået denne udmærkelse. Også ved en senere lejlighed sagde jeg nej tak. Men da det nu stod fast, at jeg skulle lukkes ude, lod jeg overborgmesteren vide, at jeg nu var villig til at tage imod medaljen, hvis jeg igen skulle blive foreslået. Og det blev jeg. Medaljen havde ellers været tiltænkt et andet medlem af SSV-gruppen. Han fik den ikke i denne omgang.

Man skilte sig så af med et netop dekoreret byrådsmedlem.

Efterskrift

Når jeg tænker tilbage på mit liv, må jeg erkende, at det har været præget af, at jeg havde vanskeligheder ved at vælge mellem det politiske arbejde og de hensyn, mine private økonomiske interesser krævede. Økonomisk er det gået lidt op og ned, men i det store og hele rimelig godt.

Min tilbøjelighed til at være for intolerant har ofte gjort det svært for mig. Jeg har altid reageret voldsomt overfor, hvad jeg opfattede som uretfærdigt. Her har mine erfaringer fra barndomsårene, erindringen om den usle behandling, min far var blevet udsat for, utvivlsomt haft stor betydning. På visse områder har jeg nok været ærgerrig, men denne ærgerrighed har altid været holdt i skak af en vis medfødt dovenskab. At tale min egen sag har jeg ikke været særlig god til. Til gengæld var jeg sommetider for rask til at gå på barrikaderne for andres skyld.

Men både i det politiske og det organisationsmæssige arbejde har jeg da haft den glæde i mange tilfælde at kunne hjælpe mennesker i vanskelige situationer.

Min generation oplevede nazisternes diktatur og en verdenskrig. Vi oplevede Tysklands nederlag og Forbundsrepublikkens tilblivelse. Vi tog aktivt del i vor hjemstavns genopbygning. Indenfor det danske mindretal i Sydslesvig fik vi rig lejlighed til at skabe et levende dansk samfund, selv om der var alt for få til de mange opgaver. Vi har også været loyale tyske statsborgere og været med til at forme demokratiet i landet Slesvig-Holsten, om end det oftest »kun« var på lokalt plan.

Personregister

- Adler, Heinz, 75, 114f, 116
Adolph, Thomas V., 81
Andersen, Holger, 84, 88
Andersen, Niels Bøgh, 85
Andersen, K. B., 91
Andresen, Thomas, 67, 87, 115
Ankersen, Johs., 111
Arp, Erich, 75, 87
Asbury, William, 77
- Bahnsen, Berthold, 57, 67, 69, 71, 72, 74, 76, 84, 85, 105
Beckmann, Georg, 71, 83
Behrens, Vilh., 84
Beyreis, Max, 58, 62, 65, 89, 94f, 96, 97
Bengtsson, Ejnar, 96
Bichel, Magnus, 71
Biermeier, Hans, 29, 35
Bollerslev, Mathias, 57
Bomholt, Julius, 94
Bornholdt, Hermann, 73, 115
Boysen, Carsten, 69, 71, 72, 77, 85, 103
Bracker, Reimer, 116
Brauer, Max, 58
Braun, Otto, 10, 30
Brodersen, Hans, 62
Brunkhorst, Emil, 102
Buchloh, Karl, 107
Buchstaller, Werner, 92
Burgwald, Heinz, 66
Bähr, Hermann, 58f
- Callø, Iver, 76
Christensen, Helmuth, 111, 115f
Christensen, Julius, 71
Christensen, L. P., 65, 66, 67, 84
Christensen, Max, 98, 110
Christiansen, Carl, 22
Christiansen, Catharina, f. Stöcker, 20
- Christiansen, C. C., 61
Christiansen, Claudius, 111
Christiansen, Friedrich A. L., 19ff, 25, 28f, 30ff, 55, 56
Christiansen, Laura, f. Schellgaard, 20
Christiansen, Wilhelm, 20ff
Clasen, Eduard, 89
Clausen, Hermann, 56, 65, 67, 69, 72, 73, 77, 93, 94, 95, 98
- Damgaard Nielsen, Gunnar, 59
David, Rolf, 38
Diekmann, Bruno, 75, 77, 80, 92, 93
Dimitroff, Georgi M., 30
Dreller, Günther, 70, 98
Drews, Friedrich, 61, 63, 86
Dörr, Wilhelm, 58
- Edert, Eduard, 94
- Fischer, Heinrich, 88
Flutterich, Hans, 71
Franke, Egon, 95
Fries, Willy, 38, 46, 52
Funke, 62
- Gayk, Andreas, 63, 75, 88
Gram, Jørgen, 84
Gross, Kurt, 62
- Haase, Karl, 63
Hagedorn, Walther, 51
Hagenau, Karl-Heinz, 112, 115f
Hagens, Carl, 91
Hagge, Johannes, 75
Hansen, Bernhard, 84
Hansen, Cornelius, 84, 87
Hansen, Jens, 62, 66, 77, 80, 81
Harloff, Hans, 90

- Hartrampf, Ernst, 36
 Hauser, Peter, 85
 Hedtoft, Hans, 93, 94 f, 96, 97
 Hellwig, Hugo, 67, 89
 Hentschel, Arthur, 111
 Hermannsen, Carl, 84
 Heuss, Theodor, 65
 Hinrichsen, Karl, 98
 Hitler, Adolf, 31 f, 39
 Huhle, Robert, 91, 94
 Hübner, Erwin, 111
 Hübsch, Peter, 81
 Hækkerup, Per, 91 f
 Haarløv, Tyge, 105, 107
- Ingwersen, August, 104, 106
 Isselt, Carl, 71, 83
 Iversen, Ludwig, 87
- Jacobsen, Dr. H. P., 71, 83
 Jans, Peter, 38, 53, 83 f, 111, 116
 Jensen, Børge, 91
 Jensen, Ejler, 98
 Jensen, Leon, 66, 77
 Jensen, Peter, 75
 Jessen, Jørgen, 60
 Jessen, Tage, 77, 81, 84, 87
 Johannsen, Erich, 103
 Johannsen, Svend, 65, 69 f, 83
 Jonigkeit, Thorwald, 38
 Jürgensen, Siegmund, 57, 65
 Jørgensen, Hans Ronald, 70, 77, 100
- Karding, Ernst, 65
 Karl, Hermann, 63
 Katz, Rudolf, 58
 Klaus, Günther, 53
 Kracht, Ernst, 34
 Kraft, Ole Bjørn, 84
 Krauel, Friedrich, 28
 Kristensen, Knud, 60 f
 Kruse, Erwin, 38
 Kukil, Max, 92, 95
 Kuklinski, Wilhelm, 88, 89
 Kutzer, Alwin, 28
 Köhl, Wilhelm, 72
 Käber, Wilhelm, 75
- Ladewig, Heinrich, 89
 Larsen Ledet, Camma, 91
 Lauritzen, Lauritz, 76
 Lesch, Hartwich, 101 f
 Lindén, Ib, 91
 Lindstedt, Erich, 91
 Lingk, Erwin, 112
 Lippert, Otto, 84
 Loebe, Paul, 72
 Lorenzen, Peter, 58
 Lübke, Friedr. Wilh., 75, 76, 82, 84
 Lüdemann, Hermann, 75, 93
 Lütje, Uwe, 37
 Lützen, Peter, 103
- Mahler, Christian, 56, 67, 72, 74
 v. Mangoldt, Hermann, 75
 Marx, Karl, 59
 Matlok, Margot, 111, 116
 Meng, Hans, 77, 81
 Meyer, Ernst, 103, 105
 Meyer, Jakob, 111, 112, 114 f
 Meyer, Karl Otto, 82, 115
 Mommsen, Frederik, 63, 72, 84, 85, 101
 Muuss, Rudolf, 108
 Münchow, Samuel, 56, 59, 60 f, 65, 66, 67, 69 f, 71, 72, 73, 74, 76, 90, 94, 98, 115
 Mølholm, Klaus, 91
 Møller, Christmas, 88
 Møller, I. C., 61, 62, 65, 66, 67
- Neubert, Ude, 108
 Neumann, Lissy, 89
 Nielsen, Frede, 84, 90, 91, 93, 94 f, 96
 Nielsen, I. P., 88
 Nielsen, Jørn P., 24
 Nissen, Anker, 22
 Nydahl, Jens, 77, 97
- Oldenburg, Troels, 84
 Oldsen, Johs., 69, 71, 74
 Ollenhauer, Erich, 95, 97
 Olson, Frank, 91
 Olson, Hermann, 57, 61, 63, 67, 69 f, 72, 73 f, 83, 84, 89, 90, 94
- v. Pahlen, baron, 45

Paulsen, Hans, 111, 113, 116
 Paulsen, Aage, 91
 Paysen, Andreas, 70, 81 f
 Petersen, Carl, 91
 Petersen, Johannes, 98
 Petersen, Dr. Klaus, 106, 107
 Petersen, Marius, 77
 Petersen, Nis, 100
 Petersen, Ole, 58
 Petersen, Viggo, 91
 Prinz, Wolfgang, 113
 Paaskesen, Valdemar, 91

 Rasner, Will, 62
 Ratz, Karl, 75, 88
 Ravn, Christian, 87
 Reeder, Waldemar, 72
 Reiser, Nicolaus, 62, 63 f, 65, 67, 89, 90 f,
 94 f, 96, 97, 99
 Reuter, Georg, 98
 Reventlow-Criminil, grev Victor, 56, 67,
 74

 Scheel, Walter, 53
 Schenck, Richard, 62, 75, 87
 Schlachta, Eginhard, 46, 64
 Schmidt, Hanno, 75, 82
 Schmidt, Peter, 29
 Schröter, Carl, 75
 Schubert, Lars H., 98
 Schulak, Max, 51
 Schumacher, Dr. Kurt, 61, 88 f, 91, 94, 95

 Schöler, Martin, 58
 Schöllhorn, Erwin, 92, 100
 Sieh, Werner, 41
 Sievers, Wilhelm, 33 f, 118
 Sievers, Willy, 108
 Sohrweide, Karl Heinz, 38
 Speck, Willy, 38
 Steffen, Jochen, 99, 105
 Steinfeldt, Heinrich, 98
 Stolley, Arthur, 67
 Stuhr, Hans, 37
 Stöcker, Hansine, f. Jensen, 20
 Stöcker, Joachim H. G., 20
 Stöcker, J. Ludwig, 20
 Stöcker, Matthias, 22, 44
 Sørensen, Poul, 84

 Tastesen, Bernhard, 91
 Thygesen, Frants, 19
 Titzck, Rudolf, 106

 Vestergaard, Erik, 76
 Vierkötter, Willy, 52
 Vosgerau, Richard, 64, 95

 Wachholtz, Karl, 75
 Wan(d)tke, Max, 31 ff
 Wehlitz, Gerhard, 115
 Wiemer, Willy, 110
 Wingender, Franz, 100
 Wolff, Alexander, 29
 Wolff, Hans, 59, 75

STUDIEAFDELINGENS UDGIVELSER

1. Hermann Clausen: Der Aufbau der Demokratie in der Stadt Schleswig nach zwei Weltkriegen. 303 s. 1966. (Udsolgt.)
2. H. V. Gregersen: Niels Heldvad 1564-1634. Ein Schleswiger der nordischen Renaissance – ein Bild seines Lebens und seiner Zeit. 272 s. 1967.
3. Lorenz Rerup: A. D. Jørgensen. Historiker aus dem schleswigschen Grenzland (1840-1897). 160 s. 1967.
4. Vores egne vindver. Ved Poul Kürstein. 192. 1967. (Udsolgt.)
5. Nørre og Sønder Gøs Herred. Red. af Poul Kürstein. 205 s. 1969.
6. Hartwig Schlegelberger: Europa set fra den dansk-tyske grænse. 121 s. 1971.
7. L. S. Ravn: Lærerne under sprogreskripterne 1851-1864. 295 s. 1971.
8. Barn i Flensborg 1890-1920. Ved Poul Kürstein. 343 s. 1972 og 1973. (Udsolgt.)
9. Helmut Leckband: Krigsfangelazaretten i Tamanskajagaden. 269 s. 1973 og 1974. (Overtaget af Gyldendal.) (Udsolgt.)
10. Søren Ryge Petersen: Dansk eller tysk? En undersøgelse af sprogforholdene i en flersproget sydslesvigsk kommune i 1973. 132 s. 1975.
11. Anders Ture Lindstrøm: Landet Slesvig-Holstens politiske historie i hovedtræk 1945-54. 200 s. 1975.
12. Barn og ung i Flensborg 1920-1945. Red. af Lars Schubert og Johann Runge. 335 s. 1977.
13. Paul Tappe: Det gamle Læk i billeder og tekst. 119 s. 1977. (Udsolgt.)
14. Egernførde bys historie. Red. af Harald Jørgensen, Frants Thygesen og O. M. Olesen. 291 s. 1980.
15. Jane Bossen/Helge Krempin: Granit i Angel. Romansk stenhuggerkunst i et sydslesvigsk landskab. 93 s. 1980. – Bogen har fået prædikatet »Godt Bogarbejde 1980«.
16. Carsten R. Mogensen: Dansk i hagekorsets skygge. Det tredje Rige og det danske mindretal i Sydslesvig 1933-39. 1981. 444 s. i 2 bd. (Registerbind med kilder og noter. 370 + 70 sider.)
17. Johann Runge: Sønderjyden Christian Paulsen. Et slesvigsk levnedsløb. 344 s. 1981.
18. Paul Tappe: Det gamle Kær herred i billeder og tekst. 228 s. 1982.
19. Franz Wingender: Mit danske liv. Baggrund og grundlag for en tilværelse som dansk i Sydslesvig 1920-1950. 218 s. 1983. (Udsolgt.)
20. Franz Wingender: Krigens lænker. Dansk sydslesvigers dagbog 1939-1944. 211 s. 1984. ISBN 87-423-0435-0.
21. Lars N. Henningsen: Provinsmatadorer fra 1700-årene. 472 s. 1985. ISBN 87-423-0462-8. (Disputats.)
22. Barn og ung i Sydslesvig 1900-1982. 1 og 2. Red. af Jørgen Hamre og Johann Runge. 1986. ISBN 87-423-0464-4.
23. Jane Bossen/Helge Krempin: Helligåndskirken i Flensborg 1386-1986. 108 s. ISBN 87-423-0496-2.
24. Bjørn Poulsen: Land – By – Marked. To økonomiske landskaber i 1400-tallets Slesvig. 299 s. 1988. ISBN 87-89178-00-9. (Disputats.).

25. Franz Wingender: Modstand i Sydslesvig – før og efter 1945. 1988. (Udsolgt.)
26. Ole Ventegodt: Redere, rejser og regnskaber. Et par flensborgske partrederegnskaber 1783-1812. 258 s. 1989. ISBN 87-89178-03-3.
27. Franz Wingender: Generalsekretær Frederik Petersen. En danskhedens repræsentant i Sydslesvig 1923-45. 122 s. 1990. ISBN 87-89178-06-8.
28. Duborg-Skole-elever i krigens år. På korsvejen mellem nødvendighed og frivillighed. 152 s. 1990. ISBN 87-89178-07-6.
29. W. L. Christiansen: Mit brogede politiske liv. 128 s. 1990. ISBN 87-89178-08-4.
30. Hans Schultz Hansen: Danskheden i Sydslesvig 1840-1918 – som folkelig og national bevægelse. Ca. 440 s. ISBN 87-89178-09-2.

Titlerne 1, 4, 8, 9, 13, 19, 25 er udsolgt. Titlerne 20ff er i kommission hos Padborg Boghandel. Nørregade 16, DK 6330 Padborg. De resterende titler bestilles hos Dansk Boghandel, Nørregade 74, D 2390 Flensborg. For øvrigt skulle enhver titel – undtagen de udsolgte – kunne bestilles hos Deres egen boghandler.

W. L. Christiansen: Mit brogede politiske liv

W. L. Christiansen er født 1920 i Flensborg i et håndværker-miljø, og hans erindringer genspejler på mange måder et typisk sydslesvigsk levnedsløb i mellemkrigsårene og i tiden under og efter Den anden Verdenskrig.

»WL«, som han kaldes, fortæller om barndoms- og ungdoms-årene mellem dansk og tysk, om 20'ernes og 30'ernes arbejds-løshed og politiske og nationale modsætninger. Vi følger ham som soldat i verdenskrigen og i krigsfangenskabet.

Efter 1945 blev han en af de politisk meget aktive sydslesvi-gere. »WL« beretter om sine mange gøremål i parti- og kom-munalpolitik i efterkrigsårene: som fagforeningssekretær, landssekretær for Sydslesvigsk Vælgerforening og sekretær for det dansk-tyske kontaktudvalg, byråds- og kreds-dagsmedlem, journalist og meget mere.

»WL« sluttede sig til den gruppe flensborgske socialdemokra-ter, der gik ind for et nært samarbejde med Sydslesvigsk Fore-ning, ja han anså endda dette nære forhold mellem socialdemo-kraterne og Sydslesvigs danskhed for det vigtigste mål i den politiske indsats.

»WL«'s erindringer beretter om glæde ved det parti- og kom-munalpolitiske arbejde, men også om skuffelser og intriger. Med let hånd og mod til egne meninger skildres et bevæget liv i en modsætningsfyldt tid.

Omslagsbilledet:

W. L. Christiansen fotograferet på talerstolen i Husum o. 1950.

S044769735

ISBN 87-89178-08-4